

**Τ.Ε.Ι. ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΣΧΟΛΙΚΗΣ
ΗΛΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΠΑΡΑΒΑΤΩΝ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟ
ΡΕΘΥΜΝΟ ΚΡΗΤΗΣ**

**ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΠΑΤΤΑΚΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΚΛΕΙΣΑΡΧΑΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΦΟΥΚΑΚΗ ΕΙΡΗΝΗ-ΜΙΧΑΕΛΑ
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΑ**

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	6
---------------	---

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
---------------	---

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
----------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΕΦΗΒΕΙΑ

1.1 Το παιδί που γίνεται έφηβος.....	14
1.2 Διαχωρισμός της εφηβείας σε περιόδους.....	15
1.3 Αλλαγές στην εφηβεία	15
1.3.1 σε σωματικό επίπεδο.....	16
1.3.2 σε γνωστικό επίπεδο.....	16
1.3.3 σε ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο.....	16
1.3.4 σε κοινωνικό επίπεδο.....	17
1.4 Ψυχολογικές και κοινωνικές ανάγκες των παιδιών	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ.....

2.1 Ορισμός επιθετικότητας.....	22
2.2 Μορφές επιθετικότητας	25
2.2.1 σωματική επιθετικότητα.....	25
2.2.2 έμμεση επιθετικότητα.....	26
2.2.3 λεκτική επιθετικότητα.....	26
2.2.4 θυμός	28
2.2.5 εχθρότητα	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

3.1 Η έννοια του ανήλικου παραβάτη.....	31
3.1.1 Νομική διάσταση	31
3.1.2 Ψυχολογική διάσταση	32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

4.1 Βιολογική Προσέγγιση.....	34
4.1.1 Φύλο.....	37
4.2 Ψυχολογική Προσέγγιση.....	38
4.2.1 Η επιθετικότητα ως ένστικτο	38
4.2.2 Η επιθετικότητα ως αντίδραση σε αποστέρηση.....	40
4.2.3 Η επιθετικότητα ως αποτέλεσμα μίμησης επιθετικών προτύπων.....	41

4.3 Κοινωνιολογική Προσέγγιση.....	43
4.3.1 Οικογένεια.....	43
4.3.2 Σχολείο	48
4.3.3 Ομάδες Συνομηλίκων.....	52

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕ -
ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: ΝΟΜΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

6.1 Πρόληψη	59
6.1.1 Ε.Π.Α.....	59
6.1.2 Επιμελητές Ανηλίκων.....	60
6.2 Καταστολή	60
6.2.1 Δικαστήρια.....	60
6.2.2 Μέτρα.....	62
6.2.2.1 Αναμορφωτικά μέτρα.....	62
6.2.2.2 Θεραπευτικά μέτρα.....	62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ

7.1 Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην Επιθετικότητα.....	64
7.2 Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην Παραβατικότητα.....	66

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

8.1 Αντικείμενο.....	71
8.2 Σκοπός.....	71
8.3 Υποθέσεις Εργασίας	71
8.4 Ερευνητικά εργαλεία.....	72
8.5 Εξεύρεση και επιλογή υλικών μέσων	74
8.6 Περιγραφή διαδικασίας στατιστικής ανάλυσης.....	74
8.7 Δείγμα.....	75
8.7.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά.....	75
8.8 Παρουσίαση αποτελεσμάτων	79

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ :ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

9.1 Περιορισμοί.....	100
9.2 Συμπεράσματα.....	101
9.3 Συζήτηση.....	103
9.4 Παρατηρήσεις.....	107

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	19
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	112

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ

1.1 Κατανομή δείγματος ανά περιοχή στο γενικό πληθυσμό.....	77
1.2 Κατανομή δείγματος ανά φύλο.....	77
1.3 Κατανομή δείγματος ανά περιοχή.....	78
1.4 Κατανομή δείγματος ανά νομό.....	78
1.5 Κατανομή δείγματος ανά ηλικία.....	78
1.6 Κατανομή δείγματος ανά σχολείο	79
1.7 Κατανομή δείγματος ανά τάξη.....	79
1.8 Κατανομή δείγματος ανάλογα με την εκπαίδευση του πατέρα.....	79
1.9 Κατανομή δείγματος ανάλογα με την εκπαίδευση της μητέρας.....	79
1.10 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το επάγγελμα των γονέων στο πληθυσμό του σχολείου.....	80
1.11 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το επάγγελμα των γονέων στο πληθυσμό του δικαστηρίου.....	80
1.12 Κατανομή δείγματος ανάλογα με την αντίδραση σε τσακωμό.....	83

ΠΙΝΑΚΕΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

1.1 Επιθετικότητα γενικού πληθυσμού.....	85
1.2 Επιθετικότητα ανά βαθμίδα εκπαίδευσης.....	86
1.3 Συσχέτιση ανάμεσα στις υποκλίμακες επιθετικότητας και στη συνολική βαθμολογία στο δείγμα των σχολείων.....	88
1.4 Συσχέτιση ανάμεσα στις υποκλίμακες επιθετικότητας και στη συνολική βαθμολογία στο δείγμα των δικαστηρίων.....	88
1.5 Συσχέτιση ανάμεσα στις υποκλίμακες επιθετικότητας, στην ηλικία των αριθμό δωματίων και ατόμων στον πλυθησμό του σχολείου.....	89
1.6 Επιθετικότητα ανά νομό προέλευσης.....	90
1.7 Επιθετικότητα και τόπος διαμονής.....	91
1.8 Επιθετικότητα και φύλο.....	92
1.9 Οικογενειακή κατάσταση «ζεις με την μητέρα σου;».....	93
1.10 Τιμωρία από την οικογένεια.....	94
1.11 Τιμωρία από το σχολείο	95
1.12 Σχολικές επιδόσεις παιδιού «έχεις χάσει ποτέ χρονιά ;».....	96
1.13 Συνομήλικοι και επιθετικότητα «Αν τύχει και μαλώσεις τι είναι αυτό που γίνεται πιο συχνά;».....	97

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΚΚΕ	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
ΕΠΑ	Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων
ΣΚΛΕ	Σύλλογος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος
ΚΕΟ	Κοινωνική Εργασία Με Ομάδα
ΚΕΑ	Κοινωνική Εργασία Με Άτομο
ΚΕΚ	Κοινωνική Εργασία Με Κοινότητα
ΚΕΟΙΚ	Κοινωνική Εργασία Με Οικογένεια

**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην κριτική:
Μαθαίνει να κατακρίνει**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην έχθρα:
Μαθαίνει να καυγαδίζει**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ειρωνεία:
Μαθαίνει να είναι ντροπαλό**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ντροπή:
Μαθαίνει να είναι ένοχο**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην κατανόηση:
Μαθαίνει να είναι υπομονετικό**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στον έπαινο:
Μαθαίνει να εκτιμά**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην δικαιοσύνη:
Μαθαίνει να είναι δίκαιο**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ασφάλεια:
Μαθαίνει να πιστεύει**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην επιδοκμασία:
Μαθαίνει να έχει αυτοεκτίμηση**
**Αν ένα παιδί ζει μέσα στην παραδοχή και φιλία:
Μαθαίνει να βρίσκει την αγάπη μέσα στον κόσμο.**

R. RUSSEL.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο, ότι η επιθετικότητα και η παραβατικότητα των ανηλίκων αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο που έχει πάρει ευρύτατες διαστάσεις στη σύγχρονη εποχή. Το θέμα που πραγματεύεται η παρούσα μελέτη είναι το φαινόμενο της επιθετικότητας, συγκριτικά, σε παιδιά σχολικής ηλικίας και ανήλικων παραβατών σε δύο νομούς της Κρήτης. Πρωταρχικός σκοπός της μελέτης είναι η διερεύνηση των τάσεων επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών σχολικής ηλικίας, προερχόμενα από το χώρο του σχολείου (δημοτικά- γυμνάσια-λύκεια) και των δικαστηρίων ανηλίκων, στους παραπάνω νομούς της Κρήτης. Η παιδική και εφηβική ηλικία είναι μια περίοδος του ατόμου που χρήζει ιδιαίτερης μελέτης. Το φαινόμενο της επιθετικότητας και παραβατικότητας των ανηλίκων είναι ένα σημείο στο οποίο διασταυρώνονται ψυχολογικές και κοινωνιολογικές έννοιες, ωστόσο η παρούσα εργασία διεξάγεται προκειμένου να εξετάσει τις εξής υποθέσεις εργασίας: (1) Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από τον τρόπο αντιμετώπισης της στο σχολικό περιβάλλον, (2) Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από τον τόπο προέλευσής της (πόλη ή χωριό), (3) Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από τον τρόπο αντιμετώπισης των γονιών, (4) Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από το φύλο. Η επαλήθευση ή όχι των παραπάνω υποθέσεων θα εξεταστούν μέσα από τη παρούσα εργασία.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το θέμα που διαπραγματεύεται η παρούσα μελέτη είναι το φαινόμενο της επιθετικής συμπεριφοράς των ανηλίκων. Η επιθετική συμπεριφορά, οι βίαιες και οι αξιόποινες πράξεις καθώς και η εγκληματικότητα, συνεχώς αυξάνονται και δημιουργούν ανησυχία και υπαρκτές συνέπειες στις ανεπτυγμένες κοινωνίες.

Πρωταρχικός σκοπός της ενασχόλησής μας με το συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης είναι η διερεύνηση της επιθετικότητας που εμφανίζεται σε παιδιά σχολικής ηλικίας αλλά και στα παιδιά που κάποια στιγμή παραπέμφθηκαν στα δικαστήρια ανηλίκων στους νομούς Ηρακλείου και Ρεθύμνου.

Μέσα από την ερευνητική μας μελέτη για την επιθετικότητα στα σχολεία των δύο νομών, αλλά και στα δικαστήρια ανηλίκων αντιστοίχως, στόχος μας είναι να δώσουμε ένα ερέθισμα για τη δημιουργία δομών, που θα στοχεύουν στην καλύτερη κοινωνικοποίηση των ανηλίκων και να καταδείξουμε την αναγκαιότητα της δημιουργίας σχεδιασμού παρέμβασης από το κράτος, με απώτερο στόχο την ελαχιστοποίηση και όσο το δυνατό περιορισμό αυτού του φαινομένου. Η ερευνητική μελέτη δεν έχει αξία μόνο από εκπαιδευτικής άποψης. Φιλοδοξεί να προωθήσει μια νέα προβληματική γύρω από την αντιμετώπιση του επιθετικού ανήλικου στην Κρήτη.

«Κοινή είναι η διαπίστωση ότι ο ανήλικος δεν αποτελεί μικρογραφία του ενήλικα. Είναι μια ύπαρξη ιδιόρρυθμη που διαφέρει ποιοτικά και ποσοτικά, ώστε και οι αντιδράσεις του στα περιβαλλοντικά ερεθίσματα να είναι διαφορετικά». (Φαρσεδάκης, 2005, σελ.11)

Όσον αφορά στο περιεχόμενο της πτυχιακής μας εργασίας αυτό χωρίζεται σε δύο κύρια μέρη. Στο πρώτο μέρος παρατίθεται η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που πραγματοποιήθηκε για το θέμα της επιθετικότητας, ενώ το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει το ερευνητικό κομμάτι της εργασίας, στο οποίο θα γίνει και η ανάλυση των αποτελεσμάτων.

Το δείγμα της έρευνας μας αποτελείται από παιδιά ηλικίας 10 μέχρι 20 χρόνων, τα όποια φοιτούν στο σχολείο (Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο) και από συνομήλικους τους παραβάτες. Έτσι στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στην σημαντικότερη ίσως περίοδο του ατόμου, την εφηβεία. Ακόμη στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούν οι αλλαγές που πραγματοποιούνται κατά την περίοδο αυτή στον έφηβο σε σωματικό, γνωστικό και ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο δίνεται μια δυνατότητα οριοθέτησης της έννοιας της επιθετικής συμπεριφοράς, όπως αυτή παρουσιάζεται από τους επιστήμονες σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά που εμφανίζει. Στο ίδιο κεφάλαιο αναφέρονται πέντε μορφές επιθετικότητας, η σωματική, η λεκτική, η έμμεση, η εχθρότητα και ο θυμός. Ακολούθως παρουσιάζονται οι θεωρίες που προσεγγίζουν την έννοια της επιθετικής συμπεριφοράς ανάλογα με την οπτική τους γωνία.

Ακολουθεί το τρίτο κεφάλαιο όπου ορίζεται η έννοια του ανήλικου παραβάτη, προσδιορίζεται η νομική και η ψυχολογική διάσταση του θέματος. Στο ίδιο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις όπως αυτές έχουν αναλύσει την έννοια της παραβατικότητας.

Η παρούσα νομική αντιμετώπιση των ανήλικων παραβατών που υπάρχει και εφαρμόζεται σήμερα στην χώρα μας τόσο για την καταστολή του φαινομένου όσο και για την πρόληψη, παρουσιάζεται στο τέταρτο κεφάλαιο. Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια συσχέτισης του φαινομένου της επιθετικής συμπεριφοράς και της παραβατικότητας. Ενώ, τέλος, στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού όπως προσδιορίζεται σήμερα στις εμπλεκόμενες υπηρεσίες,

αλλά και τις δυνατότητες που μπορεί να έχει σε τομείς που χρήζουν άμεσα την παρουσία του και που δυστυχώς στη χώρα μας δεν υφίστανται.

Στο δεύτερο μέρος, που αφορά το ερευνητικό σκέλος αυτής της εργασίας, θα γίνει η παράθεση των αποτελεσμάτων, ο σχολιασμός τους, η συζήτηση, η εξαγωγή συμπερασμάτων καθώς και η επαλήθευση ή μη των ερευνητικών υποθέσεων. Θα μελετήσουμε επίσης τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος καθώς και τα στατιστικά σημαντικά σημεία για το σύνολο της επιθετικότητας και των υποκλιμάκων της σε συνάρτηση με άλλες μεταβλητές των ερωτηματολογίων που χρησιμοποιήθηκαν και για τις δύο κατηγορίες του δείγματος του πληθυσμού που εξετάστηκαν. Ακολουθεί η συζήτηση για τα ευρήματα και πως αυτά συνδέονται με την θεωρία που παρατέθηκε. Στο κομμάτι αυτό, ακόμα, περιγράφεται το αντικείμενο και ο σκοπός της έρευνας, η μεθοδολογία που χρησιμοποιήσαμε, τα ερευνητικά εργαλεία αλλά και το δείγμα μας, που αποτελείται από δύο κατηγορίες (οι οποίες κατά τη διάρκεια της ανάλυσης των αποτελεσμάτων διαιρέθηκαν σε τρεις). Συνολικά, λοιπόν το δείγμα απαρτίζεται από 1034 άτομα, η μία κατηγορία αφορά 892 παιδιά σχολικής ηλικίας που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στα σχολεία των δύο νομών. Η κατηγορία αυτή χωρίστηκε σε δύο επιμέρους ομάδες, όπου η μία αποτελούνταν από παιδιά που φοιτούσαν στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο (808 άτομα), ενώ η δεύτερη από άτομα που φοιτούσαν στο Λύκειο (84 άτομα). Ενώ η δεύτερη μεγάλη κατηγορία αναφέρεται σε 142 παιδιά της ίδιας ηλικίας που παραπέμφθηκαν στα δικαστήρια ανηλίκων των ίδιων νομών, Ηρακλείου και Ρεθύμνου.

Ευχαριστούμε, όλα εκείνα τα πρόσωπα που υπήρξαν αρωγοί στην προσπάθεια για την εκπόνηση της πτυχιακής εργασίας μας. Ευχαριστούμε τους Επιμελητές Ανηλίκων στις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων Ηρακλείου και Ρεθύμνου για την πολύτιμη συμβολή τους στη συλλογή των ερωτηματολογίων από τα αντίστοιχα δικαστήρια ανηλίκων.

Ακόμη, ευχαριστούμε ιδιαίτερα όλα τα σχολεία, τα οποία αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνας μας, για την πολύτιμη συνεργασία τους.

Τέλος, ευχαριστούμε την επιβλέπουσα καθηγήτριά μας, Δρ. Παττακού Βασιλική, καθηγήτρια Κοινωνικής Εργασίας του ΑΤΕΙ Κρήτης, για τη συνολική βοήθεια της στην Πτυχιακή μας εργασία.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αρχικά, ερωτήματα που εύκολα μπορούμε να διατυπώσουμε, εφόσον ασχοληθούμε με το συγκεκριμένο θέμα, είναι τα εξής: η επιθετικότητα είναι πάντα κάτι κακό; Γιατί εμφανίζεται; Είναι κάτι φυσιολογικό; Ποιες οι μορφές της; γιατί διαφέρει η εκδήλωση της από άνθρωπο σε άνθρωπο; Στη μελέτη αυτή θα γίνει μια προσπάθεια να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά που συνδέονται κυρίως με την παιδική και εφηβική επιθετικότητα.

Η επιθετικότητα στην παιδική και την εφηβική ηλικία είναι ένα φαινόμενο παγκόσμιο. Υπάρχει από τότε που υπάρχει ο άνθρωπος και εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους, ανάλογα με την ηλικία, τα κίνητρα και το σκοπό που επιδιώκει.

Η τελευταία έρευνα από το ΕΚΚΕ το 2005 , σε 101 σχολεία της Αθήνας από 2000 μαθητές δημοτικού , γυμνασίου Λυκείου έδειξε μεταξύ των άλλων για την επιθετικότητα ότι 1 στα 10 παιδιά ασκεί σωματική βία ενάντια σε άλλο παιδί , 4 στα 10 έχουν υποστεί σωματική βία και 4 στα 10 έχουν δει παιδιά να εκφοβίζουν άλλα.

Σύμφωνα με τον Χρηστάκη (2006) κάθε επιθετική συμπεριφορά συνδέεται με κάποιο κίνητρο, υποκρύπτει κάποιο σκοπό και συνοδεύεται από συγκεκριμένα συναισθήματα. Άλλοτε είναι απρόσωπη και αποσκοπεί στη διεκδίκηση ενός αντικειμένου, μιας θέσης κλπ ή απευθύνεται σε υποκατάστατα. Ένα παιδί π.χ. επιτίθεται και σπρώχνει το συμμαθητή ή τον αδελφό του για να πάρει το παιχνίδι που διεκδικεί ή για να καθίσει στη θέση που θέλει κλπ. Ένα άλλο παιδί αντί να βρῖσει το Γιάννη του σκίζει το βιβλίο του, αντί να βρῖσει το γείτονα που τον πρόσβαλε του γρατζουνά το αυτοκίνητό του κ.ο.κ. Η συμπεριφορά αυτή παρατηρείται κυρίως στις μικρές ηλικίες. Άλλοτε απευθύνεται σε πρόσωπα και εκδηλώνεται με λεκτικούς χαρακτηρισμούς ή σωματική βία. Η συμπεριφορά αυτή παρατηρείται περισσότερο στις μεγαλύτερες ηλικίες.

Σε κάθε περίπτωση η επιθετική συμπεριφορά εμπεριέχει εχθρική διάθεση και συνοδεύεται από αρνητικά συναισθήματα, θυμό και εκδίκηση. Η συχνότητα και η ένταση της επιθετικής συμπεριφοράς είναι μεγαλύτερη στα αγόρια σε σύγκριση με τα κορίτσια και μειώνεται με την πάροδο της ηλικίας. (Χρηστάκη, 2006, σελ 1)

Πολλές φορές μιλάμε για την επιθετικότητα των παιδιών που παρουσιάζουν στα σχολεία, στη γειτονιά, στην κοινωνία, μέσα στο ίδιο το σπίτι. Από αυτές τις φορές τις περισσότερες, στην αρχή αδιαφορούμε και γρήγορα τα καταδικάζουμε χωρίς πρωτίτερα να ελέγξουμε εάν γι' αυτήν την επιθετικότητα ευθύνεται το εκπαιδευτικό σύστημα, η κοινωνική δομή μέσα στην οποία ζει το παιδί, η οικογένεια και πρωτίστως αυτός καθ' εαυτός ο εγκέφαλος και τα γονίδια που εμείς του κληροδοτήσαμε. (Κουντούρης,2006,σελ.7)

Η επιθετικότητα είναι ένα συχνό φαινόμενο, τόσο στο ζωικό κόσμο μα και στις ανθρώπινες κοινωνίες. Από την οπτική των θυμάτων ερμηνεύεται ως απειλή ή ως κίνδυνος για τη ζωή τους. Δεν υπάρχει ομοφωνία για τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς ούτε κοινή βάση για τον εννοιολογικό προσδιορισμό της. Μερικοί ερευνητές θεωρούν την επιθετικότητα ως ορμή, άλλοι την απορρίπτουν εντελώς ως έννοια και προτείνουν τη χρησιμοποίηση μιας άλλης ακριβέστερης, λειτουργικής πονιαίας και απαλλαγμένης από αξιολογικό τονισμό. (Ζάχαρης, 2003, σελ11)

Η επιθετικότητα στην καθημερινή γλώσσα χαρακτηρίζεται ένας μεγάλος αριθμός ετερογενών τρόπων συμπεριφοράς ή ένα πλήθος πράξεων, οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν σ' ένα πρόσωπο το θάνατο ή σωματικούς πόνους και

τραυματισμούς ή ψυχικούς πόνους (π.χ. με προσβολές και λεπτές γλωσσικές μειώσεις) ή ματαίωση στόχων, διαφερόντων, αμοιβών ή και ζημιές σε αγαθά, υλικά ή πνευματικά. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτών των μορφών συμπεριφοράς είναι ότι έχουν ως στόχο άτομα του ίδιου είδους. Φυσικά όλες αυτές οι μορφές συμπεριφοράς δεν έχουν κοινές αιτίες, δηλαδή κοινούς παράγοντες πρόκλησης. (Ζάχαρης, 2003, σελ11)

Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, προβλήματα όπως η επίμονη άρνηση της αυθεντίας και η άρνηση ή η ανικανότητά τους να δείξουν αυτοσυγκράτηση γίνονται περισσότερο σοβαρά όσον αφορά τις επιπτώσεις τους, και ξεπερνούν τα όρια της ζωής του παιδιού στο σπίτι και στο σχολείο. Λόγω των επιπτώσεων αυτών των προβλημάτων συμπεριφοράς, το παιδί διακινδυνεύει, όχι μόνο να χαρακτηριστεί ως άτομο με «διαταραγμένη» συμπεριφορά, αλλά τελικά να γίνει και ανήλικος παραβάτης. (Γεώργας, 1986, σελ. 242-245).

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο, ότι η παραβατικότητα των ανηλίκων αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο που έχει πάρει ευρύτατες διαστάσεις στη σύγχρονη εποχή. Επισημαίνουμε ότι ο όρος παραβατικότητα είναι κοινωνικο-νομικός που αντικατοπτρίζει μία μορφή αποκλίνουσας συμπεριφοράς μεταξύ άλλων, η οποία όμως συνιστά παράβαση νομικού κανόνα. (Νόβα-Καλτσούνη, 2001, σελ. 11)

Αυτή η αποκλίνουσα συμπεριφορά των νέων σε ηλικία ατόμων αφορά την υιοθέτηση παρεκκλινόντων κανόνων και αξιών και ιδιαίτερα εκείνων που μαθαίνουμε στα πλαίσια μιας υποκοουλτούρας που παρεμβαίνει της κυρίαρχης. Επίσης είναι αναγκαίο να σημειωθεί ότι η παραβατικότητα των ανηλίκων έχει μια ιδιαίτερη σημασία, εφόσον είναι εκείνα τα άτομα που πρόκειται να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο και να αναλάβουν σταδιακά θέσεις και ρόλους στους τομείς κοινωνικής ζωής του ευρύτερου περιβάλλοντος. Έτσι, είναι κατανοητό ότι οποιαδήποτε μορφή παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς από τη νεολαία είναι ένα ανησυχητικό φαινόμενο που επηρεάζει την ευρυθμία του κοινωνικού συνόλου. (Μπεζέ, 1985, σελ. 11)

Ο προβληματισμός για τον αυξανόμενο αριθμό των παραβατικών πράξεων που διαπράττουν οι ανήλικοι έχει οδηγήσει πολλούς ερευνητές στη μελέτη των βασικών παραγόντων που προκαλούν την ανάλογη συμπεριφορά. Οι παράγοντες που φαίνεται να σχετίζονται με την παραβατικότητα των ανηλίκων είναι πολλοί και λειτουργούν σε διαφορετικά επίπεδα: σε ατομικό επίπεδο, σε οικογενειακό, σ' αυτό της ομάδας των συνομηλίκων, του σχολείου, της γειτονιάς των επιδράσεων από τα ΜΜΕ. (Βαλμά, 2005, σελ. 30)

Παρότι ακόμα σήμερα στη χώρα μας η παραβατικότητα των ανηλίκων σε σχέση με ό,τι συμβαίνει σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες είναι χαμηλή, εν τούτοις δυστυχώς οι τάσεις δείχνουν ότι εάν δεν προσέξουμε, όπως δεν πρόσεξαν εγκαίρως με το ζήτημα των ναρκωτικών, τότε το μέλλον δεν θα είναι τόσο καλό, όπως το παρόν. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ.138)

Η εντύπωση λοιπόν που δημιουργείται από τις επίσημες στατιστικές όσον αφορά την περιορισμένη έκταση της νεανικής παραβατικότητας μεταβάλλεται, εάν επικεντρωθούμε σε έρευνες αυτό-ομολογούμενης παραβατικότητας. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της έρευνας της ομάδας Σπινέλλη στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Συγκεκριμένα, το 34.9% των ερωτηθέντων, ηλικίας 14-21 ετών, παραδέχθηκε ότι κατά την προηγούμενη χρονιά (one-year prevalence) είχαν τελέσει αξιόποινες πράξεις κατά της ιδιοκτησίας (κλοπή από κατάστημα, σχολείο, κλοπή αυτοκινήτου, κλπ), ενώ το ποσοστό έφθασε στο 65.3%, όταν ρωτήθηκαν αν τέλεσαν παρόμοιες πράξεις κάποια στιγμή στο παρελθόν (life-time prevalence). (Γιανοπούλου –Τσομπάνογλου, 2003, σελ.2)

Το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων είναι ένα σημείο στο οποίο διασταυρώνονται ψυχολογικές και κοινωνιολογικές έννοιες. Έννοιες που αφορούν τόσο τον ίδιο τον ανήλικο παραβάτη, την προσωπικότητα του, το κοινωνικό πλαίσιο διαβίωσης του, το οικογενειακό περιβάλλον όσο και το κοινωνικό σώμα - φορέα και προστάτη κανόνων συμπεριφοράς και προτύπων σώμα το οποίο ασκεί τον κοινωνικό έλεγχο και αντιδρά απέναντι σ' αυτόν που παραβαίνει την κοινωνική τάξη των πραγμάτων. (Μπεζέ, 1991, σελ.11)

Παρόλα αυτά, η σημαντική θέση την οποία κατέχει το φαινόμενο της επιθετικότητας μα και της παραβατικότητας των ανηλίκων στο σύνολο των σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων, αλλά και η ευαισθησία, που οφείλουμε να έχουμε ως σπουδαστές, σήμερα, και ως επαγγελματίες στο άμεσο μέλλον, κάνουν επιτακτική την ανάγκη ενασχόλησης μας με τη συμπεριφορά των παιδιών και των εφήβων οι οποίοι θα αποτελέσουν τους αυριανούς πολίτες της κοινωνίας μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Εφηβεία

Η εφηβεία, ως μια πολυσήμαντη περίοδος στη ζωή του κάθε ανθρώπου, σπάνια ορίζεται στη βιβλιογραφία της ψυχολογίας. Περισσότερο προτιμώνται ψυχολογικά παρά χρονολογικά κριτήρια για τον προσδιορισμό της. Κάποιοι πιθανοί ορισμοί, σύμφωνα με τον Π. Γεωργούση είναι οι ακόλουθοι:

α. κοινωνιολογικά, «η εφηβεία είναι η περίοδος μεταβάσεως από την εξαρτημένη παιδική ηλικία στην αυτόνομη ώριμη ηλικία»

β. ψυχολογικά, «η εφηβεία είναι η περίοδος κατά την οποία πρέπει να γίνουν νέες προσαρμογές, ιδιαίτερα εκείνες που διακρίνουν την παιδική συμπεριφορά απ' την συμπεριφορά του ενήλικου σε μια δοσμένη κοινωνία»

γ. χρονολογικά, «η εφηβεία είναι η χρονική περίοδος που ξεκινά περίπου από το 12ο έτος και εκτείνεται μέχρι το 21ο, με αρκετές διαφορές από άτομο σε άτομο και από κοινωνία σε κοινωνία» .(Γεωργούσης,1979, σελ 15)

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα όρια της εφηβείας είναι διαφορετικά στα δύο φύλα, καθώς στα κορίτσια, η έναρξη της εφηβείας προηγείται κατά δυο χρόνια της αντίστοιχης των αγοριών.

1.1 Το παιδί που γίνεται έφηβος

Η εφηβική ηλικία αποτελεί ένα βασικό σταθμό στη ζωή του κάθε ανθρώπου, είναι η τελευταία περίοδος ανάπτυξης του ατόμου προς την ψυχοκοινωνική του ωρίμανση. Είναι η περίοδος που συντελούνται οι απότομες και καθολικές αλλαγές στο βιοσωματικό τομέα με βασικότερη την ωρίμανση της γενετικής λειτουργίας. Συνάμα είναι η τελευταία φάση της ανάπτυξης του ατόμου πριν την οριστική είσοδο του σε αυτό που αποκαλούμε ωριμότητα ή ενήλικη ζωή. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα σημαντική μεταβατική περίοδο στη ζωή του κάθε ανθρώπου.

Στην εφηβεία αναζητείται η “λογική” που υπάρχει πίσω από την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων σχέσεων και συμπεριφορών. Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες αντιμετωπίζουν την εφηβεία ως το στάδιο της ολοκληρωτικής ανακεφαλαίωσης της παιδικής ιστορίας (Blos 1962), ως δηλαδή το τέρμα της σωματικής και συναισθηματικής εξάρτησης του ατόμου και της εισόδου του σε μια πραγματικότητα αυτονομίας που σηματοδοτεί η ενήλικη ζωή. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι το άτομο ανεξαρτητοποιείται πλήρως καθώς εξακολουθεί να συνδέεται και να καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από το περιβάλλον του, αλλά λειτουργεί πλέον περισσότερο ανεξάρτητα σε σχέση με την παιδική του ηλικία..

Η εφηβεία χαρακτηρίζεται από ιδιαιτερότητες και ανάγκες που κάποιες φορές συγκρούονται με τα κυρίαρχα μοντέλα ανάπτυξης που η σύγχρονη κοινωνία επιβάλλει. Αυτή η σύγκρουση αναφέρεται κυρίως στην επιθυμία του έφηβου να ικανοποιήσει τις προσωπικές του αναζητήσεις και ενδοσκοπήσεις και στην ανάγκη για άμεση ένταξη του στην κοινωνική και επαγγελματική πραγματικότητα.

Πρόκειται δηλαδή για μια σημαντική αντίφαση στη ζωή των νέων που είναι η πιο ευαίσθητη πλευρά της κοινωνίας και η περισσότερο επιρρεπής στις παρεκκλίσεις. Για το λόγο αυτό φαινόμενα, όπως η παραβατικότητα, η χρήση παράνομων τοξικών ουσιών αλλά και άλλου είδους εκκεντρικές και αποκλίνουσες συμπεριφορές πολλές φορές σηματοδοτούν την γεμάτη απόγνωση προσπάθεια των νέων ν' ανταπεξέλθουν στην σύγκρουση αυτή. Η εφηβική περίοδος, είναι μια φάση εξερεύνησης και ανακάλυψης αλλά και αποφάσεων που σχετίζονται με την οικογένεια, τους φίλους, το

σχολείο αλλά και την μελλοντική σταδιοδρομία του ατόμου.(Φυδανίδου, 2004, σελ 8-11)

1.2 Διαχωρισμός της εφηβείας σε περιόδους

Χρονικά η εφηβεία θεωρείται ότι καλύπτει ένα διάστημα 7-8 χρόνων και πιο συγκεκριμένα αυτό μεταξύ 12ου –19ου έτους. Βέβαια κάποιοι άλλοι θεωρητικοί αυξάνουν το όριο λήξης της εφηβείας στα είκοσι έτη, ενώ άλλοι στα είκοσι- ένα. Έχει παρατηρηθεί ακόμη ότι στις ανεπτυγμένες κοινωνίες το όριο αυτό παρουσιάζεται περισσότερο αυξημένο σε σχέση με τις λιγότερο εξελιγμένες. Αυτό μπορεί να εξηγείται λόγω της τάσης που επικρατεί στις ανεπτυγμένες κοινωνίες για περαιτέρω ακαδημαϊκή ενασχόληση και πνευματική καλλιέργεια των νέων, έτσι ώστε να καθυστερείτε σημαντικά η επαγγελματική τους ένταξη, που επιφέρει την οικονομική και όχι μόνο ανεξαρτησία.

Ο Κουρκούτας αναφέρει στο βιβλίο του Η ψυχολογία του εφήβου , ότι ο Blos (1962) και άλλοι ερευνητές κάνουν τον εξής διαχωρισμό της εφηβείας σε 3 περιόδους:

- i.** στην **προεφηβεία** (11ο –13ο έτος) όπου αρχίζουν να συντελούνται οι πρώτες διαφοροποιήσεις από τη παιδική ηλικία
- ii.** στην **κυρίως εφηβεία** (13ο –18ο έτος), όπου συντελούνται οι σωματικές και ψυχολογικές μεταβολές της εφηβείας και μ' αυτό εννοείται πως πρόκειται για την περίοδο αναμόρφωσης σε όλα τα επίπεδα
- iii.** στην **όψιμη εφηβεία** (18ο –20ο έτος), όπου οι αλλαγές αποκρυσταλλώνονται οριστικά, χωρίς το άτομο να έχει εισέλθει στην πλήρη ωρίμανση. (Κουρκούτας , 2001, σελ 19)

1.3 Αλλαγές που συντελούνται κατά τη διάρκεια της εφηβείας

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της εφηβείας είναι οι αλλαγές που συντελούνται στο άτομο σε αρκετά επίπεδα (γνωστικό, σωματικό, κοινωνικό, ψυχοσυναισθηματικό), οι οποίες σηματοδοτούν την εξέλιξη και την πρόοδο του οργανισμού προς μια συνολική ψυχοσυναισθηματική ωρίμανση. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που αναφέρονται στην εφηβεία είναι η έντονη ύπαρξη του ηρωικού στοιχείου, με την εξιδανίκευση και η λατρεία προτύπων, η τάση για φυγή από την πραγματικότητα και οι φιλοσοφικές ανησυχίες των εφήβων.

Σε ψυχολογικό επίπεδο, η είσοδος στην εφηβεία σημαίνει εγκατάλειψη της παιδικής ηλικίας και όλων εκείνων των καταστάσεων που σχετίζονται μ' αυτήν (όπως η εγκατάλειψη της ανεμελιάς, της ανευθυνότητας, της σιγουριάς, της αναζήτησης υπερπροστασίας, της υπερβολικής προσκόλλησης στους γονείς αλλά και του υπερβολικού ελέγχου από αυτούς (Stassart, 1995).

Υπό φυσιολογικές συνθήκες, οι συγκεκριμένες αλλαγές επιζητούνται από τον ίδιο τον έφηβο αλλά επιβάλλονται και από το περιβάλλον ή την κοινωνία γενικότερα, η οποία ζητά απ' αυτόν να εγκαταλείψει πλέον τις παιδικές συμπεριφορές. Οι αλλαγές που συντελούνται στην εφηβεία αναφέρονται σε τέσσερις βασικούς τομείς, που αποτελούν τα βασικά επίπεδα της ψυχοδιανοητικής και σωματικής λειτουργίας του ανθρώπου.(Φυδανίδου, 2004, σελ 8-11)

Αυτά τα επίπεδα είναι :

1.3.1. το σωματικό (βιολογικό – ορμονικό επίπεδο)

Η σωματική ανάπτυξη είναι η περισσότερο εμφανής από κάθε άλλη αναπτυξιακή έκφραση της εφηβείας και γίνεται άμεσα αντιληπτή τόσο από τον ίδιο τον έφηβο όσο και από το περιβάλλον του. Στην εφηβεία συντελούνται αλληλοσχετιζόμενες αλλαγές, τόσο εξωτερικές (εμφάνιση του σώματος) όσο και εσωτερικές (αλλαγές στην λειτουργία των εσωτερικών οργάνων και αδένων). Οι ποικίλες αυτές σωματικές αλλαγές και ειδικά αυτές που συνδέονται με την λειτουργία της γενετήσιας ορμής έχουν σημαντικές αλλαγές στην ψυχολογική ανάπτυξη του εφήβου. Επίσης είναι μεγάλη η σημασία που αποδίδει ο έφηβος στην σωματική του αυτό-εικόνα. (Φυδανίδου, 2004, σελ 10)

1.3.2 το γνωστικό – διανοητικό επίπεδο

Με τον όρο γνωστική ανάπτυξη εννοούμε την προοδευτική αύξηση και οργάνωση, των ψυχολογικών λειτουργιών του ατόμου, αλλά ιδιαίτερα των διανοητικών λειτουργιών. Ο έφηβος έχει περάσει ήδη στο στάδιο της αφηρημένης σκέψης που του δίνει την δυνατότητα της διατύπωσης υποθέσεων αλλά και της κριτικής αξιολόγησης της πραγματικότητας που βιώνει. Δύναται να σκεφτεί και να μελετήσει όλους τους πιθανούς τρόπους με τους οποίους ένα πρόβλημα μπορεί να λυθεί. Ακόμη η σκέψη του εφήβου είναι συνειδητά επαγωγική και ο ίδιος είναι σε θέση να χρησιμοποιεί τις υψηλές πνευματικές λειτουργίες. Η εφηβεία είναι το χρονικό σημείο που για πρώτη φορά το άτομο ξεκινά να σκέφτεται πράγματα για τον εαυτό του, για τα μελλοντικά του σχέδια και για την σπουδαιότητα των δικών του ιδεών.

Ακόμη θα μπορούσε κανείς να πει ότι πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία η ικανότητα του ατόμου ν' αποκτήσει και να διατηρήσει τη γνώση κορυφώνεται. Παράλληλα προς την αφηρημένη σκέψη εμφανίζεται και η ικανότητα για γενίκευση. Οι πνευματικές αναπτυσσόμενες ικανότητες του εφήβου, σύμφωνα με τον Γεωργούση (1979), αντανακλώνται όχι μόνο στις στάσεις του αλλά και στις αξίες που έχουν σχέση με τους γονείς και την κοινωνία. Οι σκέψεις του πολλές φορές χαρακτηρίζονται ως εγωκεντρικές, ενδοσκοπικές και αναλυτικές. Ταυτόχρονα η πνευματική ανάπτυξη του εφήβου παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας του Εγώ. (Γεωργούσης, 1979, σελ 36)

1.3.3 Το ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο

Το ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο αφορά τη σύνθεση του εσωτερικού ψυχικού κόσμου του ανθρώπου. Ο συναισθηματικός κόσμος αποτελεί την «πεμπουσία» της ύπαρξης του και αποτελείται από τα συναισθήματα, τα όνειρα, τις επιθυμίες, τις σκέψεις με συναισθηματικό φορτίο, τις φιλοδοξίες, τα κίνητρα, όπως και τα απωθημένα του υποσυνειδήτου που διαμορφώνονται από βιώματα, εμπειρίες, σύγχρονες ή προηγούμενων περιόδων (σύμφωνα με ψυχοδυναμική θεωρία)

Κατά την εφηβεία παρατηρούνται πολλές και ποικίλες αλλαγές στο επίπεδο του συναισθήματος. Ο έφηβος ανησυχεί για πολλά πράγματα, από την εμφάνιση του ως τη μελλοντική του σταδιοδρομία. Βιώνει έντονα την επιθυμία για ανεξαρτησία, αλλά αναγνωρίζει την ανικανότητα του στη λήψη αποφάσεων. Ακόμη ο έφηβος που πιστεύει ότι είναι αρκετά «μεγάλος» ώστε να ζήσει τη δική του ζωή, ενδέχεται να αρνείται να ακολουθήσει τις επιθυμίες και προσδοκίες των γονιών του.

Συναισθήματα όπως ο φόβος, ο θυμός, η ζήλια αλλά και ενδιαφέροντα που απευθύνονται στο άλλο φύλο και που συνοδεύονται από την επιθυμία σύναψης μιας σχέσης, πέρα από την επιθυμία δημιουργίας φιλικών δεσμών, λαμβάνουν χώρα στην εφηβεία. (Φυδανίδου, 2004, σελ 11)

1.3.4 Το κοινωνικό επίπεδο

Αυτή η πλευρά της ανθρώπινης προσωπικότητας και λειτουργίας αναφέρεται στην κοινωνικότητα, τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου. Η πρώτη κοινωνικοποίηση συντελείται στο ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον και εξελίσσεται εν συνεχεία σε διάφορα άλλα περιβάλλοντα (γειτονιά, σχολείο, ομάδες συνομηλίκων, αθλητικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες κ.λ.π).

Οι κοινωνικές ανάγκες (φιλίας, επαφής, γνωριμιών, κοινωνικών εξόδων) συνδέονται ουσιαστικά με τις συναισθηματικές ανάγκες και αποτελούν μια πιο επιφανειακή προέκτασή τους. Όλοι οι τομείς που αναφέραμε, βρίσκονται σε συνεχή και δυναμική αλληλοδιαπλοκή και ο διαχωρισμός τους παραμένει ως ένα σημείο, τεχνητός. (Κουρκούτας, 2001, σελ 27)

Οι νέοι στην προσπάθεια ν' αποδεσμευτούν από τους γονείς τους συναισθηματικά στρέφονται προς τις ομάδες συνομηλίκων με τη σύναψη φιλικών δεσμών. Οι συνομήλικοι παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχολογική και κοινωνική ανάπτυξη των πιο πολλών εφήβων, στην ψυχική τους ισορροπία, στην βαθύτερη αυτογνωσία μέσα από την επικοινωνία και στην προετοιμασία για το πέρασμα στην ενηλικίωση.

Η κοινωνική εφηβεία είναι μια περίοδος στην οποία σχεδόν όσα έχουν πει στο νέο είναι αντιφατικά. Από την μια ο περίγυρος του τον παροτρύνει να είναι ο εαυτός του αλλά από την άλλη του προβάλλει απαγορεύσεις (μην αφήσεις τα μαλλιά σου να μακρύνουν, κάνε ότι θέλεις με τη ζωή σου, διάλεξε το επάγγελμα σου- αλλά μη διαλέξεις τα μαθήματα σου στο σχολείο). Η περίοδος της κοινωνικής εφηβείας είναι μια φάση ελεγχόμενη. Σε αυτή την περίοδο μεταξύ της εφηβείας και τερματισμού από το σχολείο, το άτομο συμπεριφέρεται σαν ενήλικος σε κάποιες περιπτώσεις από τη στιγμή που σωματικά είναι ένας ενήλικος, αλλά σε άλλες όχι, επειδή δεν είναι ακόμη συναισθηματικά και οικονομικά ανεξάρτητος. Η κοινωνική εφηβεία, δίνει πολλά από τα πλεονεκτήματα του να «είναι» κανείς ενήλικος, αλλά δεν χρειάζεται να δουλέψει γι' αυτό, κρατά τα πλεονεκτήματα του να «είναι» έφηβος. (Στυλιανάκης, 2005, σελ 3)

1.4 Ψυχολογικές και Κοινωνικές Ανάγκες των παιδιών

Είναι δύσκολο να καθορίσουν βέβαια με ακρίβεια ποιες και πόσες είναι οι ανάγκες του παιδιού ή του ανθρώπου γενικότερα αφού αυτές διαφοροποιούνται και ποικίλλουν από άτομο σε άτομο. Είναι κοινώς αποδεκτό ότι οι βιολογικές ανάγκες που εξασφαλίζουν τη σωματική παρουσία κάθε ατόμου βρίσκονται στη βάση της πυραμίδας των ποικίλων αναγκών του και συνεπώς διεκδικούν προτεραιότητα στην ικανοποίησή τους. (Κακούρος – Μανιαδάκη, 2002, σελ. 77)

Σύμφωνα με το Γιαννόπουλο (1991), ολόκληρη η ζωή του παιδιού είναι μια προσπάθεια για απαίτηση της ανεξαρτησίας του. Μπορεί κανείς να διακρίνει τρεις χαρακτηριστικούς σταθμούς, τη γέννηση που αποτελεί την πρώτη ανεξαρτητοποίηση από το μητρικό σώμα, το πρώτο παιδικό πείσμα μεταξύ 1ου και 4ου έτους, και την εφηβεία. (Γιαννικόπουλος, 1991, σελ. 99).

Ωστόσο ακόμη και εάν αυτό φαίνεται αντιφατικό, την ίδια ώρα που το παιδί και ο έφηβος αναζητά την ελευθερία του, την ίδια στιγμή αναζητά αισθήματα όπως αγάπη, στοργή, ασφάλεια, αποδοχή, αναγνώριση και εκτίμηση, συναναστροφή με άλλους ανθρώπους, αναζήτηση για ενθάρρυνση, ένταξη σε ομάδες ομηλικών, που δεν αναφέρονται σαν προνόμιο ατόμων μιας ορισμένης ηλικίας, σύμφωνα με το Γιανακόπουλο, αλλά τις συναντά κανείς σ' όλες τις ηλικίες με κάποια διαφοροποίηση ως προς την ένταση. (Γιανακόπουλος, 1991, σελ. 103)

Οι **κοινωνικές** ανάγκες του παιδιού (αγάπη, ασφάλεια, επιδοκιμασία, αναγνώριση και εκτίμηση για ένταξη στην ομάδα συνομηλικών, αποδοχή από το κοινωνικό σύνολο) και οι **ψυχολογικές** (ελευθερία, ανεξαρτησία και η ανάγκη για αυτοπραγμάτωση) πρέπει να καλύπτονται για την ομαλή εξέλιξη του νέου. Ιδιαίτερη σημασία έχει η οικογένεια και το σχολείο για την ψυχοσωματική ανάπτυξη και υγεία, την αγωγή, τη διάπλαση του χαρακτήρα και την κοινωνικοποίηση του παιδιού. (Πιάνος, 2000, σελ. 30)

Η μη ικανότητα κάλυψης των συγκεκριμένων αυτών αναγκών των παιδιών και των εφήβων, συμβάλλουν όπως θα αναπτυχθεί και εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο στην ανάπτυξη διαταραχών συμπεριφοράς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Ψυχοπαθολογικές Συμπεριφορές στην Εφηβεία

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η ικανοποίηση των ψυχολογικών και κοινωνικών αναγκών αποτελεί προϋπόθεση για την κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου. Ωστόσο στις διάφορες περιόδους της ζωής του το παιδί και ο μελλοντικός έφηβος έχει ανάγκες και στόχους που πρέπει να ικανοποιηθούν, σύμφωνα με τον Herbet (1997), μέσα στα πλαίσια πάντα των λεγόμενων ηθικών και κοινωνικών κανόνων, διαφορετικά ο νέος είναι πιθανό να οδηγηθεί σε παραβατική συμπεριφορά, δυσάρεστη για τον ίδιο και το κοινωνικό του περιβάλλον. (Herbert, 1997, σελ. 136).

Κατάσταση υγείας εμφανίζουν οι νέοι λοιπόν, όταν έχουν την εντύπωση μιας ικανοποιητικής εσωτερικής ισορροπίας στην οποία αντιστοιχεί ένας βαθμός προσαρμογής στο περιβάλλον. Αδιαφιλονίκητα σημαντικός είναι ο παράγων της οικογένειας, η οποία σε συνειδητό ή προ-συνειδητό επίπεδο σπρώχνει το υποκείμενο να δεχτεί το ρόλο του ασθενούς, έτσι ώστε να γίνει ο στόχος των οικογενειακών εντάσεων και ο φορέας των συμπτωμάτων. Αυτό που ονομάζουμε σύμπτωμα στην εφηβεία είναι σχεδόν πάντα μια συμπεριφορά ρήξης με το σύνολο της πρέπουσας συμπεριφοράς ή με το περιβάλλον. Σ' όλες τις περιπτώσεις είναι το απροσδόκητο και το απρόβλεπτο που μας συγκλονίζει. (Ρομποτή, 2004, σελ 10)

Έτσι ο έφηβος που ζει σ' ένα καταπιεστικό και στρεσογόνο περιβάλλον με αυταρχικούς γονείς έχει αυξημένες πιθανότητες να εκδηλώσει κάποια μορφή αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Πολλές έρευνες, όπως αυτή των Berylnik και των συνεργατών του (2002) στη Ρωσία επιβεβαίωσε το γνωστό εύρημα του διαταραγμένου οικογενειακού περιβάλλοντος στην παιδική ηλικία στα παιδιά με παραβατικές συμπεριφορές. (Βαλμά, 2005, σελ 31) Έχει διαπιστωθεί επίσης, ότι η σωματική κακοποίηση και η συναισθηματική αποστέρηση οδηγεί σε προβλήματα συμπεριφοράς (έρευνα Ciccheti et al 2000)

Αντικοινωνική συμπεριφορά χαρακτηρίζεται η συμπεριφορά των νεαρών ατόμων, η οποία στρέφεται εναντίον της κοινωνίας, των θεσμών και των συμφερόντων της. Η αντικοινωνική συμπεριφορά αποτελεί μέρος της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς και περιλαμβάνει ενέργειες, αξιόποινες πράξεις που έρχονται σε αντίθεση με τους κανόνες που έχει θέσει η κοινωνία και τα δεδομένα που δέχεται και επιδοκιμάζει το ισχύον σύστημα αξιών.

Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η προσωπική στάση του ανηλίκου απέναντι στην αντικοινωνική συμπεριφορά, διότι αυτή αναδεικνύει τη ροπή, την προδιάθεση του ατόμου σε τέτοιου είδους συμπεριφορές αλλά και μία σταθερή αντικοινωνική θέση. Τα άτομα αυτά διακατέχονται από απόψεις, ιδέες, στάσεις και στόχους που είναι αντίθετοι με την κοινωνία και έχουν προσανατολισμούς οι οποίοι έρχονται σε σύγκρουση με τους κοινωνικούς κανόνες. (Πανούσης, 1987, σελ 162) Τα άτομα επιλέγουν να βιώνουν έναν αντικοινωνικό τρόπο ζωής και αποδέχονται παρεκκλίνουσες μορφές συμπεριφοράς.

Η πιο έντονη μορφή αντικοινωνικής συμπεριφοράς εκδηλώνεται από εφήβους που αισθάνονται ότι είναι περιθωριοποιημένοι και ξεσπούν εναντίον της κοινωνίας εξαιτίας ματαιώσεων και απογοητεύσεων που έχουν βιώσει. Το μεγαλύτερο πλήθος των ανηλίκων έχει ενταχθεί σε κοινωνικά πλαίσια, είτε φοιτούν σε σχολεία, είτε εργάζονται. Αντίθετα τα περιθωριοποιημένα άτομα νιώθουν κατώτερα από τα άλλα παιδιά της ηλικίας τους. Ένας ανήλικος σ' αυτή την κατάσταση μπορεί να διαπράξει αξιόποινη παραβατική πράξη. (Herbert, 1996, σελ 117)

Τα νεαρά άτομα που εκδηλώνουν αντικοινωνική συμπεριφορά, συνήθως γίνονται δέκτες αρνητικών σχολίων, μηνυμάτων απόρριψης, περισσότερης κριτικής και τιμωρίας σε σχέση με άλλα άτομα του στενού τους περιβάλλοντος. Με την πάροδο του χρόνου αποκτούν μια υπερβολικά αρνητική εικόνα για την κοινωνία και τους φορείς επίσημου κοινωνικού ελέγχου (σύστημα δικαιοσύνης - Αστυνομία) καθώς και για το σύστημα ηθικών αξιών.

Πολλοί νεαροί που εμφανίζουν αντικοινωνική συμπεριφορά, αναφέρουν ότι κατά το χρόνο που διαπράττουν μια παράβαση, κάτι τους πιέζει, κάτι που βρίσκεται έξω από τη σφαίρα επιρροής τους και γι' αυτό αναγκάζονται να κλέβουν ή να εκδηλώνουν βίαη επιθετική συμπεριφορά. Διακατέχονται από αντικοινωνική στάση απέναντι στους άλλους και έχουν αποδεχθεί τη βία ως μέσο επίλυσης των προβλημάτων τους.

Πίσω από την εμφάνιση των συμπεριφορών αυτών σύμφωνα με πολλούς ερευνητές κρύβονται ψυχοπαθολογικά αίτια. Σύμφωνα με τους Richeters και Cicchetti (1993) ένα μόνο ποσοστό των ατόμων που εκδηλώνουν αντικοινωνική συμπεριφορά emπίπτει πραγματικά στο πλαίσιο της ψυχοπαθολογίας. Τονίζουν δε ότι αν δοθεί περισσότερη έμφαση στην διάγνωση αυτή, τότε παραβλέπονται οι κοινωνικές επιδράσεις που προκαλούν και στηρίζουν την εκδήλωση της, με αποτέλεσμα να παραβλέπεται η σημασία της πρόληψης και της παρέμβασης σε κοινωνικό επίπεδο. (Κάκουρος – Μανιαδάκη, 2006, σελ 136) Στη συνέχεια γίνεται εκτενέστερη αναφορά στις ψυχοπαθολογικές αυτές συμπεριφορές που αναπτύσσει το παιδί και ο έφηβος.

Αναφορικά με το ποσοστό των παιδιών που αναπτύσσουν συμπεριφορές που emπίπτουν στο πλαίσιο της ψυχοπαθολογίας ο Quay (1977) υποστηρίζει ότι η «ψυχοπάθεια» όχι μόνο αποτελεί κίνητρο παραβατικής συμπεριφοράς αλλά όσοι εμφανίζουν αργότερα εμφανή ψυχοπαθητική συμπεριφορά γεννιούνται με νευρικό σύστημα που είναι υποαντιδρασιακό στα ερεθίσματα. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, πως το παιδί δεν αναπτύσσει φυσιολογικές και ανάλογες απαντήσεις στον πόνο (φυσικό και κοινωνικό). Έτσι είναι δύσκολο στη μεταχείριση. Οι γονείς αναγκάζονται να τον τιμωρούν αυστηρότερα. Το παιδί συνηθίζει όλο και περισσότερο να ανθίσταται στην τιμωρία με συνέπεια οι γονείς του, να καταλήγουν απέναντι του σε συμπεριφορά εχθρική, απορριπτική και ασυνεπή. Και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της τάσης του παιδιού για παρέκκλιση. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 102)

Όσον αφορά τις ψυχοπάθειες έχουν πραγματοποιηθεί πολλές εγκληματολογικές έρευνες συγκεκριμένα για τους ανήλικους, γνωστές είναι οι έρευνες του Frey (1951). Το πρόβλημα των ερευνών αυτών αφορά τις διαφορετικές οριοθετήσεις της έννοιας ψυχοπάθεια. Έτσι, ακολουθώντας διαφορετικές ψυχιατρικές αντιλήψεις από περιοχή σε περιοχή κι από εποχή σε εποχή, προκύπτουν διαφορετικές εκτιμήσεις για το πώς εννοείται «οι ψυχοπαθής ανήλικος» καθώς και διαφορετικά στατιστικά αποτελέσματα.

Η Robbins (1966 και 1978) ξαναχρησιμοποιεί, τα τελευταία χρόνια τον όρο «κοινωνικοπαθητική προσωπικότητα» που είχε πέσει, όχι χωρίς λόγο, σε δυσμένεια. Του δίνει όμως άλλο περιεχόμενο. Γι' αυτό δεν αποτελεί ένα ψευδοεξηγητικό όρο, αλλά συνιστά μια κατάσταση ψυχικής ασθένειας αποτελεί ένα σύνδρομο που δημιουργείται από μια μεγάλη ποικιλία αντικανονικών συμπεριφορών που εμφανίζονται κατά την παιδική ηλικία. Η θεωρία της βασίζεται σε ερευνητικά δεδομένα που έδειξαν πως υπάρχει ένα κοινό σύνολο συμπτωμάτων με παρόμοια ηλικία εμφάνισης. Τα συμπτώματα ακολουθούν μια πορεία που μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων. Παρουσιάζονται σε παιδιά από γονείς και συγγενείς εξ'

αίματος, εμφάνιζαν σε υψηλό βαθμό τα ίδια συμπτώματα. Επιπλέον φαίνεται πως αυτά ισχύουν σε δείγματα πολύ διαφορετικού πληθυσμού, πως, ο κάθε ξεχωριστός τύπος παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς των ανηλίκων συνδεόταν ανεξάρτητα με το συνολικό επίπεδο της παρέκκλισης των ενηλίκων και πώς, αντίστροφα, κάθε ξεχωριστός τύπος παρέκκλισης των ενηλίκων ήταν δυνατό να προβλεφθεί από συνολικό επίπεδο παρέκκλισης των ανηλίκων. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ.103)

Ειδικά για τον καθορισμό της έννοιας του όρου «ψυχικά διαταραγμένοι ανήλικοι» ασχολήθηκε η Ευρωπαϊκή Συμβουλευτική Επιτροπή για την Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των εγκληματιών στην τέταρτη σύνοδό της. Με μια αρκετά αόριστη διατύπωση λόγω των νομικών και ιατρικών δυσκολιών του θέματος, καθόρισε σαν ψυχικά διαταραγμένους εγκλήματος, τους παράφρονες, τους ψυχωτικούς, τους ψυχοπαθείς, τους νευρωτικούς, τους μειωμένης διανοητικής ικανότητας και γενικά όλους εκείνους που λόγω πνευματικής διαταραχής δεν υπόκεινται σε ποινικές κυρώσεις, αλλά σε ψυχιατρική παρακολούθηση. (Χαΐδου, 1996, σελ.67)

Παρακάτω επιχειρείται ο διαχωρισμός των πνευματικών αυτών διαταραχών σε (α) ψυχώσεις (ενδογενείς και εξωγενείς), β) μανιοκαταθλιπτικές ή κυκλοθυμικές ψυχώσεις, γ) ψυχοπάθειες, δ) διανοητική καθυστέρηση ή олиγοφρένεια. Όσον αφορά τις εξωγενείς ή οργανικές ψυχώσεις, δηλαδή αυτές που προέρχονται από οργανικές βλάβες του εγκεφάλου που προκλήθηκαν από εξωτερικά αίτια. Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι εγκεφαλικές βλάβες της νηπιακής ηλικίας που δημιουργούν διάφορες ψυχικές ανωμαλίες κινητικής ή ολιγοφρενικής φύσης. Από τις έρευνες προέκυψε ότι αποτέλεσμα αυτών των ανωμαλιών μπορεί να είναι η ανικανότητα προσαρμογής στο κοινωνικό περιβάλλον και ίσως μια παρεκκλίνουσα συμπεριφορά. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 61)

Από την πλευρά των ενδογενών ψυχώσεων, ψυχώσεων που προέρχονται από τον εσωτερικό κόσμο του ατόμου, ένας προεγκληματικά επικίνδυνος ανήλικος μπορεί να διακατέχεται από μια μορφή σχιζοφρένειας ή ηβηφρενικής σχιζοφρένειας λόγω ηλικίας. Ο σχιζοφρενής φαίνεται να αποτυγχάνει στην προσπάθεια να συνδυάσει τη νόηση, το συναίσθημα και τη βούληση. Ο σχιζοφρενής έχει θεωρηθεί κατεξοχήν επικίνδυνο άτομο όσον αφορά την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς που επιπλέον προκαλεί στους άλλους συναισθήματα φόβου. Έτσι, αρκετές έρευνες θέλησαν να εξετάσουν τη συσχέτιση της σχιζοφρένειας με την εγκληματική συμπεριφορά. Δεν υπήρξαν όμως αποτελέσματα στατιστικώς σημαντικά. Αντίθετα έχει υποστηριχθεί ότι περισσότερους σχιζοφρενείς βρίσκουμε σε μη εγκληματίες παρά στα άτομα που έχουν εκδηλώσει εγκληματικά συμπεριφορά. (Χαΐδου, 1996, σελ. 65)

Ανάλογες έρευνες έχουν γίνει σε μανιοκαταθλιπτικούς ή κυκλοθυμικούς, καθώς και σε επιληπτικούς. Οι έρευνες αυτές έδειξαν ότι οι κυκλοθυμικοί έχουν τάση για αυτοκτονία, ενώ οι μανιοκαταθλιπτικοί παρουσιάζουν συμπτώματα βίαιης συμπεριφοράς σε τρίτους. Για τους επιληπτικούς οι έρευνες έδειξαν ότι το ποσοστό που υιοθετεί εγκληματική συμπεριφορά είναι υψηλότερο απ' ότι στα μη επιληπτικά άτομα. (Χαΐδου, 1996, σελ. 77-9)

Κατά όμοιο τρόπο λειτουργούν και οι επιστημονικές θεωρήσεις που ερευνούν το ρόλο των νευρώσεων ως βιωμάτων που είναι σε θέση να προκαλέσουν ψυχικά τραύματα. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 62-3)

Όσον αφορά τις έρευνες αυτές, ως αρνητικά σημεία, έχουν αναφερθεί τα μικρά ερευνητικά δείγματα, ο ήδη στιγματισμένος ερευνητικός πληθυσμός και η έλλειψη ακλόνητων αποδεικτικών στοιχείων που θα στήριζαν μια σχέση

παραβατικότητας ψυχικής ασθένειας χωρίς να ληφθούν υπόψη οι κοινωνικοί παράγοντες. Άλλωστε οι ψυχιατρικές εκτιμήσεις της επικινδυνότητας, παραμένουν θέμα προσωπικής κρίσης.

Οι σοβαρές και επίμονες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς περιγράφονται στην ψυχοπαθολογία με τον όρο διαταραχή διαγωγής. Ο όρος αυτός καλύπτει ένα ευρύ φάσμα μορφών συμπεριφοράς, ωστόσο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της εμφάνισης δύο ειδών διαταραχής συμπεριφοράς, της επιθετικής και της παραβατικής. Στα υποκεφάλαια που ακολουθούν γίνεται εκτενέστερη ανάλυση της εμφάνισης των συμπεριφορών αυτών που παρατηρούνται κατά την παιδική και εφηβική ηλικία.

2.1 Ορισμός Επιθετικότητας

Αναμφίβολα η επιθετική συμπεριφορά εμφανίζεται από τα πρώτα χρόνια της ύπαρξης της ζωής, τόσο στο ζωικό όσο και στο ανθρώπινο βασίλειο. Η παρόρμηση του ανθρώπου να σώσει τη ζωή του, όταν αντιληφθεί κίνδυνο και απειλή, ήταν συμφυές από τότε που εμφανίστηκε στη γη. Μέσα από τους αιώνες μεταλλάσσεται και μετασχηματίζεται, καθώς τότε η επιθετική συμπεριφορά εμφανιζόταν όταν επρόκειτο για την εξασφάλιση βασικών αναγκών όπως τροφή, νερό και στέγη. Ωστόσο υπάρχει και εξακολουθεί να υφίστανται και σήμερα, με διαφορετική μορφή και με διαφορετικούς τρόπους εκδήλωσης καθώς οι κοινωνίες εξελίχθηκαν. Παρουσιάστηκαν νέες έννοιες όπως ο σεβασμός στο συνάνθρωπο, τα δικαιώματα. Έτσι μέσα από αυτό προκύπτει πως η χρήση της επιθετικής συμπεριφοράς έχει πάρει διαφορετική μορφή και πως το επίκεντρο της εκδήλωσης της είναι η χρησιμοποίηση της αμυντικής στρατηγικής με χαρακτήρα διανοητικό, ορθολογικό και διαλεκτικό παρά σωματικό και συναισθηματικό.

Ειρήσθω εν παρ' όδο, σύμφωνα με το συγγραφέα Hebert Martin από τη γέννηση και έπειτα υπάρχουν ατομικές διαφορές ως προς τη διεκδικητικότητα και την παθητικότητα. Σε πολλά παιδιά αυτές οι διαφορές τείνουν να διατηρούνται κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης τους. Η οργή παρουσιάζεται σε πολλά νεογέννητα- το βρέφος δεν ανέχεται να ανατρέπονται οι επιθυμίες του και έχει τάση να επιτίθεται όταν απογοητεύεται. Το κράτημα της αναπνοής, τα πηδήματα πάνω κάτω, τα τσιρίγματα κτλ αποτελούν μερικές από τις τυπικές εκδηλώσεις έμμεσου θυμού των παιδιών. Όσο μικρότερο είναι το παιδί τόσο εντονότερα απαιτεί την άμεση ικανοποίηση των επιθυμιών του. Όσο μεγαλώνει οι τυχαίες και χωρίς στόχους συναισθηματικές εξάρσεις αρχίζουν να εμφανίζονται όλο και πιο σπάνια, και η επιθετικότητα δηλαδή η αντεκδίκηση, να γίνεται πιο συχνή.

Οι απόψεις ωστόσο όσον αφορά τον εννοιολογικό προσδιορισμό της επιθετικής συμπεριφοράς φαίνεται να δίστανται καθώς θεωρούν μερικοί ερευνητές, όπως θα παρουσιαστεί και παρακάτω, την επιθετική συμπεριφορά ως ορμή και άλλοι σε μια έννοια απαλλαγμένη από αξιολογικό τονισμό όπως επίσης πλανάτε και η ιδέα πως υπάρχει διαφορετική αφετηρία και διαφορετικά κριτήρια κατάταξης τους π.χ. κίνητρα, σκοποί, στόχοι, τρόπος εκδήλωσης κτλ. Στο σημείο αυτό θα δώσουμε την εννοιολογική διάσταση του όρου σ' ένα γενικότερο και κοινά παραδεκτό επίπεδο.

Στην καθημερινή γλώσσα η λέξη επιθετικότητα ηχεί άσχημα καθώς γίνεται αντιληπτή προκαλώντας κάποιες συγκεκριμένες εικόνες στο μυαλό του κάθε ενός μας από ένα μεγάλο αριθμό τρόπων συμπεριφοράς ή ένα πλήθος πράξεων οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν άγριες σκηνές που καταπιέζουν τόσο τους ανθρώπους,

τα ζώα, το σπάσιμο αντικειμένων, και εκλαμβάνοντας την σε πιο μεγάλη διάσταση σαν εισβολή αιματοχυσίες κτλ.

Πέρα όμως από την παραπάνω αντίληψη, που πιθανά να έχει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού θέλοντας να δώσουμε ένα προσδιορισμό στην έννοια της επιθετικής συμπεριφοράς παρακάτω θα γίνει καταγραφή του όρου από συγγραφείς που έχουν ασχοληθεί με το συγκεκριμένο θέμα.

Σαν επιθετικότητα, σύμφωνα με τον Πιάνο, χαρακτηρίζεται η εχθρική συμπεριφορά στην οποία εκδηλώνεται η επιθυμία για πρόκληση ζημιάς, πόνου, άγχους, τραυματισμού ή καταστροφής. Η διάθεση για πρόκληση ζημιάς στον ίδιο τον εαυτό μας ονομάζεται, αυτεπιθετικότητα. Η επιθετικότητα συναντάτε τόσο στον άνθρωπο όσο και στα ζώα σαν εκδήλωση θυμού, οργής ή συναισθηματικής απόγνωσης. Οι εκδηλώσεις της εξαρτώνται κυρίως από την ηλικία του παιδιού. Έμμεση επιθετικότητα αποτελούν οι εκδηλώσεις πείσματος, η άρνηση φαγητού ή ύπνου, η μη τήρηση ορισμένων κανόνων, η δευτεροπαθής ενούρηση κτλ. Τα συμπτώματα αυτά πολλαπλασιάζονται στην περίοδο του πρώτου παιδικού πείσματος (2 ½ - 4^ο έτος της ηλικίας περίπου), σαν επακόλουθο και ανάλογης συμπεριφοράς από μέρους του περιβάλλοντος. Στα παιδιά σχολικής, εφηβικής και νεανικής ηλικίας η επιθετικότητα μπορεί να εκδηλωθεί **άμεσα και έμμεσα**: άμεσα εκδηλώνεται π.χ. στους καυγάδες των παιδιών, στο βασανισμό μικρότερων ή και ζώων, σε διάφορες εγκληματικές πράξεις εφήβων και νέων που κλιμακώνονται από τα θόρυβο με τις μοτοσυκλέτες ή τα αυτοκίνητα, μέχρι τις σωματικές βλάβες ή τους βανδαλισμούς (την καταστροφή δηλαδή χωρίς λόγο). Η έμμεση είναι συγκρατημένη επιθετικότητα και γίνεται φανερή ανάλογα με την ηλικία, σαν χρόνια αντίθεση, ψευδολογία, δημιουργία σκανδάλων, χαιρεκακία, ειρωνεία, κυνισμός, απόκρυψη γεγονότων, υπερπροσαρμογή (πχ. υπερβολικά καλή συμπεριφορά ή επίδοση στο σχολείο ώστε να τιμηθούν οι αμελείς και ταραξίες.)

Η επιθετικότητα είναι ένα συχνό φαινόμενο, τόσο στο ζωικό κόσμο όσο και στις ανθρώπινες κοινωνίες. Από την οπτική των θυμάτων ερμηνεύεται ως απειλή ή ως κίνδυνος για τη ζωή τους. Δεν υπάρχει ομοφωνία για τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς ούτε κοινή βάση για τον εννοιολογικό προσδιορισμό της. Μερικοί ερευνητές θεωρούν την επιθετικότητα ως ορμή, άλλοι την απορρίπτουν εντελώς ως έννοια και προτείνουν τη χρησιμοποίηση μιας άλλης ακριβέστερης, λειτουργικής πιο ενιαίας και απαλλαγμένης από αξιολογικό τονισμό (Mummendey, 1983, σελ. 321).

Ως επιθετικότητα στην καθημερινή γλώσσα χαρακτηρίζεται ένας μεγάλος αριθμός ετερογενών τρόπων συμπεριφοράς ή ένα πλήθος πράξεων, οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν σ' ένα πρόσωπο το θάνατο ή σωματικούς πόνους και τραυματισμούς ή ψυχικούς πόνους (π.χ. με προσβολές και λεπτές γλωσσικές μειώσεις) ή ματαίωση στόχων, διαφερόντων, αμοιβών ή και ζημιές σε αγαθά, υλικά ή πνευματικά (Mummendey, 1983' Heckhausen, 1980 και Brown-Henstein, 1984). Το κύριο χαρακτηριστικό αυτών των μορφών συμπεριφοράς είναι ότι έχουν ως στόχο άτομα του ίδιου είδους (Brown-Henstein, 1984). Φυσικά όλες αυτές οι μορφές συμπεριφοράς δεν έχουν κοινές αιτίες, δηλαδή κοινούς παράγοντες πρόκλησης.

Κάτω από αυτή την έννοια, η οποία έχει αντικοινωνική υφή, είναι δυνατόν να υπαχθούν διάφορες μορφές συμπεριφοράς, από την παιδική φιλονικία, την πάλη και τον αγώνα, μέχρι τον πόλεμο, τη μομφή, τη δολοφονία, την ποινή και τη ληστεία. Επίσης ο χαρακτηρισμός μιας συμπεριφοράς ως επιθετικής είναι σχετικός, γιατί από άλλη οπτική βλέπει την πράξη ο δράστης, από άλλη το θύμα και από άλλη ο παρατηρητής. Έτσι δεν είναι βέβαιο ότι και οι τρεις πλευρές θα κατατάξουν τη συμπεριφορά στην κατηγορία «επιθετική». Ανάλογα με τη θέση που παίρνει ο

καθένας θα τονίσει και διαφορετικά σημεία ή πλευρές του φαινομένου. Επίσης δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς το τι είναι συμπεριφορά γενικώς και επιθετική συμπεριφορά ειδικώς. Οι διάφορες θεωρίες ορίζουν την αντίστοιχη μορφή συμπεριφοράς (π.χ. επιθετικότητα, τάση για κύρος και κυριαρχία) ανάλογα με τη βασική τους ιδέα για το πρόβλημα αυτό.

Η επιθετικότητα περιλαμβάνει γενικώς εκείνες τις μορφές της συμπεριφοράς, οι οποίες προκαλούν ζημιές, τραυματισμούς ή δυσάρεστες καταστάσεις σε αντικείμενα ή πρόσωπα του περιβάλλοντος. Η λέξη χρησιμοποιείται σε πολλές μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες εμφανίζονται κάτω από διαφορετικές συνθήκες, έχουν διαφορετικά αποτελέσματα στο περιβάλλον και συνδέονται με διαφορετικά κινητικά πρότυπα συμπεριφοράς. Διαφορετικές μορφές της επιθετικότητας ελέγχονται από διαφορετικές συνθήκες (ματαίωση, κοινωνική μάθηση, βαθμός ψυχικής ενεργοποίησης). Εκτός αυτού, πρότυπα συμπεριφοράς κινητικώς όμοια είναι δυνατόν να ερμηνευθούν διαφορετικά ως προς τη σημασία τους, ανάλογα με το αιτιώδες πλαίσιο του περιβάλλοντος (π.χ. το λάκτισμα της μπάλας μπορεί να σημαίνει παιγνίδι αλλά και επιθετικότητα, ανάλογα με το τι το προκάλεσε). (Ζάχαρης, 2003, σελ.11-12)

Ο Buss (1961, 1971) και ο Feshbach (1964, 1970-1) διακρίνουν τρία είδη επιθετικών συμπεριφορών, δηλαδή την εκφραστική (τυχαία και άσκοπη), την εχθρική και τη συντελεστική. Οι διάφορες κατηγορίες της επιθετικότητας διακρίνονται από το είδος της παρώθησης και εδώ η παρώθηση εκλαμβάνεται ως σκοπιμότητα. Εκφραστική επιθετικότητα είναι έκρηξη θυμού ή οργής, η οποία δεν έχει κάποιο στόχο, έχει σύντομη διάρκεια και η πηγή της ενόχλησης δε δέχεται καμία επίθεση (όπως π.χ. συμβαίνει στην κρίση πείσματος των μικρών παιδιών). Απουσιάζει από τη μορφή αυτή της συμπεριφοράς η σκοπιμότητα του επιτιθέμενου. Ο Berkowitz μιλά για παρορμητική επιθετικότητα, όταν η πράξη λαμβάνει χώρα ανεξέλεγκτα, με μορφή ενός απροσδόκητου γίνεσθαι. Η εχθρική επιθετικότητα συμβαίνει με σκοπό να προκαλέσει στο θύμα μια δυσάρεστη συνέπεια, δηλαδή ο στόχος της αντίδρασης είναι η βλάβη του θύματος. Η συντελεστική επιθετικότητα κατευθύνεται στην επιτυχία μη επιθετικών στόχων, η βλάβη του θύματος είναι απλώς ένα μέσο στο δρόμο προς το σκοπό (π.χ. στην περίπτωση της ληστείας μιας τράπεζας εκβιάζονται, χτυπιούνται, δένονται κτλ. Οι υπάλληλοι για να αρπάξουν οι ληστές το χρήμα, οι γονείς επιβάλλουν ποινές στα παιδιά για να επιτύχουν κάποιο στόχο αγωγής κτλ). Ο Feshbach υποδιαιρεί τη συντελεστική επιθετικότητα σ' αυτή που υποκινείται από το πρόσωπο και σ' αυτή που υποκινείται από την κοινωνία (ιδιοτελής ή ανιδιοτελής, αντικοινωνική ή κοινωνική επιθετικότητα). (Ζάχαρης, 2003, σελ.17-18)

Ωστόσο τα είδη της ανθρώπινης συμπεριφοράς διακρίνονται και όσον αφορά τις εξής διαστάσεις, σύμφωνα με τον Buss, σε σωματικές – λεκτικές, ενεργητικές-παθητικές, άμεσες-έμμεσες. Η κατηγοριοποίηση αυτή προσφέρει τουλάχιστον ένα πλαίσιο κατάταξης για το δυσθεώρητο πλήθος των μορφών έκφρασης της επιθετικότητας, μολονότι δεν ακυρώνει τις προηγούμενες κατατάξεις, οι οποίες στηρίζονται σε διαφορετικά κριτήρια (π.χ. τη σκοπιμότητα, το αποτέλεσμα κτλ). (Ζάχαρης, 2003, σελ.19)

Κατά τον F.Schott υπάρχουν τα εξής είδη επιθετικής συμπεριφοράς: α) η επιθετικότητα σαν αυτοσκοπός ή σαν μέσο για την επίτευξη κάποιου σκοπού, β) η άμεση ή έμμεση επιθετικότητα, γ) η επιθετικότητα ανάλογα με τα χρησιμοποιούμενα μέσα, δ) η πραγματική ή φανταστική επιθετικότητα, ε) η αυτοεπιθετικότητα ή εκείνη που κατευθύνεται ενάντια άλλων προσώπων, στ) η προγραμματισμένη ή εκείνη, που

προήλθε από έξαψη και ζ) η επιθετικότητα ανάλογα με τον αριθμό των δραστών.(Βουϊδάσκης, 1992, σελ. 23)

Το κοινό στοιχείο όλων των επιθετικών μορφών συμπεριφοράς είναι ότι προκαλούν ζημιά ή πόνο στο άλλο ζώο ή οδηγούν στο τέλος προς τα εκεί, έχουν δηλαδή ή πρόκειται να έχουν επιπτώσεις στους άλλους, χωρίς όμως να έχουν κοινές μορφές έκφρασης. Οι επιθετικές μορφές συμπεριφοράς μεταξύ των ατόμων του ίδιου είδους συνίστανται σε απειλητικούς μορφασμούς ή σε «τελετουργικές» αψιμαχίες. Μεταξύ των δύο μορφών συμπεριφοράς υπάρχει μια μεταβατική φάση, που αρχίζει με ανώδυνη αντιπαράθεση και καταλήγει σε σωματικό τραυματισμό. (Ζάχαρης, 2003, σελ.13)

2.2 Μορφές Επιθετικότητας

Παρακάτω θα γίνει μια προσπάθεια ανάλυσης των μορφών επιθετικότητας, όπως αυτές έχουν οριστεί από τους διάφορους επιστήμονες στον τομέα αυτό αλλά και όπως έχουν μελετηθεί και στο ερευνητικό μέρος που ακολουθεί.

2.2.1 Σωματική Επιθετικότητα

Τέτοιους είδους επιθετικότητα, ασκείται σ' ένα άτομο, όταν π.χ. το κλειδώνουν στην τουαλέτα ή το ρίχνουν σε έναν κάδο απορριμμάτων, του τραβούν τα μαλλιά, του φορούν στο κεφάλι μια πλαστική σακούλα, του λερώνουν το μπουφάν του, το κάνουν να σκοντάψει, το χτυπούν, το τραυματίζουν με μαχαίρι, το βασανίζουν, το βιάζουν ή ακόμα το σκοτώνουν. Η σωματική βία ως μορφή γίνεται περισσότερο αντιληπτή από ότι η ψυχική βία. Η τελευταία όμως εμφανίζεται πολύ πιο συχνά και συνήθως προηγείται της σωματικής βίας, μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις διαρκεί περισσότερο και προκαλεί μεγαλύτερο πόνο από τη σωματική βία.(Νικολάου, 2006, σελ. 1)

Ο Κουντούρης αναφέρει, ότι, η συγκεκριμένη μορφή επιθετικότητας είναι πιο συχνά εμφανιζόμενη και περιλαμβάνει τα παρακάτω συμπτώματα. **Συχνές συγκρούσεις με ενήλικες:** τα παιδιά χωρίς κανένα ιδιαίτερο λόγο με μια έντονη επιθυμία για σύγκρουση οποιαδήποτε ώρα της ημέρας έχουν μια έκφραση επιθετικότητας η οποία κατά κανόνα κλιμακώνεται. Αυτό μπορεί να επαναλαμβάνεται σ' όλη τη διάρκεια της ημέρας ή ακόμα κατά τη διάρκεια του ύπνου όπου μετά από ένα απότομο ξύπνημα υπάρχει έντονη στάση και επιθυμία σύγκρουσης. Ουσιαστικό συνοδό σύμπτωμα είναι η αντίδραση ενεργητικά ή και παθητικά σε οποιαδήποτε υπόδειξη ή κανόνα από μέρους των ενηλίκων προκειμένου να ακολουθήσουν ή να συνεργαστούν. **Καυγάδες με άλλα παιδιά:** αυτό είναι το πιο συχνό σύμπτωμα του επιθετικού παιδιού και ιδιαίτερα αναγνωρίσιμο για το χαρακτήρα του και την επιθετική του συμπεριφορά και παράλληλα, χρωματίζοντας το σε «μαύρο πρόβατο» του σχολείου. Κατά κανόνα ανά ώρα προκαλεί ένα καβγά τον οποίο θα τελειώσει με διάφορους τρόπους μέχρι να βρει την αρχή για να το συνεχίσει. Η ίδια συμπεριφορά είναι και προς τα αδέρφια τους, τους συγγενείς του ή προς άλλα παιδιά του γνωστού περιβάλλοντος. **Τραυματισμοί ανθρώπων και σεξουαλικές πράξεις:** Αυτό το σύμπτωμα εδώ αποτελεί την κορωνίδα της επιθετικότητας. Πρόκειται για ένα κρίκο ακόμα στην αλυσίδα που απαιτεί τη λήψη αυστηρών κοινωνικών μέτρων.(Κουντούρης, 2006, σελ.18-24)

2.2.2 Έμμεση Επιθετικότητα

Τα ενοχλητικά πειράγματα και οι ψευτοπαλικαρισμοί είναι αρκετά συνηθισμένα προβλήματα κατά την παιδική ηλικία. Ωστόσο, οι ενέργειες αυτές, παρότι συνήθεις, σε μερικά παιδιά συχνά λαμβάνουν μια ανησυχητική σαδιστική μορφή. Είναι, συνήθως μια μορφή που αποβλέπει στο «να σπάσει τα νεύρα» του παιδιού, προς το οποίο κατευθύνεται, και αναπόφευκτα καταλήγει σε διαπληκτισμούς. Μπορεί να είναι και μια μορφή ψευτοπαλικαρισμού, μια ψυχολογική μάλλον παρά σωματική βιαιοπραγία.

Τα αγόρια καταφεύγουν σε πειράγματα και λεονταρισμούς συχνότερα, κατά μέσο όρο από ότι τα κορίτσια. Έχει διαπιστωθεί ότι αυτή τη συμπεριφορά την παρουσιάζουν μάλλον παιδιά που κατατρύχονται από συναισθήματα ανεπάρκειας, κατωτερότητας και ανασφάλειας. Τα «θύματα» είναι συνήθως παιδιά που δεν τα καταφέρνουν στα αντίποινα, που δεν είναι αποτελεσματικά στην αντεκδίκηση. Παιδιά που ξεχωρίζουν από τα υπόλοιπα για κάποιο περίοπτο-εμφανές γνώρισμά τους - για παράδειγμα τα παχύσαρκα παιδιά ή παιδιά με κάποια αναπηρία ή αγόρια με κάποια θηλυπρέπεια - επιλέγονται συχνά για να γίνουν τα θύματα.

Τέτοια πειράγματα μπορεί να είναι η κατονομασία και τα σκωπτικά σχόλια για κάποιο πραγματικό ή υποτιθέμενο ελάττωμα. Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να είναι ένα παρατσούκλι που εκνευρίζει υπερβολικά το παιδί. Επίσης, ένα παιδί μπορεί να το χλευάζουν τα άλλα τα παιδιά, κάνοντας επικριτικά σχόλια για την οικογένειά του και το σπίτι του, για την εμφάνισή του ή για την επίδοσή του στα μαθήματα ή στα παιχνίδια. Οι αφορμές-ευκαιρίες για ενοχλητικά πειράγματα είναι σχεδόν απεριόριστες και ορισμένα αγόρια και κορίτσια αναπτύσσουν και καλλιεργούν αυτή την «τέχνη» του σαδισμού και της σκληρότητας σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό. Οι περισσότεροι άνθρωποι θυμούνται ότι κατά την παιδική τους ηλικία δέχθηκαν τις «κακογλωσσίες» κάποιων άλλων παιδιών, γεγονός που υπήρξε γι' αυτούς μια πικρή και ταπεινωτική εμπειρία, ιδιαίτερα αν κάτι τέτοιο τους συνέβαινε αδιάλειπτα, κατά τη διάρκεια των μαθητικών τους χρόνων.

Γι' αυτά τα παιδιά, η σχολική ζωή είναι ένα πραγματικό μαρτύριο. Και, δυστυχώς, ως εξιλαστήριο θύμα για τα άγχη των άλλων, επιλέγονται συνήθως τα ευαίσθητα και ευάλωτα παιδιά, ακριβώς επειδή έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά. (Herbert, 1998,σελ.37-39)

Τα παιδιά στοχεύουν να τραυματίσουν τους άλλους έμμεσα, δηλαδή ψυχικά παρά σωματικά, με την αύξηση δε της ηλικίας γίνονται σαφείς στο κάθε παιδί και οι συναισθηματικές μεταβολές και επιπτώσεις, οι οποίες διαρκούν και μετά την επίθεση (π.χ. σκυθρόπιασμα, κακή διάθεση). (Ζάχαρης,2003,σελ.118)

2.2.3 Λεκτική Επιθετικότητα

Μια μορφή λεκτικής βίας είναι η «άσχημη» γλώσσα. Πολλά παιδιά βρίσκουν ή βλαστημούν για να «βγάλουν» από μέσα τους εχθρικά συναισθήματα που δε μπορούν να τα εκφράσουν με άλλους τρόπους, με σωματική βία. Η χρήση «άσχημης» γλώσσας στους ενήλικους ρυθμίζεται από συμβατικούς κανόνες και δεν αποδοκιμάζεται παρά μόνο αν χρησιμοποιηθεί σε ακατάλληλες περιστάσεις.

Στους περισσότερους ενήλικους δεν αρέσει να ακούνε τα παιδιά, ιδιαίτερα τα δικά τους, να βρίσκουν και να βλαστημούν. Οι εκδηλώσεις κατάπληξης που συχνά παρατηρούνται στους γονείς, όταν βρεθούν μπροστά στις πρώτες εκρήξεις «άσχημης» γλώσσας του παιδιού τους, οφείλονται κατά κύριο λόγο σε αμηχανία, ίσως και στην προσβολή που νιώθουν, γιατί το παιδί τους μίλησε άσχημα μπροστά σε τρίτους. Τα

παιδιά δεν έχουν την ίδια ανάγκη με τους ενηλίκους να χρησιμοποιήσουν άσχημη γλώσσα, γιατί έχουν στη διάθεση τους πολύ μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης και περισσότερους εναλλακτικούς τρόπους εκτόνωσης. Γεγονός είναι πάντως ότι και τα παιδιά χρησιμοποιούν την άσχημη γλώσσα. Αρπάζουν κάποιες λέξεις και εκφράσεις από τους μεγάλους και από άλλα παιδιά, και τις επαναλαμβάνουν, συνήθως στις πιο ακατάλληλες στιγμές. Πολλοί γονείς δε συνειδητοποιούν ότι η χρήση άσχημης γλώσσας δεν περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη κατηγορία παιδιών. Γοητεύει όλα τα παιδιά και όλα, αν αφεθούν ελεύθερα, κάποια στιγμή θα αρχίσουν να επιδίδονται σε αυτό το «σπορ». Η άσχημη γλώσσα συνίσταται σε αισχρές λέξεις ή σε βλαστήμιες.

Οι αισχρολογίες αρέσουν ιδιαίτερα στα μικρά παιδιά. Στις μέρες μας, οι πρώτες άσχημες λέξεις που μαθαίνει ένα παιδί είναι συνήθως εκείνες που σχετίζονται με περιπτώματα. Το παιδί απολαμβάνει πολύ να τις λέει, γιατί ξέρει τι σημαίνουν. Τις ψιθυρίζουν στις γωνίες και τις γράφουν στους τοίχους. Αυτές οι λέξεις τους κινούν την περιέργεια, γιατί στην ηλικία αυτή οι λειτουργίες της απέκκρισης βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του παιδιού και γιατί ξέρουν ότι αποτελούν απαγορευμένο ζήτημα.

Οι βλαστήμιες είναι αρκετά δημοφιλείς στα μεγαλύτερα παιδιά και συνήθως χρησιμοποιούνται στις κατάλληλες περιπτώσεις. Η βλαστήμια «στο διάολο» χρησιμοποιείται αρκετά συχνά από τα μεγαλύτερα παιδιά. Το «Διάολε!» θεωρείται σήμερα αρκετά άκακο, ακόμη και στο στόμα ενός παιδιού. Οι βλαστήμιες δεν συγκινούν ιδιαίτερα τα παιδιά μέχρι να φτάσουν στην εφηβεία, οπότε αποκτούν μεγαλύτερη επίγνωση του νοήματος των λέξεων.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι που τα παιδιά χρησιμοποιούν αισχρολογίες. Ένας από τους λόγους είναι η γοητεία που ασκεί το γεγονός ότι, τόσο οι ίδιες λέξεις όσο και τα πράγματα στα οποία αναφέρονται, είναι απαγορευμένες. Οι λέξεις αυτές ασκούν κάποια μαγεία στους κύκλους των παιδιών. Προφέροντας τις, το παιδί είναι σίγουρο ότι θα κάνει τους φίλους του να γελάσουν. Άλλος λόγος είναι ότι στα παιδιά αρέσει να μιμούνται τους μεγάλους και η άσχημη γλώσσα θεωρείται κάτι αποκλειστικά «για μεγάλους», όπως το κάπνισμα. Συχνά αυτός είναι ο λόγος που βωμολοχούν τα μεγαλύτερα παιδιά. Το παιδί έχει την τάση να χρησιμοποιεί την αγαπημένη βρισιά κάποιου τον οποίον θαυμάζει, Π.χ. του μεγαλύτερου αδελφού του. Ιδιαίτερο γόητρο αποκτάει το παιδί που ξέρει αισχρολογίες που δεν τις γνωρίζουν τα άλλα παιδιά. Λέγεται συχνά ότι τα παιδιά χρησιμοποιούν άσχημη γλώσσα, επειδή θέλουν να «σοκάρουν» τους μεγάλους και ότι, αν υπάρξουν τέτοιες αντιδράσεις καταθροσύνης από τους μεγάλους, όταν το παιδί βωμολοχεί, το βέβαιο είναι ότι η βωμολοχία θα συνεχιστεί και θα επαυξηθεί. Αυτό δεν αληθεύει εντελώς. Το να σοκάρεις κάποιον (με την έννοια ότι προσπαθείς με συγκεκριμένες ενέργειες να τον εκνευρίσεις) είναι μια επιτηδευμένη απόλαυση που την μαθαίνει κανείς όταν φθάσει στην εφηβεία. Τα παιδιά είναι πάρα πολύ εξαρτημένα από τους μεγάλους και ποτέ δεν θα ήθελαν να αποξενωθούν από αυτούς. Αυτό που πράγματι θέλουν είναι να τους προκαλέσουν, να αποσπάσουν την προσοχή τους, να πουν κάτι που θα **αναγκάσει** τους μεγάλους να ασχοληθούν μαζί τους αντίθετο από το επιθυμητό αποτέλεσμα. (Herbert, 1998,σελ.39-42)

Όσο κατά το Βερνάρδο, οι ύβρεις, τα πειράγματα, οι προσβολές («βλάκα», «βλήτο»), οι αισχρολογίες και οι χλευασμοί είναι εκδηλώσεις **λεκτικής επιθετικότητας** των παιδιών οι οποίες αν δεν γίνονται για μεγάλα διαστήματα και δεν περιέχουν την έννοια του μίσους, δεν αποτελούν ιδιαίτερα ανησυχητικές καταστάσεις. (Βερνάδος,2003,1)

2.2.4 Θυμός

Σύμφωνα με το Κουντούρη(2006,σελ 19), ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό είναι και ο θυμός και η ευερεθιστότητα που εμφανίζονται πολύ τακτικά με τα προαναφερθέντα ή η ευερεθιστικότητα που εμφανίζεται χωρίς κανένα λόγο, σε οποιαδήποτε στιγμή της ημέρας, με οποιοδήποτε τρόπο και χωρίς ιδιαίτερη πρόκληση. Πολλές φορές σε συνδυασμό με το θυμό φαντάζεται απλές ενέργειες του περιβάλλοντος ως πρόκληση και επιτίθεται.

Η μορφή αυτή επιθετικότητας αφορά τα ξεσπάσματα οργής και αυτά είναι από τις πιο έντονες και φοβερές κρίσεις θυμού που εκδηλώνουν τα παιδιά. Στις εκρήξεις αυτές, το παιδί φορτίζεται σε σημείο που γίνεται έξαλλο, χτυπάει με δύναμη τα πόδια του, χτυπιέται με τις γροθιές του, κοκαλώνει το σώμα του, κρατάει την αναπνοή του, κτυπάει το κεφάλι του, σφαδάζει στο πάτωμα, βρίζει, στριγκλίζει κ.τ.ο.

Είναι αρκετά φυσιολογικό για ένα παιδί 2-3 ετών να παρουσιάζει τέτοια ξεσπάσματα καθώς αυτά τα μικρά «ηφαιστεια» εκρήγνυνται, κατά κανόνα, όταν ο γονέας «εκνευρίσει» το παιδί, γιατί δεν το αφήνει να κάνει κάτι που εκείνο επιθυμεί.

Συναισθήματα μίσους μπορεί να συνυπάρχουν με βαθιά συναισθήματα αγάπης, και αυτή η σχέση «αγάπη-μίσος», αυτή η αμφιθυμία, δείχνει την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων συναισθημάτων. Οι διαμαρτυρίες των παιδιών προκαλούνται από παρεμποδίσεις και ματαιώσεις κάποιων επιθυμιών τους και αυτή η συμπεριφορά είναι απλώς ένα επιφανειακό κυματάκι στα βαθύτερα νερά μιας πραγματικής αγάπης.

Η μορφή αυτή επιθετικότητας μας εξηγεί, πως το άτομο μπορεί να επιτίθεται στους άλλους, στην ιδιοκτησία ή στα υπάρχοντα τους, μπορεί ακόμα να προκαλεί τραυματισμούς ή ζημιές στην ιδιοκτησία των άλλων.

Τα άτομα που αναπτύσσουν αυτή τη μορφή επιθετικότητας, χαρακτηρίζονται με ανεξέλεγκτη οργή και αισθάνονται μια ανακούφιση κατά το ξέσπασμα τους. Στη συνέχεια όμως αισθάνονται μετάνοια και τύψεις για το τι έχουν κάνει και τη συμπεριφορά τους. Το πρόβλημα αρχίζει συνήθως νωρίς στην εφηβική ηλικία. Η μορφή αυτή μπορεί να προδιαθέτει για κατάθλιψη, άγχος, χρήση απαγορευμένων ουσιών.

Χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς που θα μας βοηθήσουν να καταλάβουμε τη μορφή αυτή είναι: επεισόδια παρορμητικής επιθετικότητας, ιδιαίτερα έντονα που είναι εξαιρετικά υπερβολικά σε σχέση με την αιτία που τα έχει προκαλέσει, τα επεισόδια χαρακτηρίζονται από ξαφνική απώλεια του ελέγχου της συμπεριφοράς του ατόμου. Ο θυμός και η βίαιη συμπεριφορά, μπορεί να συνοδεύονται από απειλές για κτύπημα κάποιου άλλου ατόμου ή ακόμη να συνοδεύονται από απόπειρα κτυπήματος, πρόκλησης σωματικής βλάβης ή πραγματικού τραυματισμού κάποιου άλλου ατόμου. Η εκρηκτική οργή μπορεί επίσης να συνοδεύεται από το ρίξιμο ή σπάσιμο αντικειμένων. Επίσης το άτομο πιθανόν να προκαλεί υλικές ζημιές με πραγματικό κόστος στα υπάρχοντα των άλλων. (Herbert, 1998,σελ.34-35)

Ο τρόπος, με τον οποίο η μητέρα (ιδιαίτερα αυτή) αντιμετωπίζει την αμφιθυμία και την επιθετική συμπεριφορά του παιδιού της, μπορεί να παίξει, μακροπρόθεσμα, σημαντικό ρόλο στο αν το παιδί θα είναι υπερβολικά συνεσταλμένο ή υπερβολικά επιθετικό. Μερικοί γονείς πιστεύουν ότι πρέπει να προφυλάξουν τα παιδιά τους από κάθε είδους ματαιώση και απογοήτευση. Ωστόσο, ενώ κάθε εχέφρων γονέας θα ήθελε να μη φορτωθεί το παιδί του με ένα σωρό απογοητεύσεις, η υπερβολική προστασία του παιδιού από τις ματαιώσεις και τις απογοητεύσεις που θα είναι αναπόφευκτες αργότερα στη ζωή του, μπορεί να διαμορφώσουν ένα άτομο με

πολύ χαμηλό επίπεδο «ανοχής στις ματαιώσεις». Μερικά παιδιά θυμώνουν πολύ εύκολα και η παραμικρή πρόκληση γίνεται γι' αυτά μια καλοδεχούμενη ευκαιρία για να εξαπολύσουν ολόκληρο κύμα επιθετικών ενεργειών και καταστροφικών πράξεων. Άλλα, αντίθετα, αργούν να «πάρουν μπρος» και να αντιδράσουν και θεωρούν προτιμότερο να «μένουν απέξω» από τα γεγονότα που δημιουργούν εσωτερικές εντάσεις.

Η ίδια άποψη υποστηρίζεται και από το Βερνάρδο, καθώς αναφέρει πως τα παιδιά με τέτοιου είδους εκρήξεις βρίζουν, στριγκλίζουν, κοκαλώνουν ή κρατούν την αναπνοή τους, χτυπάνε το κεφάλι ή τα πόδια τους στο πάτωμα. Ωστόσο, προσθέτει πως όσο κι αν φαίνεται παράξενο, η επιθετική αυτή συμπεριφορά δεν αποτελεί σοβαρή παθολογική περίπτωση. Ακόμη υποστηρίζει πως οι ψυχολόγοι θεωρούν ότι τα παιδιά, σ' αυτές τις περιπτώσεις, διακατέχονται από αισθήματα αγάπης και συμπάθειας για τους συμμαθητές, το δάσκαλο ή τους γονείς. Προκειμένου λοιπόν, να μην τους βλάψουν, εκτοξεύουν την πυροδοτημένη από κάποια απογοήτευση ή ματαίωση, επιθετικότητα τους στον ίδιο τους τον εαυτό. (Βερνάδος, 2003)

2.2.5 Εχθρότητα

Το ψυχολογικό φαινόμενο κατά το οποίο συναισθήματα που δημιουργούνται από ενδοψυχικές συγκρούσεις μέσα στο ίδιο το παιδί- όπως συμβαίνει με το μίσος - αποδίδονται αδικαιολόγητα στους άλλους, ονομάζεται προβολή. Το παιδί που έχει παρανοϊκές τάσεις χρησιμοποιεί την προβολή σε πολύ μεγάλο βαθμό και πιστεύει ότι οι άλλοι είναι εχθρικοί απέναντί του. Μια τέτοια κατάσταση μπορεί να καταλήξει ακόμη και σε παραληρήματα καταδίωξης. Τέτοιες παρανοϊκές τάσεις, και άλλα αρνητικά συναισθήματα, μπορεί να δημιουργήσουν στο παιδί μια ακατανίκητη επιθυμία να προκαλεί πόνο και βλάβη στους άλλους - ανθρώπους και ζώα. Οι επιθετικές ενέργειες των ζώων, σε σύγκριση με εκείνες των ανθρώπων, έχουν σχετικά μικρή διάρκεια. Επίσης, από τις ενέργειες αυτές των ζώων απουσιάζει το στοιχείο της εχθρότητας και της σκληρότητας, το οποίο συχνά αποτελεί αναπόσπαστο χαρακτηριστικό της ανταποδοτικής τιμωρίας, την οποία σχεδιάζει ή φαντάζεται για «τον εχθρό του» εκείνος που μισεί. Η επιθυμία για εκδίκηση και η ανάγκη να είναι κανείς σκληρός φαίνεται ότι αποτελούν αποκλειστικά γνωρίσματα του ανθρώπινου είδους, αλλά οι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι επιθυμούν να βλάψουν τους άλλους είναι πολύπλοκοι και ελάχιστα κατανοητοί.

Σύμφωνα με το Βερνάρδο (2003) πρόκειται για μορφές επιθετικής συμπεριφοράς που, αντίθετα με την προηγούμενη περίπτωση, αποτελούν ένδειξη παθολογικής συμπεριφοράς των παιδιών. Η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στην απλή επιθετική συμπεριφορά και την προβληματική είναι **η έννοια του μίσους** και της εκδίκησης, που τρέφει ο «θύτης» για τους γύρω του. Κάτω από αυτό το πρίσμα, πράξεις, όπως ξυλοδαρμοί και σωματικές βλάβες σε ζώα ή ανθρώπους, αποτελούν παθολογικές μορφές παιδικής επιθετικότητας. Ο μαθητής που χαιρέται να προκαλεί πόνο και δυστυχία στους συμμαθητές του, που τυραννά τα ζώα, που ταλαιπωρεί το δάσκαλο με συνεχείς και αναίτιες εκδηλώσεις επιθετικής ή εκρηκτικής συμπεριφοράς, «βασανίζεται» από κάποιο ψυχολογικό πρόβλημα. Κινητήριοι μοχλός των πράξεων του είναι το μίσος, το πάθος για εκδίκηση ή η έμμονη ιδέα του ότι περιβάλλεται από «εχθρούς», από άτομα που θέλουν το κακό του. (Βερνάδος, 2003, 3)

Το παιδί που βασανίζει τα άλλα παιδιά και τυραννά τα ζώα είναι ένα απελπιστικά δυστυχισμένο παιδί που χρειάζεται τη βοήθεια του ειδικού. Όταν ένα

παιδί δείχνει τέτοιου είδους σκληρότητα, οποιαδήποτε βραχυπρόθεσμη στρατηγική και αν εφαρμόσουν οι γονείς, δεν θα έχει εντυπωσιακά αποτελέσματα. Το πρόβλημα θα γίνει πιθανότατα χρόνιο, γιατί και η κατάσταση που δημιούργησε την έντονη δυστυχία του παιδιού (και η κατάσταση αυτή συχνά είναι μίσος του παιδιού προς τον ίδιο του τον εαυτό) πρέπει να προϋπάρχει για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Υπάρχει και μια άλλη σοβαρή προβληματική κατάσταση που σχετίζεται με την παρορμητική σκληρότητα - η ψυχοπαθητική προσωπικότητα. Ευτυχώς που αυτά τα δύο σοβαρά προβλήματα – η παρανοϊκή εχθρότητα και η ψυχοπαθητική προσωπικότητα – είναι αρκετά σπάνιες καταστάσεις. (Herbert, 1998,σελ.36-37)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ : ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

3.1 Η Έννοια του ανήλικου παραβάτη

Πριν την εκκίνηση της επεξεργασίας του θέματος, θεωρείται σκόπιμο, να διευκρινιστούν κάποιοι ειδικοί όροι. Σκοπός αυτής της ενέργειας είναι η όσο το δυνατόν καλύτερη κατανόηση των εννοιών από τον αναγνώστη. Καταρχήν, είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί ο όρος ανήλικος στον οποίο περιλαμβάνεται:

α) η νομική διάσταση και *β)* η ψυχολογική διάσταση.

Ο ορισμός των ανήλικων δε μπορεί να καθοριστεί επακριβώς. Ρυθμίζεται από τους κανόνες του ποινικού δικαίου και διαφέρει από χώρα σε χώρα καθώς και στην ίδια χώρα με το πέρασμα του χρόνου.

Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο για τους ανήλικους, «ανήλικοι είναι αυτοί που διατρέχουν το όγδοο έτος της ηλικίας τους έως το δέκατο όγδοο συμπληρωμένο.

Οι ανήλικοι ηλικίας από το όγδοο έως το δωδέκατο έτος συμπληρωμένο, καλούνται παιδιά. Στο βιολογικό ορισμό της, η παιδική ηλικία ξεκινά με τη γέννηση του ατόμου και λήγει την περίοδο που το άτομο ολοκληρώνει τη σωματική του ανάπτυξη και αποκτά τη δυνατότητα της σεξουαλικής αναπαραγωγής, περίπου το δωδέκατο έως το δεκατο τρίτο έτος. Οι συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες κάθε φορά θα καθορίσουν το κατά πόσο το παραπάνω όριο θα επεκταθεί ή θα συμπυκνωθεί και επιπλέον τους τρόπους που τα άτομα μπορούν να βιώσουν την εμπειρία της παιδικότητας.

Σε γενικές γραμμές το παιδί από τη στιγμή που ολοκληρώνεται ο βασικός μηχανισμός της συνείδησης (αντίληψη, νόηση, λεκτική επικοινωνία) εισέρχεται σε μια φάση μαθητείας (θεσμική και άτυπη, οργανωμένη και μη) που θα του επιτρέψει σταδιακά να μυηθεί στους κανόνες της κοινωνικής οργάνωσης και να αναπτύξει τις δεξιότητες που θα απαιτηθούν για τη μελλοντική ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία. Αν υποθεθεί ότι υπάρχει ένας καταστατικός σκοπός στην παιδική ηλικία, αυτός είναι η ενηλικίωση: τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως εν δυνάμει ενήλικες. (Αδαμόπουλος, 2006, σελ.5)

3.2 Νομική Διάσταση

Για τον Έλληνα ποινικό νομοθέτη η ανηλικότητα περιλαμβάνει τις ηλικίες 8-18 ετών οι οποίες υποδιαιρούνται ως εξής:

Για τα παιδιά 8-13 ετών καθιερώνεται το αμάχητο τεκμήριο ποινικής ανευθυνότητας και οι κυρώσεις είναι μόνο θεραπευτικά και αναμορφωτικά μέτρα. Η σχετική ποινική ενηλικότητα αρχίζει στο 13ο έτος της ηλικίας και λήγει με τη συμπλήρωση του 18ου έτους.

Για τους παραπάνω ανήλικους που διέπραξαν αξιόποινη πράξη, χρησιμοποιούμε τους όρους «παραβάτης» του νόμου, αντί του όρου «εγκληματίας» και «παραβατικότητα ανήλικων», προκειμένου να αποφευχθεί η χρήση ορολογίας η οποία θα ήταν δυνατόν να προκαλέσει ή να επιφέρει στιγματισμό (Labeling) των ανήλικων παραβατών όπως συμβαίνει με τον όρο «εγκληματίας». (Κουράκης, 2004, 6)

Ο όρος «νεανική παραβατικότητα» «Juvenile Delinquency» γεννήθηκε στην Αγγλία το 1815 με την ίδρυση του P. Bedford, μιας εταιρείας για την πρόληψη της

παραβατικότητας των ανηλίκων. Σήμερα ο όρος χρησιμοποιείται σχεδόν σε όλες τις χώρες του κόσμου.

Η Σπινέλλη (1992 σελ799)πρότεινε πολύ ορθά την αντικατάσταση του όρου «ανήλικοι εγκληματίες» του Κεφ. Θ΄ του Π.Κ. με τον όρο «ανήλικοι παραβάτες» Ο όρος αυτός προσφέρεται διότι αφορά στην αντικειμενική αντίθεση προς τον απαγορευτικό κανόνα δικαίου, δεν περιέχει κατ' ανάγκη καταλογισμό και επιπροσθέτως δεν έχει αρνητική φόρτιση, σε σχέση με τον όρο «εγκληματίας».

Εξάλλου οι όροι «ανήλικος παραβάτης» του Ποινικού Νόμου και «ανήλικος εγκληματίας» χρησιμοποιούνται ως ισοδύναμες έννοιες. Σύμφωνα με το άρθρο 14 Ποινικού Κώδικα (Π.Κ.), απαραίτητη προϋπόθεση για να θεωρηθεί το έγκλημα τετελεσμένο είναι ο καταλογισμός της πράξης στο δράστη - παραβάτη. Ωστόσο οι περισσότερες πράξεις των ανηλίκων δεν είναι καταλογιστές, εφόσον απουσιάζει σ' αυτούς το στοιχείο της πλήρους ικανότητας προς καταλογισμό (άρθρο 126 Π.Κ. όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 1 § 7 του Ν. 3189/2003 .

Αναφορικά με τις προτάσεις, απόψεις και τα επιχειρήματα που υποστηρίχθηκαν από τους διακεκριμένους επιστήμονες, θα σπεύσουμε να υιοθετήσουμε την πρόταση της Σπινέλλη, για τη χρήση του όρου «ανήλικος παραβάτης» και «παραβατικότητα ανηλίκων».Στην ίδια κατεύθυνση κινείται η Μπεζέ, η οποία υιοθετεί τους όρους «παράπτωμα», «παραβατικότητα ανηλίκων», «ανήλικοι παραβάτες ή παραπτωματίες», (Μπεζέ, 1985, 6. 11)

Από την άλλη πλευρά στη χώρα μας προς το παρόν οι μορφές νεανικής παραβατικότητας χαρακτηρίζονται ως ήπιες και τα «εγκλήματα » των ανηλίκων σημειώνονται στον κώδικα οδικής κυκλοφορίας (Κ.Ο.Κ),στις κλοπές, στις αρπαγές τσαντών, στις ληστείες και στη χρήση και διακίνηση τοξικοεξαρτησιογόνων ουσιών. Ωστόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως σε συνοικίες της Αθήνας, έκαναν την εμφάνισή τους ομάδες «*ανηλίκων του δρόμου*», που εκδηλώνουν βίαιη επιθετική συμπεριφορά. Αντίθετα στην Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία και κυρίως στις Η.Π.Α., αποτελεί σύνηθες φαινόμενο, να διαπράττουν όχι μόνον οι έφηβοι αλλά και τα παιδιά σοβαρά εγκλήματα μεταξύ αυτών ανθρωποκτονίες και ομαδικές δολοφονίες σε βάρος συμμαθητών τους .(Ξανθάκου,Γκόβαρης,Πετράκου,Βλάσσης,2003,3)

3.3 Ψυχολογική Διάσταση

Ο ανήλικος έχει ιδιόμορφη ψυχοσύνθεση. Δεν αποτελεί μικρογραφία του μεγάλου. Τα χαρακτηριστικά του μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα. Υπερισχύουν οι παρορμήσεις, ατελής βούληση, ασταθείς και ανίσχυρες ανώτερες λειτουργίες ελέγχου, τάση προς μίμηση, αστάθεια συναισθήματος, το ευερέθιστο, ένταση του φόβου, ζωνρότητα. Ο ψυχικός κόσμος του ανήλικου βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη και διαπλάθεται. Συνεπώς, ο ανήλικος πρέπει να αντιμετωπίζεται ως εξελισσόμενη ενιαία προσωπικότητα δεκτικής βελτίωσης.(Τερζόγλου, 1996, σελ. 11)

Το πρόβλημα των παραβάσεων των ανηλίκων αρχίζει συνήθως με το πέρασμα στην εφηβεία. Ο έφηβος συνήθως βιώνει συναισθηματικές διεργασίες που σηματοδοτούν το πέρασμα από την παιδική στην εφηβική ηλικία. Η έντονη αυτή η αμφιθυμία προς τους γονείς - την ίδια στιγμή τους απορρίπτει, αλλά ανησυχεί ότι μπορεί να χάσει τη φροντίδα τους - εκφράζεται με εναντιωματική παρορμητική συμπεριφορά. Αυτή αρχίζει με λεκτική επιθετικότητα και σταδιακά προστίθεται βιαιότητα, εχθρότητα προς όλους και όλα τα θεσμικά ως τότε πιστεύω του. Σ' αυτό ακριβώς το πλαίσιο και μέσα σε ένα κυκεώνα αμφίροπων αισθημάτων, μέχρι να βρει

υποκατάστατο προσχώρησης, αναδύεται μια συμπεριφορά υψηλού κινδύνου, μια αυτοκαταστροφική συμπεριφορά που εκφράζει την εσωτερική του ψευδαίσθηση παντοδυναμίας. (Τζαμάκα-Μπάκουλα, 2005, σελ.1)

Χρησιμοποιούμε τον όρο παράβαση ή παραβατικότητα για να δηλώσουμε συγκρούσεις στο ατομικό ή κοινωνικό επίπεδο με ποινικές ή αστυνομικές διατάξεις. Φυσικά ένας ανήλικος ενδέχεται να παραβιάζει τους κανόνες που τού θέτουν οι γονείς του (π.χ. να καπνίζει ή να επιστρέφει σπίτι του μετά την κανονισμένη με τους γονείς νυχτερινή ώρα κ.τ.λ.). Επίσης είναι δυνατό να παραβαίνει κανόνες που θεσπίζει το σχολείο (π.χ. να χρησιμοποιεί βία στα παιχνίδια με τους συμμαθητές του ή να φθείρει άσκοπα τα θρανία ή τους τοίχους του σχολείου). Απ' την πλευρά του δράστη οι ειδικοί υπογραμμίζουν ότι η συμπεριφορά του είναι προσανατολισμένη προς την περιπέτεια και την καταστροφικότητα, τη βία και την άμεση εμπειρία έντονης ευχαρίστησης.

Οι ανήλικοι παραβάτες δρουν με γνώμονα τις «αντιστραμμένες» αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς των γονέων ή δασκάλων. Αν οι γονείς πιστεύουν στη σκληρή δουλειά, στη μελέτη, στο πρωινό ξύπνημα, στη μετρημένη ψυχαγωγία οι νέοι έχουν δικές τους απόψεις για αυτά τα θέματα. Αποφεύγουν το πρωινό διάβασμα, τους αρέσει να ξενυχτούν και να ψυχαγωγούνται με ρισοκίνδυνους τρόπους. Η συμπεριφορά δηλαδή έχει συμβολικό ή εκτονωτικό, ψυχαγωγικό χαρακτήρα. (Βογιατζάκη-Κανακάκη,1989, σελ.4-5)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Θεωρητικές Προσεγγίσεις της Επιθετικής και Παραβατικής Συμπεριφοράς

Οι έρευνες για την αιτιολόγηση των διαταραχών συμπεριφοράς, τόσο σε ενήλικες όσο και σε ανηλίκους ξεκινάνε από πολύ παλιά. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης της εμφάνισης της επιθετικής και της παραβατικής συμπεριφοράς από διαφορετικά οπτικά πεδία. Συγκεκριμένα αναπτύσσονται οι διάφορες θεωρίες που έχουν ειπωθεί για το θέμα της επιθετικής και παραβατικής συμπεριφοράς, όπως αυτές έχουν ορισθεί από τις Ψυχολογικές, τις Βιολογικές και τις Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις.

4.1 ΒΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ:

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα μελετηθούν οι βιολογικές προσεγγίσεις όπως αυτές ορίζονται από τους μελετητές ως η κύρια αιτία της επιθετικής και παραβατικής συμπεριφοράς που παρουσιάζει το άτομο, και που όμως επικρατεί άγνοια ως προς τους εσωτερικούς αυτούς μηχανισμούς. Οι βιολογικές προσεγγίσεις στηρίζονται κυρίως σε ευρηματικά αποτελέσματα που έχουν προκύψει από χρόνιες μελέτες επιστημόνων. Παρακάτω θα γίνει αναφορά στον τρόπο μελέτης που έχει χρησιμοποιηθεί για την τεκμηριωμένη τοποθέτηση της άποψης αυτής.

Η επιθετική συμπεριφορά για πολλούς μελετητές έχει ορισθεί ως αποτέλεσμα βιολογικών παραγόντων, καθώς υποστηρίζουν πως σχετίζεται με νευρολογικά, εγκεφαλικά και ορμονικά ευρήματα. Η συμπεριφορά είναι λειτουργία του συνόλου του εγκεφάλου και όχι μεμονωμένα κάποιου τμήματος του. Αν αναφερθούμε όμως σε κάποιες πιο ειδικές λειτουργίες ή αντιδράσεις, όπως οι συγκινήσεις, οι υποσυνείδητες κινητικές και αθλητικές παρορμήσεις τα ενδογενή συναισθήματα πόνου και ευχαρίστησης και η επιθετική συμπεριφορά, σχετίζονται κυρίως με κάποια στοιχεία του κεντρικού νευρικού συστήματος που βρίσκονται στις κεντρικές περιοχές του εγκεφάλου και ονομάζονται μεταιχμιακό σύστημα.

Στο κέντρο του μεταιχμιακού συστήματος βρίσκεται ο υποθάλαμος. Οι έρευνες που είχαν σαν στόχο τον εντοπισμό του σημείου στον εγκέφαλο που σχετίζεται με την επιθετική δραστηριότητα, ξεκίνησαν τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν κυρίως δύο μέθοδοι: τα μέρη του εγκεφάλου είτε ερεθίζονταν με ηλεκτρική ενέργεια είτε απομακρύνονταν με χειρουργική επέμβαση και παρατηρούνται και στις δυο περιπτώσεις οι συνέπειες που προκαλούνται. Τα αποτελέσματα υποστήριξαν ότι τα τμήματα αυτά μπορεί να είναι το κέντρο ολοκλήρωσης της συμπεριφοράς οργής και ότι τραύματα στην περιοχή αυτή μπορεί να προκαλείται κάποια αλλοίωση στις συναισθηματικές αντιδράσεις. (Ανταμένκο – Ασημάκης, 1997, σελ. 38)

Σύμφωνα με τα παραπάνω ο Ζάχαρη(2003) αναφέρει ότι η εμφάνιση επιθετικής συμπεριφοράς συνοδεύεται με ενεργοποιήσεις του εγκεφαλικού στελέχους και του υποθαλάμου. Ο υποθάλαμος είναι η εγκεφαλική περιοχή στην οποία διαμορφώνονται σε ακριβή πρότυπα συμπεριφοράς τα διάφορα στοιχεία της επιθετικής συμπεριφοράς. Η περιοχή αυτή «υπακούει» στις ενεργοποιητικές ή ανασταλτικές ωθήσεις των διαφόρων περιοχών των μεγάλων εγκεφαλικών ημισφαιρίων. Ηλεκτρικοί ερεθισμοί περιοχών του υποθαλάμου έδειξαν ότι ο υποθάλαμος είναι μια σημαντική δομή για την υποκίνηση και το συντονισμό αυτόνομων και ενδοκρινικών φαινομένων, τα οποία παρατηρούνται στην επιθετική

συμπεριφορά.

Γενικώς όμως ο εντοπισμός κέντρων θυμού ή επιθετικότητας είναι ακόμα δυσκολότερος απ' ό,τι ο εντοπισμός άλλων κέντρων παρώθησης, όπως Π.χ. της πείνας ή της δίψας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αντιδράσεις θυμού ή επίθεσης μπορούν να προκληθούν μέσω ερεθισμού μιας ολόκληρης σειράς διαφορετικών περιοχών στον υποθάλαμο. Για το λόγο αυτό είναι δύσκολη, σύμφωνα με τη Mummendey (1983), η ερμηνεία, γιατί τέτοιοι ερεθισμοί προκαλούν θυμό ή επιθετικότητα μόνο ως αποτέλεσμα πόνου, όχι ως διέγερση ορισμένων εγκεφαλικών περιοχών. Ο υποθάλαμος μπορεί να θεωρηθεί, βέβαια, ως συντονιστής των αντιδράσεων θυμού και επίθεσης που διαθέτει το άτομο. (Ζάχαρης, 2003, σελ.83-84)

Η ίδια ερμηνεία φαίνεται να δίνεται και για την εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς. Οι βιολογικές προσεγγίσεις δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής μεταξύ των εγκληματολόγων, και αυτό είναι κατανοητό γιατί υπάρχει ο φόβος της πιθανής κακής πολιτικής χρησιμοποίησης των θετικών ευρημάτων, της εγκληματολογικής έρευνας. (Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, 1979) Αν πέσουν σε κακά χέρια θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως πρόσχημα για τη μη βελτίωση κοινωνικών και πολιτιστικών μειονεξιών που συνδέονται με υψηλά ποσοστά παραβατικότητας. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ.37)

Το βιολογικό - ιατρικό μοντέλο προσέγγισης, ερμηνεύει τα προβλήματα των ανθρώπων βάσει των ασθενειών ή άλλων σωματικών διεργασιών. Αυτού του είδους οι ερμηνείες έχουν αμφισβητηθεί από κάποιους κοινωνικούς λειτουργούς και κλινικούς ψυχολόγους. Όμως η κριτική που ασκήθηκε και που σωστά απορρίπτει τις ερμηνείες των πράξεων και των συναισθημάτων βάσει της παθολογίας ως ακατάλληλες, υπήρξε μάλλον υπερβολική και συχνά αγνόησε την επίδραση οργανικών παραγόντων σε κάποιες περιπτώσεις. (Herbert, 1997, σελ.47)

Οι εμπειρικές έρευνες προσπαθούν να ανιχνεύσουν και ν' αναλύσουν τα ενδεχόμενα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τους παραβατικούς από τους μη παραβατικούς ανήλικους και στη συνέχεια τους περιβαλλοντικούς εκείνους παράγοντες που βοηθούν στη γένεση και εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς. Η ξεχωριστή εξέταση των παραγόντων αυτών γίνεται αποκλειστικά και μόνο για λόγους συστηματικούς. γνωρίζουμε όμως καλά πως στην πραγματικότητα συμπλέκονται και αλληλοεπηρεάζονται και είναι αδύνατος ο όποιος διαχωρισμός τους.

Οι παράγοντες σύμφωνα με τον Cattell (1996) που αποτελούν τις κύρια μη περιβαλλοντικές συνιστώσες της προσωπικότητας διακρίνονται σε : α) **ιδιοσυστασιακούς** (που χαρακτηρίζουν τη σχετικά σταθερή φυσιολογική σύσταση και βιολογική δομή του οργανισμού, μπορούν όμως να εμφανίσουν αλλαγές κατά τη διαδικασία της ανάπτυξης ή ως αποτέλεσμα κάποιου ατυχήματος ή ασθένειας) β) **συγγενής** (που αποκτήθηκαν κατά την ενδομήτρια ζωή). γ) **εγγενείς** (που οφείλονται σε μεταλλαγές και χωρισμό των γονιδίων και δ) **κληρονομικούς** (που μπορούμε να αποδώσουμε στη συμβολή των γονέων που μπορεί να προβλεφθεί) . (Φαρσεδάκης , 2005,37)

Η προσέγγιση αυτή φαίνεται να συγκλίνει στην εμφάνιση των δύο φαινομένων όσο αφορά την γενετική προέλευση της επιθετικότητας όπως θα αναφερθεί και παρακάτω:

Τους ερευνητές απασχόλησε το ενδεχόμενο γενετικής προέλευσης της επιθετικότητας, που όμως θεωρείται βέβαιο ότι η επιθετική συμπεριφορά δεν είναι κληρονομικό χαρακτηριστικό ούτε του είδους, ούτε της προσωπικότητας. Για να ορισθεί όμως η άποψη αυτή όπως αναφέρει ο κύριος Ζάχαρης η έρευνα στράφηκε

στο ρόλο που μπορεί να παίζουν τα χρωμοσώματα που καθορίζουν το φύλο, ιδιαίτερα το ανδρικό χρωμόσωμα Y. Το χρωμόσωμα αυτό «κατηγορήθηκε» ότι έχει κάποια σχέση με την επιθετικότητα, η οποία είναι ακόμα πιο έντονη στις περιπτώσεις των γενετικών ανωμαλιών (XY^Y), όταν δηλαδή το ανδρικό κύτταρο περιέχει ένα επιπρόσθετο χρωμόσωμα Y. (Ζάχαρης,2003,σελ.,83-87)

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά έχει γενετικές βάσεις, αλλά όχι ειδικές. Δεν πρέπει να υπάρχουν ορισμένα γονίδια για επιθετική συμπεριφορά, παρά μόνο γενετικώς προσδιορισμένα χαρακτηριστικά, όπως είναι το μέγεθος και η δύναμη του σώματος. Οι μεγαλύτεροι και οι ισχυρότεροι στο σώμα έχουν τις υψηλότερες αρχικές πιθανότητες να γίνουν επιθετικοί πάνω από το μέσο όρο. Οι επιστήμονες της Γενετικής του ανθρώπου είναι επιφυλακτικοί έναντι απόψεων που αναφέρονται στην κληρονομικότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η αυξημένη παρουσία επιθετικότητας και βιαιοπραγιών σε πρόσωπα με XY^Y ανωμαλία πρέπει να ερμηνευθεί με βάση τις πολύπλοκες αμοιβαίες επιδράσεις μεταξύ γονοτυπικών και περιβαλλοντικών όρων, δηλαδή μεταξύ της γονοτυπικής ανωμαλίας XY^Y και των όρων του περιβάλλοντος πριν από τη γέννηση (μητρικό σώμα), λίγο πριν, κατά τη διάρκεια και λίγο μετά τον τοκετό και των μεταγεννητικών όρων εξέλιξης (ασθένειες ή τραυματισμοί του παιδιού) .(Ζάχαρης,2003,σελ.,83-87)

Η ίδια ερμηνεία φαίνεται να δίνεται και για την εμφάνιση της παραβατικότητας καθώς σύμφωνα με το Γεωργούλα, (2000) όσον αφορά τις ανωμαλίες στο γενετικό υλικό . Η εγκληματολογική έρευνα έστρεψε το ενδιαφέρον της στο λεγόμενο φυλετικό ζεύγος χρωμοσωμάτων του άνδρα και πιο συγκεκριμένα στις ανωμαλίες ύπαρξης ενός επιπλέον χρωμοσώματος. Το σύνδρομο Klinefelter το σύνδρομο XY^Y. Αρχικά ερευνήθηκε για να αποδειχτεί ότι παρουσιάζεται σε μεγάλο αριθμό εγκλειστών σε ιδρύματα σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό. "Οι άνδρες με το παραπάνω σύνδρομο είναι επιρρεπείς προς τον αλκοολισμό και την ομοφυλοφιλία". Το επιπλέον χρωμόσωμα στο φυλετικό ζεύγος XX ήταν το X, δηλαδή το θηλυκό χρωμόσωμα. Η εμφάνιση ενός θηλυκού χρωμοσώματος δεν καταδεικνύει μια προεγκληματική κατάσταση.

Το αντίθετο όμως συμβαίνει με τους υπεράρρενες , αυτούς που έχουν το σύνδρομο XY^Y. Αρκετές εγκληματολογικές έρευνες έγιναν με σκοπό να μελετήσουν αν τα άτομα με XY^Y είναι πιθανότερο να υιοθετήσουν μια παραβατική συμπεριφορά . Οι έρευνες των Jakobs Moor και Μαρσανιώτη στο νοσοκομείο Αγία Σοφία για τους ανήλικους παραβάτες έδειξαν ένα στατιστικά σημαντικό ποσοστό παραβατών (1,4%) που είχαν το σύνδρομο έναντι του ελέγχου των μη παραβατικών (0,07%) (Γεωργούλας , 2000 ,53)

Από το σημείο εκείνο όμως, το στερεότυπο επεκτάθηκε και σε φυσιογνωμικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Αρκετοί ερευνητές τόνισαν τη σημασία παραγόντων όπως η ογκώδης σωματική διάπλαση και ο μικρός δείκτης ευφυΐας που σχετίζονται με το σύνδρομο XY^Y και χάνουν τα άτομα αυτά περισσότερο ευάλωτα στον επίσημο κοινωνικό έλεγχο. Τα άτομα αυτά , έχουν λιγότερες ικανότητες να διαφύγουν τον εντοπισμό να παραμείνουν δηλαδή στο σκοτεινό αριθμό που εγκλείει το αδήλωτο ποσοστό εγκληματικότητας. Η στερεοτυπική λειτουργία του γενετικά ανώμαλου ή διαφορετικού ατόμου και η άμεση σύνδεση του με την έννοια της προπαραβατικότητας, παραμένει ισχυρή.

Ένα γενικό συμπέρασμα που συναθροίζεται από τις γενετικές έρευνες είναι η υπόθεση ότι και κάποιοι γενετικά μεταβαλλόμενοι παράγοντες(μεταποπιστές τμημάτων στα χρωμοσώματα , παραμορφώσεις , ο τρόπος σύνδεσης μεταξύ τους

αλλά και οι συνέπειες σ' αυτά) ,αυξάνουν την πιθανότητα της παραβατικής συμπεριφοράς. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 53)

4.1.1 Φύλο

Σύμφωνα με τον Κάκουρο και Μανιαδάκη , (2006)ο ρόλος του φύλου στην αναπτυξιακή ψυχοπαθολογία είναι ένα θέμα που απασχολεί ευρύτατα τους ειδικούς τα τελευταία χρόνια . Ερευνητικά έχει διαπιστωθεί (Keenan &Shaw 1997) πως οι περισσότερες διαταραχές στην συμπεριφορά εμφανίζονται συχνότερα στα αγόρια από ότι στα κορίτσια .Σε γενικές γραμμές , φαίνεται ότι οι διαταραχές που σχετίζονται με εξωτερικευμένες μορφές συμπεριφοράς εκδηλώνονται συχνότερα στα αγόρια ενώ αυτές που σχετίζονται με εσωτερικευμένες μορφές εμφανίζονται στα κορίτσια (Offord et al 1987).

Πολύ συχνά μιλάμε για τον παραβατικό ανήλικο ή τον εγκληματία, θα μας φαινόταν περίεργο όμως αν μιλούσαμε για παραβατική ανήλικη. Η προσέγγιση της προπαραβατικής συμπεριφοράς με καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης της το φύλο του ατόμου δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από το ευρύτερο ζήτημα της διάκρισης των δύο φύλων. (Futuyma Douglas, 1991, σελ. 661)

Σύμφωνα λοιπόν με την πρώτη θεωρία (Γεωργούλας, 2000) στεκόμαστε στο πολιτισμικό στερεότυπο περί κατωτερότητας της γυναίκας. Το κορίτσι από τη γέννησή του θα λάβει ανατροφή και διαπαιδαγώγηση κατά πολύ διαφοροποιημένη από αυτή του αγοριού ακόμη κι όταν μιλάμε για την ίδια οικογένεια. Το κορίτσι υιοθετεί ένα ρόλο όπου η βία δεν έχει θέση. Τα παιχνίδια του δεν είναι στρατιωτάκια αλλά κούκλες. Δε θα παίζει στο δρόμο πόλεμο ή κλέφτες κι αστυνόμους. Αλλά ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση θα χαρακτηριστεί «αγοροκόριτσο» κάτι δηλαδή έξω από τη «θηλυκή» φύση του. Υπάρχουν όμως αντικοινωνικές ανήλικες. Σύμφωνα όμως με τη θεωρία αυτή, η αντικοινωνικότητα τους εντοπίζεται κυρίως στο χώρο της ηθικής. Τα ανήθικα κορίτσια δηλαδή δεν είναι βίαια, είναι όμως ανήθικα. Ο όρος αυτός περιλαμβάνει μια μεγάλη γκάμα συμπεριφορών όπως η προκλητική εμφάνιση ή άστατη σεξουαλική δραστηριότητα που ξεκινά από μικρή ηλικία που μπορεί να φτάσει μέχρι την πορνεία σε μεγαλύτερη ηλικία.. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 42)

Ο πρώτος λοιπόν αυτός κώδικας, αντιπροσωπεύει μια πιο συντηρητική οπτική που θέλει το συγκεκριμένο ανήλικο αγόρι πιο βίαιο ως προς το χαρακτήρα, ενώ το κορίτσι αντίστοιχα χαρακτηρίζεται ανήθικο.

Ο δεύτερος κώδικας που αφορά στη διάκριση των δύο φύλων και κάτω από την πίεση κοινωνικοοικονομικών αλλαγών αλλά και του φεμινιστικού κινήματος εμφανίζεται αρκετά διαφοροποιημένος (Γεωργούλας, 2000, σελ. 42-3). Το κορίτσι τώρα, μπορεί να έχει βίαιο ρόλο. Οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν στοχεύουν σε τρία επίπεδα δράσης:

α) Ανατρέπουν το μύθο της θηλυκής βιολογικής κατωτερότητας καθώς οι έρευνες έδειξαν ότι η γυναικεία αντοχή σε πολλά σημεία ξεπερνά την ανδρική.

β) Επιχειρούνται επιστημονικές εξηγήσεις για πιθανή σύνδεση εγκληματογένεσης και ορμονικών διαταραχών και βιολογικών ιδιομορφιών όπως η εμμηνόρροια ή η εγκυμοσύνη. (Τριβιζάς, 1993-5, σελ. 67)

γ) Επιχειρείται να εξηγηθεί η χαμηλή γυναικεία εγκληματικότητα στις στατιστικές από την ύπαρξη ενός μεγάλου ανεξιχνίαστου αριθμού εγκληματικότητας λόγω της ευαλωτότητας του στον επίσημο κοινωνικό έλεγχο. Και αυτή η αντίληψη λοιπόν προϋποθέτει μια διαφοροποίηση στο είδος της παραβατικής συμπεριφοράς, όπως ακριβώς και η προηγούμενη.

Οι νεότερες προσεγγίσεις για την παραβατικότητα ανηλίκων δεν παρουσιάζουν τον παράγοντα «φύλο» σαν πρωτεύοντα. Υπερασπίζονται όμως μια ιδιαιτερότητα στην γυναικεία εγκληματικότητα που πρέπει να διερευνηθεί σε σχέση με το ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία. Σύμφωνα με τις προσεγγίσεις αυτές, καθώς ο ρόλος αλλάζει η γυναικεία εγκληματικότητα θα διαφοροποιηθεί ποσοτικά και ποιοτικά. Η προσπάθεια για εφαρμογή της ισότητας των δύο φύλων θα έχει ως συνέπεια και την αύξηση της γυναικείας εγκληματικότητας. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 45)

Στις γυναίκες παράγοντας επιθετικής συμπεριφοράς είναι το σύνδρομο της προεμμηνόρροιας και της εμμηνόρροιας. Στη διάρκεια των φάσεων αυτών οι γυναίκες είναι σχετικώς ευερέθιστες και επιθετικές. Ο Friedman και οι συνεργάτες του συνέδεσαν το φαινόμενο αυτό με την ιδιαίτερη ορμονική κατάσταση κατά τη διάρκεια της χρονικής αυτής περιόδου. Ο Selg, στηριζόμενος στους Angst και Mazur, θεωρεί ότι στη γενικώς αυξημένη ερεθιστικότητα συμβάλλουν οι προσδοκίες της γυναίκας ότι στη διάρκεια της περιόδου θα έχει αδιαθεσία και πτώση της επίδοσης, και ακόμη η πίστη ότι μειώνεται η σεξουαλική της ελκυστικότητα.

Γενικώς διαπιστώθηκαν λίγο πριν από την έναρξη της εμμηνόρροιας αυξημένα συναισθήματα εχθρότητας και αυξημένη ερεθιστικότητα και εχθροπραξία. Στη φάση της προεμμηνόρροιας και εμμηνόρροιας παρουσιάζεται συχνότερα απροκάλυπτη επιθετική συμπεριφορά στα κορίτσια και στις φυλακισμένες γυναίκες, σε σύγκριση με τον υπόλοιπο χρόνο του γυναικείου κύκλου.

Η επίδραση των ορμονών θεωρείται έμμεση από τον Berkowitz. Σύμφωνα με αυτόν οι ανδρικές γενετήσιες ορμόνες αυξάνουν την ερεθιστικότητα και επομένως τον ερεθισμό κατά τις ματαιώσεις. Έμμεση είναι ίσως και η επίδραση του ευνουχισμού στην επιθετικότητα. Σύμφωνα με τον Selg, οι ταύροι χάνουν την αγριότητά τους μετά τον ευνουχισμό, στους δε ευνουχισμένους άνδρες μειώνεται η αφισθυμική επιθετικότητα. Η χορήγηση στους άνδρες μεγάλων δόσεων «γυναικείων» ορμονών προκαλεί «χημικό ευνουχισμό». Τα αντιανδρογόνα προκαλούν πιθανώς μείωση ορισμένων ειδών επιθετικότητας, εκτός από τη συντελεστική επιθετικότητα.

Γενικώς δεν μπορούμε να είμαστε απολύτως βέβαιοι ως προς τη σχέση μεταξύ ορμονών και επιθετικότητας. Οι απόψεις διαφέρουν μεταξύ των ερευνητών, σύμφωνα με τον Ζάχαρη (Ζάχαρης, Δ, 2003, σελ. 88-93)

4.2 Ψυχολογική Προσέγγιση

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναπτυχθούν οι θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί γύρω από την έννοια της επιθετικότητας και παραβατικότητας σύμφωνα με τις τοποθετήσεις των επιστημών, που καθορίζουν ως ουσιαστική βάση της συμπεριφοράς αυτής, τη ψυχολογική υπόσταση του ατόμου.

4.2.1 Η επιθετικότητα ως ένστικτο

Πρόκειται για ψυχαναλυτική θεωρία κατά την οποία η επιθετικότητα θεωρείται ως κληρονομούμενη, έμφυτη ορμή. Πολλοί είναι οι ειδικοί που υποστηρίζουν μια τέτοια άποψη για την επιθετικότητα, ότι δηλαδή έχει την αρχική πηγή της σε έμφυτες παρορμήσεις (Herbert, 1997, σελ. 24).

Για τον S. Freud, η κινητήρια δύναμη στον άνθρωπο είναι οι ορμές, οι οποίες ωθούν το άτομο να ικανοποιήσει τις βιολογικές του ανάγκες. Οι ορμές δηλαδή τα ένστικτα του ατόμου, δρουν ασυνείδητα. Η επιθετικότητα, είναι κατά τον Freud, μια

εγγενής ενστικτώδης ορμή που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο (Παπαδόπουλος, 1997, σελ. 233).

Την επιθετικότητα ως ενστικτώδη ορμή, εξήγησε ο Freud μέσα από τη θεωρία του για τη libido. Σύμφωνα με αυτή, διάφορες ορμές, δυσάρεστες εντυπώσεις της παιδικής ηλικίας και ηθικά αποδοκιμαζόμενες επιθυμίες, παραστάσεις ή ιδέες απωθούνται στο ασυνείδητο, όπου παραμένουν ως ασυνείδητες παραστάσεις (Χαΐδου, 1996, σελ. 99)

Για τον Freud το σεξουαλικό ένστικτο γεννιέται μαζί με τον άνθρωπο (Βουιδάσκης, 1987, σελ. 30-1). Ο ίδιος προσθέτει πως, όταν διατηρείται μια ισορροπία μεταξύ του “Εγώ”, του “Υπερεγώ” και του “Εκείνο”, σε κάθε περίπτωση αντιπαλότητας μεταξύ συνειδητού και ασυνείδητου, ήδη από την περίοδο της παιδικής ηλικίας, το άτομο δεν οδηγείται σε παρεκκλίνουσα συμπεριφορά. Αντίθετα, όταν διαταράσσεται η ισορροπία αυτή, δημιουργούνται συγκρούσεις στον ψυχικό κόσμο του ατόμου, που επιζητούν κάποια διέξοδο. Αυτή η διέξοδος μπορεί να οδηγήσει το άτομο ακόμα και σε αντικοινωνική συμπεριφορά, που μπορεί να φτάσει μέχρι και το έγκλημα. (Παπαδόπουλος, 1997, σελ.101)

Ο Freud, μετά τη θεωρία του σχετικά με τη libido, οδηγήθηκε στην αποδοχή μιας άλλης έμφυτης ορμής την οποία συνέδεσε με την επιθετικότητα, την ορμή του θανάτου. (Herbert, 1997, σελ.31) Κατά τον Freud, υπάρχει στον άνθρωπο ένα ένστικτο θανάτου υπεύθυνο για ενέργειες που κατευθύνονται προς τον περιορισμό της ζωής στην κατάσταση της άψυχης πρώτης ύλης. Αυτό το ένστικτο πρέπει να διοχετευθεί έξω από το υποκείμενο, αλλιώς θα οδηγηθεί στην αυτοκαταστροφή και στο θάνατο. Το αντίθετό του, ο Έρως, ένστικτο της ζωής, έχει για σκοπό να διατηρήσει τη ζωή. Ο Έρως κατευθύνει την ενέργεια του ενστίκτου του θανάτου προς τον εξωτερικό κόσμο. Έτσι, οι άνθρωποι πρέπει να είναι επιθετικοί προς τους ομοίους τους για να αποφύγουν την αυτοκαταστροφή. Με βάση αυτή τη θεωρία, η επιθετικότητα που κατευθύνεται προς τον εξωτερικό κόσμο δεν μπορεί να εξαλειφθεί, αφού αυτό θα οδηγούσε σε μια στροφή της επιθετικότητας κατά του ίδιου του υποκειμένου. Κι όμως, πρόκειται για ένστικτο, η επιθετική συμπεριφορά μετριάζεται από την ανταγωνιστική επίδραση του ενστίκτου της ζωής, από την ανάπτυξη δεσμών αγάπης και στοργής με τους άλλους ανθρώπους. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 105-6)

Για τον Adler, ένας άνθρωπος με επιθετικά γνωρίσματα στον χαρακτήρα, δε συμβιβάζεται με έναν ορισμένο τρόπο συμπεριφοράς αναφορικά με τις αξιώσεις και απαιτήσεις της κοινωνικής ομάδας. Εφόσον αυτός εκδηλώνει επιθετικούς τρόπους συμπεριφοράς, φανερώνει με αυτό μια ψυχική τοποθέτηση. Αυτοί οι τρόποι είναι το είδος και τα μέσα που εκφράζουν τη θέση που παίρνει έναντι στο περιβάλλον του. (Herbert, 1997, σελ.27)

Ο Lorenz υποστήριξε ότι η επιθετική συμπεριφορά είναι μια βιολογική σκόπιμη λειτουργία του ενστίκτου και ότι με την ορμή της επιθετικότητας εξασφαλίζεται η φυσική επιλογή, επειδή επιβάλλεται ο ισχυρότερος. Κατά την εκδοχή αυτή, η ενέργεια της επιθετικότητας χρειάζεται να αναδομείται συνεχώς. Η διαρροή της και η ικανοποίηση της εξαρτάται από την παρουσία ορισμένων ερεθισμάτων που προκαλούν επιθετικότητα σε ανάλογες καταστάσεις. Σε περίπτωση ανυπαρξίας επιθετικών ενστίκτων προκαλείται στο άτομο μια συμπεριφορά κενών πράξεων που στρέφεται ενάντια στο ίδιο το άτομο. (Παπαδόπουλος, 1997, σελ. 26-7)

Η ίδια ερμηνεία δίνεται και για την εμφάνιση της παραβατικής συμπεριφοράς όπως θα αναφερθεί και παρακάτω: Οι ψυχολογικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι παραβατικότητα γεννιέται από εσωτερικές ψυχολογικές καταστάσεις οι οποίες,

θεωρούνται κατ' εξοχήν δυσπροσαρμοστικές ή παθολογικές. Ορισμένες απ' αυτές βασίζονται στην έννοια της ψυχοπαθητικής προσωπικότητας

Η πρώτη απόκτηση χαρακτηριστικών παρεκκλίνουσας – παραβατικής προσωπικότητας ερμηνεύεται με βάση ψυχοδυναμικές (Freud) ή αναπτυξιακές (Erikson) όψεις της ανθρώπινης προσωπικότητας. Εξάλλου, οι ηθικό-αλληλοεπιδρασιακές (Rogers) και υπαρξιακές (Lainig) θεωρίες τονίζουν τη συνεχή διαδικασία ψυχολογικής προσαρμογής του ατόμου, ως απάντηση στους περιβαλλοντολογικούς καταναγκασμούς. Και βέβαια οι ψυχοπαθολογικές καταστάσεις μπορεί να είναι αποτέλεσμα ακατάλληλης κοινωνικής μάθησης (Bandura). Όλες αυτές οι καταστάσεις μπορεί να οδηγήσουν ανήλικους στην παραβατικότητα. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 104)

Σύμφωνα με τους Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (1979), αλλά και με τους Rutter και Giller (1985) κατά τις ψυχαναλυτικές θεωρίες υποτίθεται πως τα παιδιά γεννιούνται με ασυνείδητες πρωτόγονες επιθετικές καταστροφικές τάσεις που έχουν τη δυναμικότητα να μεταφραστούν σε παραβατική συμπεριφορά. Οι Rutter και Giller (1985) συνοψίζουν τα παρακάτω κύρια αξιώματα τους:

- η σπουδαιότητα των οικογενειακών σχέσεων και τις αγωγές στα πρώτα χρόνια είναι ιδιαίτερα μεγάλη
- ο ρόλος των ασυνείδητων ενδοψυχικών παραγόντων είναι κεντρικός
- η αντικοινωνική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα λανθασμένης ανάπτυξης της προσωπικότητας
- κάποιες περιπτώσεις παραβατικότητας είναι αποτέλεσμα εξωτερικευσης σε αντικοινωνική συμπεριφορά ενδοψυχικών νευρωτικών συγκρούσεων
- η φάση της διαδικασίας καθορίζει τις ψυχικές λειτουργίες είναι ασυνείδητη με αποτέλεσμα ορισμένες παραβατικές δραστηριότητες να έχουν συμβολική σημασία αντανάκλωντας τις ενδοψυχικές διαδικασίες. Βασικός στόχος της κοινωνικοποίησης είναι η ανάπτυξη ενός συνόλου εσωτερικοποιημένου ηθικού ελέγχου, που επιτυγχάνεται με την ταύτιση με τους γονείς, μια διαδικασία που διαδραματίζεται κατά την προσχολική ηλικία, σε ένα περιβάλλον ζεστό που στηρίζει την ψυχική ισορροπία του παιδιού (Φαρσεδάκης, 2005, σελ.105)

Ειδικότερα κατά τον Freud υπάρχει στον άνθρωπο το ένστικτο του θανάτου που είναι υπεύθυνο για τις ενέργειες που κατευθύνονται προς τον περιορισμό της ζωής στην κατάσταση της άψυχης πρώτης ύλης. Αυτό το ένστικτο πρέπει να διοχετευτεί έξω από το υποκείμενο γιατί αλλιώς οδηγείται στην αυτοκαταστροφή, στο θάνατο. Σε αντίθεση έρχεται, ο έρωσ, το ένστικτο της ζωής. Ο έρωσ κατευθύνει το ένστικτο του θανάτου προς τον εξωτερικό κόσμο. Έτσι οι άνθρωποι πρέπει να είναι επιθετικοί προς τους όμοιους τους για ν' αποφύγουν την αυτοκαταστροφή. Με βάση αυτή τη θεωρία λοιπόν, η επιθετικότητα δε μπορεί να εξλειφθεί γιατί αυτό θα οδηγούσε σε μια στροφή επιθετικότητας κατά του ίδιου του υποκειμένου. Οι νεότεροι ψυχαναλυτές αρνούνται την ύπαρξη του συγκεκριμένου ενστίκτου και υποστηρίζουν ότι οι ρίζες της επιθετικότητας βρίσκονται στις εμπειρίες, τα βιώματα του παιδιού από την αρχή της ζωής του. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 106)

4.2.2 Η επιθετικότητα ως αντίδραση σε αποστέρηση

Η θεωρία της αποστέρησης – επιθετικότητας απορρέει από τη θεωρία της εξαρτημένης αντανάκλαστικής μάθησης του Pavlov. Πρώτη φορά διατυπώθηκε το 1939 από τους Dollard, Dood, Miller, Mower και Sears. (Γεωργιάς, 1995, σελ. 240)

Στην αρχική της μορφή σήμαινε ότι η επιθετική συμπεριφορά, είναι πάντα ένα επακόλουθο της αποστέρησης και οι αποστερήσεις οδηγούν πάντα σε μια μορφή επιθετικότητας. (Παπαδόπουλος, 1997, σελ. 28)

Κατά τους Dollard, Doob, Miller, Nowe και Sears (1939), η επιθετικότητα είναι πάντοτε το αποτέλεσμα μιας αποστέρησης. Μια τάση γεννημένη από μια αποστέρηση που οδηγεί τον άνθρωπο να συμπεριφέρεται κατά τρόπο επιθετικό. Μια επιθετική συμπεριφορά προϋποθέτει την ύπαρξη μιας αποστέρησης που οδηγεί πάντοτε σε κάποια μορφή επιθετικότητας. Ο βαθμός στέρησης και η βαρύτητα της τιμωρίας που ακολουθεί παίζουν σημαντικό ρόλο στις εκδηλώσεις επιθετικότητας που μπορεί, τότε, να μετατοπιστεί προς άλλο στόχο. (Φαρσεδάκης, 1985, σελ.107)

Σύμφωνα με τους J. Dollard κ.ά., ο άνθρωπος μαθαίνει κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησής του να προσαρμόζεται σε κανόνες και να βάζει σε πειθαρχία την επιθετικότητα που προέρχεται μετά από ένα βίωμα μιας ματαιώσης. Αυτή η αναστολή της επιθετικότητας πραγματοποιείται εξαιτίας της πρόβλεψης τιμωρίας ή αποτυχίας και των συναισθημάτων που προέρχονται από αυτά. Το βασικό μειονέκτημα αυτής της αναστολής της επιθετικότητας είναι το γεγονός πως πολλές μικρές αναστολές επιθετικότητας από προηγούμενες ματαιώσεις μπορούν να αθροίζονται και να διαμορφώσουν μετά μια πολύ ισχυρή επιθετικότητα. (Βουιδάσκης, 1987, σελ. 107)

Κατά πόσο ο άνθρωπος βιώνει πραγματικά διάφορα συναισθήματα, επομένως και ματαιώσεις, κατά την ενδομήτρια ζωή του, αποτελεί ένα πρόβλημα που διχάζει τις γνώμες των ειδικών, θα μπορούσε όμως κανείς να πει πως αυτός βιώνει την πρώτη του ματαιώση κατά τη γέννησή του, λαμβάνοντας υπόψη την άποψη του O. Pank, ο οποίος θεωρεί τη γέννηση ένα τραύμα αφού το παιδί αναγκάζεται να χάσει το γεμάτο σιγουριά και άνεση, προγεννητικό περιβάλλον και να βρεθεί σε ένα δυσανάλογο ή και αντίθετο περιβάλλον. Με τον απογαλακτισμό, στη συνέχεια, και με το καθάρισμα, το βρέφος βιώνει ματαιώσεις. (Γεωργιάς, 1995, σελ. 45-6)

Ο άνθρωπος σε κάθε ηλικία βιώνει ματαιώσεις που τον οδηγούν σε επιθετική συμπεριφορά. Στην καθημερινή ζωή αγωνίζεται για την επιβίωσή του, πράγμα που συνοδεύεται πολλές φορές με συναισθήματα υποταγής, φόβου και ματαιώσεων που εκδηλώνονται με επιθετικότητα εναντίον των άλλων. (Παπαδόπουλος, 1997, σελ.28)

Γενικότερα η θεωρία της αποστέρησης – επιθετικότητας ή ματαιώσης – επιθετικότητας, όπως αλλιώς έχει διατυπωθεί, έχει “κατηγορηθεί ως πολύ γενική”. Αρκετοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι χρησιμοποιείται μόνο θεωρητικά, αλλά, παρόλα αυτά, κανείς δεν έχει αρνηθεί την ουσιαστική αξία της ύπαρξής της στην επιστήμη της ψυχολογίας. (Γεωργιάς, 1995, σελ.240-3)

4.2.3 Η επιθετικότητα ως αποτέλεσμα μίμησης επιθετικών προτύπων

Πρόκειται για την εξήγηση που δίνεται για την επιθετικότητα από την πλευρά της ψυχολογίας της μάθησης. Πρωτοπόρος και κυριότερος εκπρόσωπος αυτής της οπτικής είναι ο Albert Bandura.

Αυτός και οι συνεργάτες του μέσα από τις πολλές έρευνές τους στην ψυχολογία της μάθησης υποστηρίζουν ότι η αποστέρηση γεννά επιθετικότητα μόνο στα άτομα που έμαθαν να απαντούν σε απωθητικές καταστάσεις με στάσεις και ενέργειες επιθετικές. Η επιθετικότητα μπορεί να παραχθεί και όταν απουσιάζει στέρηση. Μπορεί να μην εκδηλωθεί, αν το άτομο δεν έχει τις αναγκαίες για την πραγμάτωση του εγχειρήματος φυσικές ικανότητες, αν η συμπεριφορά δεν έχει κάποια λειτουργική αξία, ή αν επισύρει κάποια τιμωρία. Αντίθετα μπορεί να διευκολυνθεί με τη χρήση αμοιβών αν επιδοκιμάζονται κοινωνικά οι επιθετικές τους

δραστηριότητες ή αν ενισχυθεί άμεσα με χειροπιαστές ανταμοιβές. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ.108)

Οι Bandura και Walters αναφέρουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες κατά την παρατήρηση επιθετικών προτύπων από παιδιά, αυτά όχι μόνο έδειξαν τις νέες αντιδράσεις, αλλά και ένα κάπως μεγαλύτερο αριθμό επιθετικών τρόπων συμπεριφοράς. Αυτοί όμως οι τρόποι δεν είχαν επιδειχθεί από το πρότυπο και ως συνέπεια δεν μπορούσαν να είχαν μαθευτεί κατά τη διάρκεια του πειράματος. (Γεωργιάς, 1986, σελ. 51)

Υπάρχουν όμως και πολλά που δείχνουν πως εκτός από την παρατήρηση και τη μίμηση των προτύπων, οι επιθετικές συνήθειες αποκτώνται με την κατευθείαν επικύρωση ή επιβεβαίωση επιθετικών αντιδράσεων. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται κυρίως από πολιτιστικές και συγκριτικές μελέτες.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σχετικά μ' αυτό είναι οι Hutteriten, μια φυλή που το πολύ αυστηρό στυλ των μελών της αφήνει συνεχώς κάθε επιθετική πράξη ανεπιβεβαίωτη. Παρά το γεγονός πως τα παιδιά σ' αυτή τη μορφή κοινωνίας υπόκεινται σε σχετικά σοβαρές πιέσεις, δεν παρουσιάζουν στην ουσία καμία ενδοανθρώπινη επιθετικότητα. (Herbert, 1993, σελ. 32)

Επιστήμονες οι οποίοι υποστηρίζουν τη θεωρία της επιθετικότητας ως μαθημένη συνήθεια, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει καμία ενστικτώδης παρόρμηση για βία μέσα στον άνθρωπο. Το συναίσθημα του θυμού μπορεί κάλλιστα να προκληθεί από ακούσιες εσωτερικές διεργασίες, αλλά οι αντιδράσεις του ανθρώπου στη συναισθηματική αυτή κατάσταση δεν είναι στερεοτυπικές, όπως στα ένστικτα. Η επιθετικότητα είναι μια μαθημένη συνήθεια, μια επιγενής παρόρμηση. (Γιαννακόπουλος, 1991, σελ. 324-5)

Αλλά και αποτελέσματα πολιτισμικών και ανθρωπολογικών ερευνών δείχνουν ότι η άποψη για τη φυσική επιθετική τάση των ανθρώπων, ανατρέπεται, αφού βρέθηκαν πολιτισμοί χωρίς επιθετική συμπεριφορά (Εσκιμώοι κ.α.). (Παπαδόπουλος, 1992, σελ. 29)

Η εξήγηση που δίνεται από την πλευρά της πειραματικής ψυχολογίας της μάθησης για την επιθετική συμπεριφορά φαίνεται να είναι πολύ επιτυχής, αλλά από αρκετούς θεωρητικούς έχει θεωρηθεί μη ικανοποιητική αφού, όπως εκείνοι υποστηρίζουν, επικεντρώνεται σε μια ειδική επιθετική συμπεριφορά χωρίς κοινωνική αναφορά. Για τους «αντιτιθέμενους» στην εξήγηση της επιθετικής συμπεριφοράς από την πλευρά της πειραματικής ψυχολογίας της μάθησης, το κοινωνικό πεδίο με τους πολλαπλούς παράγοντες επίδρασης ασκεί μια επιπλέον επίδραση στην πολλαπλώς καθορισμένη επιθετική συμπεριφορά. Εκτός βέβαια από τις μαθησιακές και κοινωνικές ψυχολογικές μεταβλητές επίδρασης στην επιθετική συμπεριφορά, επιδρούν και άλλοι ατομικοί ψυχολογικοί παράγοντες στην στιγμιαία ετοιμότητα για επιθετική συμπεριφορά, όπως η ηλικία, η κατάσταση υγείας, η σωματική δύναμη κ.ο. Πρόκειται για παράγοντες που διαμορφώνονται ή εξαρτώνται πολύ από τις συνθήκες του περιβάλλοντος και από τις εμπειρίες του ατόμου. (Γεώργιας, 1986, σελ. 242-5)

Με τις παραπάνω επιστημονικές είναι φανερό πως η επιθετική συμπεριφορά, όπως και κάθε άλλη συμπεριφορά, δεν μπορεί να έχει μονόπλευρη αιτία και συσχέτιση. Μια ίσως ικανοποιητική εξήγηση θα μπορούσε να δοθεί με τη σύζευξη των δύο τελευταίων απόψεων: Ότι είναι αντίδραση σε αρνητικές, αντίξοες, για το άτομο που την παρουσιάζει, συνθήκες του περιβάλλοντος και ότι είναι παρατηρούμενη συμπεριφορά. (Παπαδόπουλος, 1992, σελ. 233-4)

4.3 Κοινωνιολογική Προσέγγιση

Μια άλλη σημαντική προσέγγιση της έννοιας της επιθετικής και παραβατικής συμπεριφοράς εκφράζεται και από τη κοινωνιολογική οπτική. Ο κοινωνικός έλεγχος, η οικογένεια, οι αξίες, οι κανόνες κοινωνικοποίησης φαίνεται να συμβάλλουν σημαντικά κατά τους επιστήμονες της προσέγγισης αυτής, στην εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς. Αναλυτικότερες τοποθετήσεις θα ακολουθήσουν για το ρόλο της οικογένειας, του σχολείου, τις ομάδες ομηλικών και την κοινωνική τάξη του παιδιού/ εφήβου στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

4.3.1 Οικογένεια

Η οικογένεια είναι ο πρωταρχικός παράγοντας κοινωνικοποίησης. Η σημασία της, παρά τις συνεχόμενες κοινωνικές αλλαγές και εξελίξεις, εξακολουθεί να είναι τεράστια. Μερικές από τις αλλαγές αναφορικά με το θεσμό είναι: η θέση της γυναίκας και η υποτίμηση της μητρικής λειτουργίας, η ανατροφή και η εκπαίδευση των παιδιών, η τάση αποφυγής της ανάληψης των ευθυνών του γονεϊκού ρόλου ή η σεξουαλική απελευθέρωση, η ανεργία και οικονομική ύφεση κλονίζουν τη λειτουργία της πυρηνικής οικογένειας και δημιουργούν ανασφάλεια και άγχος. (Κουρελά , 2005, 1)

Παρόλα αυτά παραμένει το πλαίσιο, είναι η ομάδα αναφοράς μέσα στην οποία το παιδί θα αποκτήσει τις πρώτες κοινωνικές του εμπειρίες, θα γνωρίσει τις πρώτες σχέσεις εξουσίας, τις στάσεις, τις πεποιθήσεις και τις αξίες που θα το ακολουθούν για το υπόλοιπο της ζωής του. (Νόβα-Καλτσούνη, 1998, σελ. 38)

Παρόλο που τα αίτια της παιδικής επιθετικότητας δεν έχουν σαφώς διευκρινισθεί, έρευνες έχουν αποδείξει ότι το οικογενειακό περιβάλλον είναι καθοριστικός αιτιολογικός παράγοντας επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.

Η συμπεριφορά του γονέα απέναντι στο παιδί αποτελεί πηγή επιθετικότητας. Οι υπερβολικά αυστηροί γονείς οι οποίοι τιμωρούν συχνά το παιδί ανάλογα με τη δική τους συναισθηματική κατάσταση και δεν αφήνουν περιθώρια συναισθηματικής αντίδρασης και έκφρασης από μέρους του παιδιού. Αλλά και το αντίθετο του αυστηρού γονέα, οι υπερβολικά παραχωρητικοί γονείς που δεν θέτουν όρια στη συμπεριφορά του παιδιού. Οι αδιάφοροι γονείς που αγνοούν τελείως ή και απορρίπτουν το παιδί. (Βερνάδος,2003)

Οι έρευνες (Farrington et al 1990, Maccoby & Martin 1983, Paterson Debaryshe & Ramsey 1989) που έχουν διεξαχθεί τα τελευταία τριάντα χρόνια έχουν καταδείξει τις παραπάνω βασικές διαστάσεις της γονεϊκής συμπεριφοράς ως παράγοντες κινδύνου για τη εκδήλωση παθολογικής συμπεριφοράς: α) τη σκληρή αντιμετώπιση του παιδιού (μέσα από την εχθρική ή απορριπτική συμπεριφορά των γονέων) και β) την ασταθή και ασαφή συμπεριφορά των γονέων προς το παιδί καθώς και την ελλιπή φροντίδα του παιδιού. (Κάκουρος, Μανιδάκη, 2002, σελ.74)

Άλλη μια άποψη (Χρηστάκης, 2005) για την Επιθετικότητα των παιδιών η οποία σχετίζεται με τους χειρισμούς που δέχεται το παιδί από τους γονείς και οφείλεται κυρίως:

α. Στις συγκρούσεις του παιδιού με τους γονείς για θέματα καθημερινής φροντίδας (20%). Π.χ. το παιδί αρνείται να φάει το φαγητό του ή να πλυθεί ή να διαβάσει κλπ και η μαμά επιμένει. Μετά από λίγο δημιουργείται ένταση και το παιδί εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά.

β. Στις συγκρούσεις του παιδιού με τους γονείς για απαγορεύσεις (20%). Π.χ. το παιδί θέλει να παίξει ή να πάει κινηματογράφο με τους φίλους του κλπ, ενώ οι γονείς το απαγορεύουν. Τότε συχνά, αν δεν γίνει ήρεμη συζήτηση, ώστε το παιδί να καταλάβει γιατί οι γονείς το απαγορεύουν, να λογικοποιήσει και να αποδεχτεί την απαγόρευση, δημιουργείται ένταση και ακολουθεί εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς από το παιδί.

γ. Στα προβλήματα διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των παιδιών και των γονέων (30%). Μερικά παιδιά εξ ιδιοσυγκρασίας είναι 'δύσκολα'. Είναι ατίθασα, απείθαρχα, ζωηρά, κάνουν ζημιές κλπ.

Όλα αυτά προκαλούν εντάσεις, διαταράσσουν τη σχέση παιδιών / γονέων και οδηγούν σε εκδηλώσεις επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών. (Χρηστάκης, 2005,1)

Συχνά, ο θεσμός της οικογένειας, στην προσπάθεια προσέγγισης του φαινομένου της παραβατικότητας των ανηλίκων, συνδέεται από τις διάφορες εγκληματολογικές θεωρίες με την ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς των παιδιών. Επικρατεί μια γενικότερη οπτική η οποία «κατηγορεί» την οικογένεια ως το θεσμικό πλαίσιο από το οποίο γεννιούνται συμπεριφορές αποκλίνουσες. (Κορώσης, 1997, 98)

Η συσχέτιση δυσμενών οικογενειακών συνθηκών και παραβατικής συμπεριφοράς ανηλίκων, είναι γεγονός. Βέβαια κάθε θεωρία επιστημονικής φύσεως προσδίδει διάφορες ιδιότητες και «ευθύνες» στην οικογένεια, βασιζόμενος όμως, ως επί το πλείστον, στο ανωτέρω μοτίβο. Σε κάθε περίπτωση δομείται η εικόνα της οικογένειας ενός προπαραβατικού ανηλίκου, η οποία και φέρει την ευθύνη για την υιοθέτηση παραβατικής συμπεριφοράς από το παιδί και η οποία σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζεται από προβλήματα είτε στις διαπροσωπικές σχέσεις των γονιών, που είναι ασταθείς και ανεύθυνες, είτε στις γονικές τους ευθύνες, καθώς συχνά παραμελούν τις βασικές συναισθηματικές του ανάγκες και αναθέτουν εύκολα τη φροντίδα των παιδιών τους σε άλλους. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 88-89)

Όμοια υποστηρίζουν εγκληματολόγοι αναφερόμενοι στη σχέση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς και οικογένειας, δηλαδή, ότι ανήλικοι που μεγαλώνουν σε δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, είναι δυνατόν να υιοθετήσουν αντικοινωνική και επιθετική συμπεριφορά, δεν θα είναι ικανοί να ελέγξουν την μη αποδεκτή συμπεριφορά, δεν θα σέβονται τα δικαιώματα των άλλων και δεν θα μπορούν να εμποδίσουν τη συσχέτιση με αντικοινωνικούς και παραβατικούς συνομηλίκους τους (Wright, K.N., Wright K.E. & Wilson, J.J., 1993, 7)

Η συμβολή της οικογένειας στην ανατροφή και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού είναι καθοριστική. Η εμφάνιση επομένως της επιθετικότητας στην οικογένεια η οποία μπορεί να εκδηλώνεται ως βία μεταξύ των συζύγων και ως κακομεταχείριση των παιδιών από τους γονείς, αποτελούν καθοριστικής σημασίας για τη μετέπειτα εξέλιξη του παιδιού.

Σύμφωνα με τον Ζάχαρη (2003) οι κοινωνικές αξίες και οι κοινωνικοί κανόνες επηρεάζουν αποφασιστικά τη χρήση της βίας στην οικογένεια, το ίδιο και οι ρόλοι που αποδίδονται στο κάθε φύλο. Οι κοινωνιολογικές θεωρίες απορρίπτουν τις προσωποκεντρικές ερμηνείες της παιδικής κακοποίησης και θεωρούν τη βία στην οικογένεια ως επακόλουθο μιας κοινωνικής δομής, στην οποία οι διανθρώπινες σχέσεις προσδιορίζονται από τη βία. Στις υπό εξέλιξη βιομηχανικές κοινωνίες η παιδική κακοποίηση αυξάνει, γιατί οι κοινωνικές δομές ευνοούν την παραγωγή αυταρχικών προσωπικοτήτων και παντού υπάρχουν πρότυπα βίας. Επίσης σημαντικό ρόλο παίζει η όλο και αυξανόμενη κρίση της οικογένειας

Η κακοποίηση του παιδιού είναι εκδήλωση αυτοπροβολής, άσκησης εξουσίας

από θέση ισχύος και μπορεί να κατανοηθεί μόνο στα πλαίσια μιας καπιταλιστικής και πατριαρχικής μορφής κοινωνίας, ισχυρίζεται ο Honig. Ο Selg τονίζει την κοινωνική διάσταση του προβλήματος, αφού, όπως γράφει, συγκρίσεις μεταξύ πολιτισμών δείχνουν ότι στις διάφορες κοινωνίες τα παιδιά κακοποιούνται σε διαφορετική συχνότητα και με διαφορετικό τρόπο. Αλλά και οι κοινωνικές αλλαγές, όπως είναι η εξέλιξη προς την πυρηνική οικογένεια, ο αυξανόμενος αριθμός οικογενειών που δεν είναι πλήρεις, η πλήρης «εκπόρθηση» της κοινωνίας από τα νέα μαζικά μέσα επικοινωνίας, που οδηγούν στην απώλεια αυθεντικών δυνατοτήτων ζωής και εξέλιξης, ο περιορισμός των χώρων ζωής, των ευνοϊκών προοπτικών για το μέλλον κτλ. θεωρούνται ως αίτια της παιδικής κακοποίησης. (Ζάχαρης, 2003, σελ. 102-103)

Έρευνες των Robins και Lewis 1966 – Johnson 1967 – West Farrington 1973 Patterson 1982 - έδειξαν πόσο σημαντικές είναι για την παραβατικότητα των ανηλίκων οι οικογενειακές μεταβλητές. Κυριότερες απ' αυτές είναι: η εγκληματικότητα των γονέων, η έλλειψη γονεϊκής επίβλεψης των παιδιών, η σκληρή ή παθητική ή αδιάφορη αντιμετώπιση της παραβατικότητας από τους γονείς, ο ακανόνιστος ή σκληρός τρόπος επιβολής πειθαρχίας στα παιδιά, οι γαμικές συγκρούσεις, το μεγάλο μέγεθος της οικογένειας. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 54-5)

Θα ήταν ανούσια πράγματι, η ανάπτυξη των πολυπληθών θεωριών, κοινωνιολογικής προσέγγισης, στην προσπάθεια μας να προσεγγίσουμε από κοινωνιολογικής άποψης τα φαινόμενα της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων, μέσα στην οικογένεια και αυτό διότι δεν είναι αυτοσκοπός η ανάπτυξη μιας νέας θεωρητικής προσέγγισης, αλλά, η προώθηση μιας νέας προβληματικής σχετικά με τις θεωρίες που ασχολούνται με την οικογένεια ως παράγοντα παραβατικότητας.

Παρόλα αυτά, έχοντας λάβει τη γνώση και το περιεχόμενο αυτών των θεωριών (θεωρία των ρόλων, της κοινωνικής μάθησης, των πολλαπλών παραγόντων, θεωρία της δημιουργίας «ηθικής συνείδησης», «κοινωνικής διαδικασίας», «κοινωνικής δομής» κλπ.), θα μπορούσαμε να τις εντάξουμε σε δύο μεγάλους θεματικούς άξονες, με γνώμονα τον τρόπο προσέγγισης και τον παράγοντα στον οποίο εστιάζουν το ενδιαφέρον τους.

Στον πρώτο θεματικό τομέα εντάσσονται οι θεωρίες που δίνουν έμφαση στο πεδίο των διαπροσωπικών σχέσεων γονιού – παιδιού μέσα από θέματα όπως η κοινωνικοποίηση, η διαπαιδαγώγηση, η επίβλεψη. Σύμφωνα μ' αυτή την οπτική, οι μεταβλητές που αποτελούν παράγοντες πρόγνωσης μελλοντικής παραβατικής συμπεριφοράς σχηματίζουν μια γενική εικόνα, που δείχνει ότι οι γονείς εφαρμόζουν συχνά τιμωρίες, δίνουν περισσότερες εντολές, δίνουν μεγαλύτερη σημασία σε περίπτωση παραβατικής συμπεριφοράς, αλλά συγχρόνως δεν αντιλαμβάνονται έγκαιρα ενδεχόμενη παραβατική συμπεριφοράς, εμπλέκονται σε διαρκέστερες φάσεις καταναγκαστικών αρνητικών ανταλλαγών με τα παιδιά τους, δίνουν πιο ασαφείς και αόριστες εντολές, είναι λιγότερο αποτελεσματικοί στην ανάσχεση της παραβατικής συμπεριφοράς των παιδιών τους. (Φαρσεδάκης, 1985, σελ. 55-56)

Σε έρευνα των Ε. Φερέτη και Μ. Σταυριανάκη «Η χρήση της σωματικής τιμωρίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια. Μια κοινωνιολογική μελέτη στην περιοχή της πρωτεύουσας» (1997) σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 591 οικογενειών μαθητών δημοτικών σχολείων και με τη μέθοδο της προσωπικής συνέντευξης βάσει ερωτηματολογίου μεταξύ των συμπερασμάτων βρέθηκε ότι:

- Μόνο 5% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι η σωματική τιμωρία προλαμβάνει την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, ενώ αντίθετα, σε πολύ υψηλά

ποσοστά, άνω του 90% υπήρξαν απαντήσεις όπως : με τη χρήση της σωματικής τιμωρίας «το παιδί μπορεί να φύγει από το σπίτι», «να εκδηλώσει διάφορες μορφές παραβατικής συμπεριφοράς», «να γίνει επιθετικό, πεισματάρικο και αδιάφορο στην τιμωρία».(Φερέτη, Σταυριανάκη,1997,1)

Στο δεύτερο θεματικό τομέα εντάσσονται οι θεωρίες που πιστεύουν ως σημαντικούς τους αντικειμενικούς παράγοντες που στοιχειοθετούν μια προπαραβατική οικογένεια, όπως π.χ. ο αριθμός των μελών της, η κοινωνική της τάξη, η οικονομική της κατάσταση κτλ., δίνοντας έμφαση στο πως το παιδί αντιλαμβάνεται, δέχεται και μεταφράζει σε συμπεριφορά αυτούς τους αντικειμενικούς παράγοντες. «Η δεύτερη αυτή οπτική προσέγγιση αφορά την παρουσίαση αντικειμενικών κοινωνικών παραμέτρων που εισέρχονται μέσα στην οικογενειακή ζωή και τον τρόπο με τον οποίο η ψυχολογική πρόσληψή τους από τον ανήλικο τον καθιστά – σημειωτικά – «προπαραβατικό». Μια τέτοια παράμετρος είναι και η εγκληματικότητα των γονέων, καθώς και άλλα προβλήματα κοινωνικής δυσπροσαρμοστικότητας που τους χαρακτηρίζουν και που καλλιεργούν τους αναγκαίους όρους υιοθέτησης παραβατικής συμπεριφοράς από τα ανήλικα παιδιά. Οι όροι αυτοί εξηγούνται με βάση τους νόμους της μίμησης που ανέπτυξε ο Tarde.(Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 61)

Σύμφωνα με αυτούς, η μίμηση είναι ο βασικός παράγοντας που ενισχύει την εγκληματικότητα, καθώς όλες οι σημαντικές πράξεις τελούνται κάτω από την επίδραση του κακού. Μάλιστα, γίνεται πιο έντονη όσο περισσότερο στενά συνδεδεμένα είναι το υποκείμενο με το αντικείμενο της μίμησης. Γι αυτό το λόγο η αντικοινωνικότητα των γονιών έχει καταγράψει επιστημονικά ως ένας σημαντικός παράγοντας ένδειξης «προπαραβατικότητας» των ανηλικών παιδιών (Γεωργούλας, 2000, σελ. 88-89).

Αναπτύσσοντας και αναλύοντας τους ανωτέρω θεματικούς άξονες, γίνεται εύκολα αντιληπτό ένα έντονο κοινό σημείο τους. Αυτό της ψυχολογίας του ανηλικού είτε μέσα από τις διαπροσωπικές του σχέσεις, είτε μέσω κοινωνικών παραμέτρων. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 88-89)

Αρκετές έρευνες έχουν προσπαθήσει να προσεγγίσουν τις «ενδείξεις παραβατικότητας». Η σύνδεση της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλικών με την κακοποίηση τους, είναι συχνά στοιχείο έρευνας αναλύοντας και μελετώντας το φαινόμενο της παραβατικότητας. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 156-7)

Η επιστημονική βιβλιογραφία πάνω στο θέμα, επισημαίνει πως προβλήματα βίας, παραμέλησης και κακοποίησης συνδέονται άρρηκτα με τη δημιουργία μιας προπαραβατικής οικογένειας. Άλλες έρευνες έχουν συνδέσει την παραβατικότητα των ανηλικών με αλκοολικούς γονείς ή από ιερόδουλες. Τα αποτελέσματα παρουσίασαν μια υψηλή αναλογία τέτοιων περιπτώσεων στον ήδη καταγεγραμμένο παραβατικό πληθυσμό. Αυτό εξηγείται εύκολα από το γεγονός ότι η αγωγή και το περιβάλλον κοινωνικοποίησης αυτών των παιδιών είναι αυτό που τους παρασύρει στην υιοθέτηση του μοναδικού κοινωνικού ρόλου που γνωρίζουν, της εγκληματικής σταδιοδρομίας. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 57)

Σε άλλες έρευνες οι οποίες έχουν μελετήσει τις «ενδείξεις παραβατικότητας» γίνεται συχνή αναφορά και σύνδεση με τα παιδιά τα οποία έχουν γεννηθεί εκτός γάμου ή είναι ορφανά, υιοθετημένα, παιδιά διαζευγμένων γονιών ή μέλη πολύτεκνων οικογενειών. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 61)

Με αυτό έχουν απασχοληθεί ιδιαίτερα οι Ferguson, Healy και Bronner και ο Glueck, εξηγώντας τις παραπάνω διαπιστώσεις από το γεγονός της εγκατάλειψης

αυτών των παιδιών με αποτέλεσμα η ανατροφή και η αγωγή τους να μην είναι «ισοδύναμη με αυτή των «νόμιμων» παιδιών. (Κορώσης, 1997, σελ. 95)

H. McKay, η A. Racine και ο E. Sutherland, μέσα από τις μελέτες τους υποστηρίζουν πως τα παιδιά εκτός γάμου προέρχονται από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, ενώ, η διαβίωση τους, το μορφωτικό τους επίπεδο και η επαγγελματική τους κατάρτιση είναι αντιστρόφως ανάλογα από αυτή των «νόμιμων» παιδιών. Τονίζουν μάλιστα, ότι τα παιδιά τα οποία έχουν γεννηθεί εκτός γάμου, έχουν στερηθεί την πατρική πειθαρχία, η κοινωνική τους θέση είναι δυσχερής κάτι το οποίο τους υπενθυμίζεται διαρκώς από το κοινωνικό τους περιβάλλον. Έτσι το αίσθημα της μειονεξίας είναι έντονο, κυρίως στους κόλπους μιας μικρής κοινωνίας της πειθαρχίας. Η αντίδραση που δημιουργείται έχει άμεση σχέση με την παραβατική συμπεριφορά. Τα παιδιά αυτά απαντούν στην κοινωνική περιθωριοποίηση, και τα αισθήματα μειονεξίας και μοναξιάς υιοθετώντας συμπεριφορές που παρεκκλίνουν από αυτές που είναι κοινωνικά αποδεκτές. (Κορώσης, 1997, σελ. 54)

Ανάλογες επισημάνσεις έχουν γίνει και στο θέμα των ορφανών παιδιών. Το σημείο εκκίνησης τέτοιων μελετών είναι το γεγονός ότι ένα μεγάλο, ποσοστό από τα ήδη παραβατικά παιδιά είναι παιδιά που μεγάλωσαν χωρίς τον ένα ή και τους δύο γονείς. Η έλλειψη του ενός ή και των δύο γονιών θεωρείται ένας παράγοντας εγκληματογένεσης, ένα δείγμα αυξημένης επικινδυνότητας ώστε να κάνουν στο μέλλον, την εμφάνισή τους σημάδια παραβατικότητας. Αυτές οι έρευνες, υποστηρίζουν το ανωτέρω συμπέρασμα, αναφέροντας ότι ένα παιδί που μεγαλώνει με ένα γονιό, σύντομα αποξενώνεται από αυτόν που ούτως ή άλλως δεν μπορεί να του προσδώσει την σωστή ανατροφή και διαπαιδαγώγηση. Έχει διαπιστωθεί ότι ανάμεσα στους ορφανούς ανήλικους παραβάτες, το ποσοστό στο οποίο λείπει η μητέρα ξεπερνά τα 2/3. Η έλλειψη της μητέρας σημαίνει έλλειψη οικογενειακής θαλωπής και στοργής για το παιδί, ενώ, η έλλειψη του πατέρα σημαίνει έλλειψη διασφάλισης των μέσων διαβίωσης με τελική συνέπεια την οικονομική δυσπραγία. Η περιθωριοποίηση, η αποξένωση, η μοναξιά είναι μόνο μερικά από τα συναισθήματα που οδηγούν σε απαντήσεις παραβατικότητας. (Λαμπροπούλου, 1994, σελ. 83)

Όσον αφορά τα παιδιά τα οποία έχουν υιοθετηθεί, όπως αποδεικνύουν σχετικές έρευνες, τα προβλήματα ξεκινούν όταν εκείνα γίνουν γνώστες της υιοθεσίας. Τότε αισθάνονται ότι όλα γύρω τους είναι ψεύτικα, εύπλαστα, τεχνητά δημιουργούμενα. Η ανάγκη τους να αισθάνονται ότι ανήκουν κάπου, σε κάποιους, μένει ακάλυπτη. Τα αισθήματα κατωτερότητας, μειονεξίας και μοναξιάς παίρνουν τη θέση της έως πρότινος οικογενειακής συνοχής. Η αγάπη, ο σεβασμός, η συναισθηματική εμπλοκή με την οικογένεια χάνονται και το παιδί βρίσκει ως μόνη διέξοδο τη φυγή. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 96)

Τα παιδιά διαζευγμένων γονιών, έχουν θεωρηθεί επίσης δείγμα αυξημένης επικινδυνότητας για την μελλοντική ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 57)

Οι ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, η ένταση, η ανάπτυξη ενός δυσλειτουργικού κλίματος, έχουν «βαπτιστεί» ως ενδείξεις παραβατικότητας. Η σύνδεση του παιδιού διαζευγμένων γονιών με την παραβατική συμπεριφορά δεν είναι αποτέλεσμα πρόσφατων ερευνών. Αυτή η σύνδεση αναφέρθηκε για πρώτη φορά από τους Glueck στο Κέμπριτζ πριν από πενήντα τρία (53) χρόνια. (Κορώσης, 1997, σελ. 60)

Η ανωτέρω διαπίστωση δεν απορρέει μόνο από τις απόψεις εγκληματολόγων και κοινωνιολόγων που έχουν απασχοληθεί με το φαινόμενο, αλλά και από τις απόψεις ψυχιάτρων. Όπως έχει αναφερθεί από το Maclean και Wadsworth ξεκινά μια

αλυσιδωτή αντίδραση: η συναισθηματική διαταραχή μετά το διαζύγιο και η υποβάθμιση του κοινωνικού και οικονομικού επιπέδου ακολουθούνται από μια σοβαρότερη συναισθηματική διαταραχή, που κάνει το παιδί να υπολειτουργεί στο σχολείο και να μη σπουδάζει· ως αποτέλεσμα, αυξάνονται οι πιθανότητες να βρεθεί σε μια δεινή οικονομική κατάσταση, που με τη σειρά της αυξάνει τον κίνδυνο να εμπλακεί ο ανήλικος σε κάποιου είδους αντικοινωνική συμπεριφορά.

Όπως αναφέρουν επιστήμονες που έχουν απασχοληθεί με την παραβατικότητα των ανηλίκων και τις ενδείξεις αυτής, στην «επικίνδυνη ζώνη» βρίσκονται και οι πολυμελείς οικογένειες. Ο μεγάλος αριθμός ατόμων σε μια οικογένεια όταν μάλιστα συνυπάρχουν δυσμενείς συνθήκες όπως η φτώχεια, έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της γονικής επίβλεψης· τότε ο ανήλικος «στιγματίζεται» στις έρευνες ως πιθανός παραβάτης. Οι κακές συνθήκες, όπως αλκοολισμός, η αλητεία, η επαιτεία, μικροκλοπές, χαρακτηρίζουν περισσότερο οικογένειες με φτωχά ή ανύπαρκτα εισοδήματα. Η παραβατική συμπεριφορά είναι η μόνη διέξοδος γι' αυτούς που δεν έχουν τα μέσα, και οι ανήλικοι που διαπαιδαγωγούνται σ' ένα τέτοιο περιβάλλον είναι επιρρεπείς στο να ακολουθήσουν την ίδια παραβατική συμπεριφορά. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 96)

Αξίζει ακόμα ν' αναφερθεί πόσο σημαντικά συμβάλλει στην παραβατικότητα των ανηλίκων το γεγονός πως ανήκουν σε οικογένειες που μειονεκτούν παιδευτικά από άποψη στοργής, γιατί έτσι δεν επιτυγχάνεται η σωστή κοινωνικοποίηση του παιδιού. Η έλλειψη στοργής που μπορεί να εμφανίζεται ως αδιαφορία ή και εχθρότητα ή να οφείλεται σε απουσία των γονέων μπορεί να οδηγήσει αποστερήσεις που είναι πιθανόν να οδηγήσουν στο ένα ή και όλα τα παιδιά της οικογένειας την παραβατικότητα. Επίσης αγχωτική στοργή θέτει σε κίνδυνο την ψυχική ισορροπία του παιδιού. Η τεταμένη ατμόσφαιρα την οποία συντηρεί οδηγεί στην αστάθεια. Ενώ ακόμα η υπερπροστατευτική στοργή δημιουργεί παιδιά απαιτητικά που δεν μαθαίνουν να συμμορφώνονται στις διάφορες υποχρεώσεις της ζωής ούτε να αντιστέκονται του διάφορους πειρασμούς. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 62-3)

Σε όλες, βέβαια τις ανωτέρω έρευνες, υπάρχουν και αντίλογες κατευθύνσεις. Συχνά, έχουν κατηγορηθεί για ανυπαρξία αντικειμενικότητας, ανεπάρκεια δείγματος και στατιστικών αποτελεσμάτων. Αυτό όμως δεν εμποδίζει αρκετές νεότερες έρευνες να συνεχίζουν να εστιάζουν την προσοχή τους στην καταγραφή και επιστημονική υποστήριξη των οικογενειακών μεταβλητών ως παραγόντων ανήλικης «προπαραβατικότητας». Αλλά και αυτή η πορεία της επιστημονικής έρευνας αρκεί για να θεωρήσουμε την οικογένεια, τις διαπροσωπικές σχέσεις μέσα σε αυτή και όλους τους αντικειμενικούς παράγοντες που την περιβάλλουν και βοηθούν στη μορφοποίηση της ως σημεία δόμησης της «προπαραβατικότητας» ενός ανηλίκου.

4.3.2 Το σχολείο

Το σχολείο είναι αναμφισβήτητα ένας από τους σημαντικότερους φορείς κοινωνικοποίησης του ατόμου. Αποτελεί την ομάδα, τη «μικρή κοινωνία», μετά την οικογένεια, στην οποία ανήκει το άτομο. Η άποψη η οποία υποστηρίζει ότι στην οικογένεια πραγματοποιείται «συναισθηματική κοινωνικοποίηση», ενώ, στο σχολείο «πνευματική», δεν έχει γεννηθεί τυχαία (Λαμπροπούλου, 1994, σελ.84-5)

Μέσα στο περιβάλλον του σχολείου ανιχνεύονται πρώιμα προβλήματα συμπεριφοράς π.χ. σκασιαρχείο, απρεπής συμπεριφορές κατά την διάρκεια των παραδόσεων, βία κατά τα διαλύματα κλπ.

Σύμφωνα με την εισήγηση της Λεμονιάδου / Μιχαηλίδη (2005) σε ημερίδα που πραγματοποιήθηκε από την Εταιρεία Αγωγής Υγείας στη Χίο αναφέρει ότι, οι συμπεριφορές που εμφανίζονται στο χώρο του σχολείου μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: στην υπερβολική ενεργητικότητα και την απόσυρση-απομόνωση και παθητικότητα. Η επιθετικότητα περιλαμβάνεται στην πρώτη κατηγορία και μια από τις αιτίες μπορεί να πηγάζει από το σχολικό περιβάλλον με τους εκπαιδευτικούς και συμμαθητές, αν αυτοί εμφανίζονται με εχθρότητα, πίεση, κακή εκτίμηση σε ικανότητες, απόρριψη, στέρηση, σκληρή πειθαρχία, κακό κλίμα στην τάξη. Επίσης στην ίδια ημερίδα αναφέρθηκε ότι σε έρευνες διαπιστώθηκε ότι για τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών φταίει περισσότερο το σχολείο από την οικογένεια. (Λεμονιάδου / Μιχαηλίδη ,2005, 3)

Για το θέμα του σκασιαρχείου, παρότι οι έρευνες είναι λιγοστές, η Παπαιωάννου αναφέρει ότι οι αιτίες μπορούν να αναζητηθούν στην κοινωνική τάξη, την χαμηλή νοημοσύνη, στις φοβίες και τέλος στο επίπεδο επιβράβευσης και τιμωρίας.(Παπαιωάννου ,2000, 53)

Η κοινωνιολογία ως επιστήμη, μελετώντας το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων, μελετά ιδιαίτερα το χώρο του σχολείου και τον συνδέει άρρηκτα με την εμφάνιση «προπαραβατικών συμπτωμάτων». Συχνά, ακούγεται η άποψη, τόσο από τους ίδιους τους ερευνητές, αλλά και από το ευρύ κοινό, ότι το σχολείο, η εκπαίδευση και γενικότερα η Παιδεία, είναι παράγοντες εξομάλυνση της παραβατικής συμπεριφοράς. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 98)

Παρά όμως τη μεγάλη εξάπλωση της εκπαίδευσης σε ολόένα και μεγαλύτερα στρώματα του πληθυσμού, την ανάπτυξη της (σε έκταση και βάθος), δεν επαληθεύθηκαν οι ελπίδες που είχαν στηριχθεί σε αυτή για τη μείωση της παραβατικότητας των ανηλίκων, αλλά και της εγκληματικότητας των ενηλίκων. Αντίθετα παρουσιάζεται μια συνεχής αύξηση τους. Η σχετική σταθερότητα της ένδικης παραβατικότητας, η αύξηση τόσο της έκδηλης μα και λανθάνουσας, διαψεύδουν τις προφητείες του δέκατου ένατου αιώνα, πράγμα όμως που, πάντως δεν αποκλείει την κάποια επίδραση στο ήθος και τη φύση της παραβατικότητας. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 68)

Παρόλα αυτά δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι δεν ισχύει το παρακάτω. Ο ρόλος του σχολείου ως φορέας εκμάθησης κοινωνικών κανόνων συμπεριφοράς είναι καταλυτικός παράγοντας στην προσπάθεια αντιμετώπισης του φαινομένου της παραβατικής συμπεριφοράς. Το σχολείο, πέραν της διδασκαλίας παρέχει ήθος, σφυρηλατεί χαρακτήρα, εθίζει τα παιδιά στην τάξη, την πειθαρχία, την αποστροφή του ψεύδους και της αδικίας. Ασκει την εγκράτεια των μαθητών, καταργεί τη θρασύτητα, τη νωθρότητα. Αναπτύσσει την φιλοτιμία, διανοίγονται οι ηθικοί και διανοητικοί ορίζοντες του παιδιού. Μέσα στο σχολείο χαλιναγωγούνται τα πάθη, πραγματοποιείται η προσαρμογή του ατόμου στην κοινωνία και μέσω αυτής ανακαλύπτονται έγκαιρα ατέλειες, η μειονεξίες του ανηλίκου, με αποτέλεσμα τη σωστή και αποτελεσματική παρέμβαση. (Κορώσης, 1997, σελ. 99)

Οι ερευνητές μέσα από τις μελέτες τους επιβεβαιώνουν την παραπάνω υπόθεση, υποστηρίζοντας πως ο ανεκπαιδευτος λειτουργεί υπό καθεστώς στιγμιαίων παρορμήσεων, παρασυρμένος από τη δίνη του πάθους σε πράξεις τις οποίες δε θα τολμούσε να διαπράξει αν είχε οξύτερο νοητικό επίπεδο. Σύμφωνα με τις ίδιες μελέτες, το άτομο που δεν έχει εκπαιδευτεί, που δεν έχει παιδεία, είναι πιο πιθανό να συλλάβει ανήθικες ή αντικοινωνικές ιδέες από ό,τι ένας επιστήμονας, διότι δεν έχει ανασταλτικούς περιορισμούς που δημιουργούνται κάτω από την επίδραση της γνώσης. Για τους λόγους αυτούς, ο ΟΗΕ, με τη Διακήρυξη της 10/12/1948 ζήτησε

από τα κράτη – μέλη να καταστήσουν την Παιδεία και τη μόρφωση προσιτή σ' όλους ώστε τα άτομα να προφυλάσσονται από τον κίνδυνο της οκνηρίας. (Σταθόπουλος, 1999, σελ. 369-70)

Τα παραπάνω αποτελέσματα από έρευνες και μελέτες θέτουν, από πολύ παλιά, το σχολείο, παράγοντα, βοηθητικό, στις προσπάθειες πρόληψης του φαινομένου της παραβατικής συμπεριφοράς. (Στασινός, 1991, σελ. 98)

Ανάλογα αποτελέσματα και πορίσματα ερευνών, βλέπουμε και σε νεότερες θεωρήσεις, παρόλα αυτά, από τα πρώτα κιόλας χρόνια μελέτης του φαινομένου της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων, υπήρξαν αντιτιθέμενες απόψεις και έρευνες.

Οι Fuerry και Tarde, στην πρώτη τους στατιστική μελέτη για την ηθική της Γαλλίας το 1834, υποστηρίζουν ότι το σχολείο και η Παιδεία δεν συμβάλλει σημαντικά στη μείωση της παραβατικότητας, αφού είναι ένα μέσο το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί σωστά ή όχι. (Φαρσεδάκη, 2005, σελ. 68)

Ο Lombroso και αργότερα ο de Greeff, υποστηρίζουν πως αν η παιδεία δεν εξαλείφει ή και δεν περιορίζει την παραβατικότητα, όμως, συντελεί στην αλλαγή της από τις βίαιες μορφές της προς άλλες που απαιτούν πανουργία (κτητική παραβατικότητα). Όμως και αυτό, όπου παρατηρείται δεν είναι βέβαιο πως δεν είναι αποτέλεσμα άλλων αιτιών πιο βαθιών. Εκείνο που είναι βέβαιο είναι πως η α παιδευσιά, για όπου εμφανίζεται είναι πολύ πιθανό να οφείλεται τόσο στα ατομικά χαρακτηριστικά, όσο και στους δυσμενείς περιβαλλοντολογικούς όρους της παιδικής του ηλικίας (οικογενειακούς οικονομικούς, κοινωνικούς παράγοντες που συχνά συνυπάρχουν και αλληλοεπηρεάζονται, όπως προκύπτει από έρευνες). (Φαρσεδάκη, 2005, σελ. 69)

Έτσι αναπτύσσεται μια νέα μεθοδολογία που βασίζεται στην αρχή η οποία υποστηρίζει ότι οι ανεκπαιδευτοί διαπράττουν, κυρίως εγκλήματα βαριάς μορφής, όπως εγκλήματα κατά των ηθών, βίας, παιδοκτονίας κτλ.

Άλλες έρευνες συνδέουν την απόδοση του νέου στο σχολείο και γενικότερα τη στάση του στην εκπαιδευτική διαδικασία με την αποκλίνουσα συμπεριφορά. Οι ανωτέρω έρευνες υποστηρίζουν ότι τα ίδια τα σχολεία συμβάλλουν συχνά στην παρέκκλιση, κάνοντας διακρίσεις ανάμεσα στους «καλούς» και στους «κακούς» μαθητές. Σύμφωνα με τα κριτήρια των μεσαιών στρωμάτων, μαθητές με έκδηλα αρνητικά οικογενειακά χαρακτηριστικά και προβλήματα κοινωνικοποίησης κινδυνεύουν περισσότερο από τους άλλους να χαρακτηριστούν «αποτυχημένοι». Οι εκπαιδευτικοί, λειτουργώντας κυρίως με βάση τις στερεότυπες θεωρίες και προσωπικές εκτιμήσεις, κατηγοριοποιούν τους μαθητές ανάλογα με τις επιδόσεις τους, την καλή τους συμπεριφορά, και ανάλογα με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των οικογενειών τους. Όσοι μαθητές χαρακτηρίζονται αρνητικά έχουν και την ανάλογη μεταχείριση από τους δασκάλους. Οι εκπαιδευτικοί συνήθως αντιδρούν με τιμωρίες, αποβολές, απορρίψεις (Cusson, 1981) Επειδή τα παιδιά δεν έχουν ιδιαίτερες αντιστάσεις, αποδέχονται σταδιακά το αρνητικό χαρακτηριστικό ως στοιχείο της ταυτότητάς τους. Αποδέχονται έτσι το ρόλο τον οποίο τους έχουν προσδώσει (θεωρία των ρόλων). Απαντούν θετικά ασκώντας ενέργειες, πράξεις και στάσεις που αντιστοιχούν σε μια καθορισμένη θέση που το ίδιο το σχολείο τους έχει επιβάλλει. Η θέση αυτή αποδίδει και ένα σύνολο από δικαιώματα και υποχρεώσεις τα οποία το παιδί υλοποιεί (φασαρίες, αδιαφορία για το σχολείο κ.λ.π.) εκτελώντας έτσι το ρόλο του.

Το παιδί με τη βοήθεια του ρόλου που του προσδίδεται ανταποκρίνεται σε ερεθίσματα που από το ίδιο το σχολείο, αλλά και τον κοινωνικό του περίγυρο,

λαμβάνει προσπαθώντας έτσι να βρει διέξοδο στα προβλήματά του. Η ανθρώπινη ανάγκη για εσωτερική ασφάλεια κυρίως μάλιστα σε αυτή την ευαίσθητη ηλικία που η ανάγκη αυτή είναι πιο έντονη, είναι αυτή που κάνει το παιδί να μην αντιδρά και να μην κάνει προσπάθειες για ν' αλλάξει το ρόλο του, έστω και αν αυτός δεν τον ωφελεί. Ο πιο συχνός και χαρακτηριστικός ρόλος τον οποίο υιοθετεί κάτω από αυτές τις συνθήκες ένα παιδί, όπως αυτός του προσδίδεται από το σχολείο, είναι, σύμφωνα με τους θεωρητικούς, αυτός του αποδιοπομπαίου τράγου. Ο αποδιοπομπαίος τράγος αποδίδεται στο παιδί με τη χαμηλότερη θέση στη σχολική τάξη. Το σχολείο τον «κατηγορεί» για όλα όσα συμβαίνουν τον απομονώνει, τον θεωρεί «φταίχτη», δεν του δίνει το λόγο, δεν τον αφήνει να συμμετέχει σε δραστηριότητες, ενώ παράλληλα τον καταπιέζει με καταιγισμό συμβουλών, κατευθύνσεων, περιορισμών και με την εξήγηση ότι όλα γίνονται για το δικό του καλό και για να βοηθηθεί διότι έχει πάρει τον «κακό δρόμο». Για το παιδί ο ρόλος του αποδιοπομπαίου τράγου είναι σαρωτικός, αφού το παιδί αδυνατεί να αντιδράσει, αυτασφαλίζεται και επιτρέπει την ανάπτυξη προκαταλήψεων και άκαμπτων στάσεων απέναντί του. (Κοτσαριδίου-Παπαδοπούλου, 1992, σελ. 85-6). Ο στιγματισμός και η αποδοχή του ρόλου «του διαφορετικού» περιορίζει αυτόματα τις πιθανότητες να αντιμετωπισθούν τα προβλήματα της συμπεριφοράς τους ως παροδικά. (Λαμπροπούλου, 1994, σελ. 85)

Ανάλογες έρευνες, στην προσπάθειά τους να υποστηρίξουν την άμεση σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και ανάπτυξης παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων, απασχολήθηκαν με πιο εξειδικευμένους τομείς. Σύμφωνα με αυτές, η σωματική αγωγή και η ψυχαγωγία έχουν όχι μόνο παιδαγωγική, αλλά και ανασχετική ισχύ για την παραβατική συμπεριφορά. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 101)

Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν πως παράλληλα με τη σωματική αγωγή και την ψυχαγωγία, η κλασική Παιδεία είναι ένας ακόμη πολύ σημαντικός παράγοντας πρόληψης της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων. Οι ίδιοι ερευνητές υποστηρίζουν πως η κλασική Παιδεία είναι παράγοντας ηθικής ανάπτυξης του ατόμου, ενισχύει την κριτική σκέψη του και απορρίπτει τις αντικοινωνικές συμπεριφορές και συνήθειες. Με αυτό τον τρόπο διαμορφώνεται όμως ένα στερεότυπο το οποίο υποστηρίζει πως ο ανήλικος που δεν έχει Κλασική Παιδεία είναι επικίνδυνο να αναπτύξει παραβατική συμπεριφορά. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 101-3)

Οι θεωρίες που απασχολήθηκαν με τη σύνδεση του σχολείου και της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων, συνδέουν άρρηκτα την απόδοση του νέου στο σχολείο, και γενικότερα τη στάση του στην εκπαιδευτική διαδικασία, με την αποκλίνουσα συμπεριφορά.

Τι συμβαίνει όμως και ο κακός μαθητής εξελίσσεται σε παραβατικό; Οι έρευνες και οι θεωρίες δίστανται. Μια πρώτη οπτική προσέγγιση υποστηρίζει τη θέση ότι οι ανήλικοι παραβάτες δείχνουν πολύ μικρό ή και καθόλου ενδιαφέρον για το σχολείο. Την αδιαφορία ακολουθεί η αποτυχία, η οποία δίνει ένα καινούριο έναυσμα στην αδιαφορία του μαθητή. (Φαρσεδάκη, 2005, σελ. 71)

Η παρακολούθηση των μαθημάτων στο σχολείο δεν αποτελεί διεγερτική δραστηριότητα και αν δεν ήταν υποχρεωμένοι αυτοί οι ανήλικοι να πηγαίνουν στο σχολείο, δεν θα το έκαναν. Άλλωστε όποτε βρίσκουν την ευκαιρία, φεύγουν. Αυτή η έλλειψη ενδιαφέροντος, σύμφωνα με τους μελετητές δεν οφείλεται στην έλλειψη ικανοτήτων, αλλά στο γεγονός ότι το σχολείο δεν τους ικανοποιεί. Το σχολείο γι' αυτούς σημαίνει εργασία, σημαίνει παθητικότητα, ρουτίνα, μονοτονία, υποταγή στην αυθεντία του δασκάλου. Το σχολείο αντιπροσωπεύει το αντίθετο απ' ότι ενδιαφέρει τον «προπαραβατικό» ανήλικο που αγαπά τη δράση, τη διέγερση, το παιχνίδι.

Μια άλλη οπτική, παρεμβαίνει στο επίπεδο της οικογένειας και στο ρόλο τον οποίο κατέχει αυτή στη γένεση της σχολικής απροσαρμοστικότητας, όταν το παιδί νιώθει τα αισθήματα της μονοτονίας, της ρουτίνας και της πίεσης από το «ανιαρό» σχολείο, έχει την ανάγκη της υποστήριξης του γονιού. Όταν αυτή δεν υπάρχει ώστε το παιδί να αντεπεξέλθει στις πιέσεις του σχολείου, εκείνο χάνει το ενδιαφέρον του, αποτυγχάνει και αναζητεί διεξόδους σε αντικοινωνικά περιβάλλοντα. Ο σημαντικότερος ρόλος του γονιού εδώ ο οποίος μαζί με το δάσκαλο πρέπει να βοηθήσουν το παιδί να θέσει σε νέες βάσεις τη σχέση του με το σχολείο, είναι εμφανής. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 102)

Ερευνητικά, έχει επίσης ελεγχθεί, η συσχέτιση μεταξύ σχολικής δυσπροσαρμοστίας και παραβατικότητας. Ο Glueck σε έρευνά του έδειξε ότι τα παιδιά που παρουσιάζουν παραβατική συμπεριφορά έχουν, κατά μέσο όρο, σχολική καθυστέρηση σε σχέση με τα μη παραβατικά. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 69)

Όλες αυτές οι θεωρίες και έρευνες που αναφέρθηκαν δομούν την εικόνα του ανήλικου παραβάτη, ο οποίος είναι είτε απαίδευτος, είτε ελλιπούς παιδείας, είτε έχει μαθησιακές δυσκολίες, είτε είναι σχολικά απροσάρμοστος λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος. Σ' όλες βέβαια τις προαναφερόμενες έρευνες υπάρχουν και αντιτιθέμενες απόψεις, έχοντας όμως όλες ένα κοινό χαρακτηριστικό «πιστεύω»: ότι το σχολείο είναι ένας φορέας ο οποίος με τη σωστή λειτουργία του μπορεί να συμβάλλει στην καλύτερη αντιμετώπιση της παραβατικής συμπεριφοράς: στην πρόληψή της.

4.3.3 Ομάδες συνομηλίκων

Οι ομάδες συνομηλίκων στις οποίες ανήκουν οι νέοι, είναι σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους, ένας ακόμη, πολύ σημαντικός κοινωνικός παράγοντας που σχετίζεται άμεσα με την παιδική παραβατικότητα.

Σύμφωνα με τη θεωρία του E. Sutherland (θεωρία διαφορικού συγχρωτισμού) η παραβατικότητα είναι μια συμπεριφορά η οποία «μαθαίνεται». Με βάση τη θεωρία αυτή, έχουν αναπτυχθεί μια σειρά θεωριών, επιβεβαιωμένες ερευνητικά, οι οποίες πραγματεύονται τον παράγοντα της ομάδας συνομηλίκων και τη σημαντικότητα του στην υιοθέτηση ή μη της παραβατικής συμπεριφοράς στους ανήλικους. Η βάση των ανωτέρω θεωριών είναι η υπόθεση εργασίας ότι η παραβατική συμπεριφορά δεν είναι αποτέλεσμα ψυχοβιολογικών δυσλειτουργιών, αλλά είναι συμπεριφορά η οποία μαθαίνεται μέσα από τη συμμετοχή των ανηλίκων σε δημιουργημένες ομάδες, από τους ίδιους, που έχουν σχέση με ποικίλα ενδιαφέροντα. (Τσαούσης, 1989, σελ. 108) Αυτό επιβεβαιώνεται και σε έρευνα των Glueck (1950) (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 78) Οι παρέες έχουν αποτελέσει και εξακολουθούν να είναι αντικείμενο κεντρικού εγκληματολογικού και κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος. Η νεανική παραβατικότητα θεωρείται ότι ξεκινά ως ομαδική διαδικασία και ότι η νεανική παραβατική «συμμορία» ανοίγει το δρόμο για την εγκληματικότητα. (Λαμπροπούλου, 1994, σελ. 87)

Πιο εξειδικευμένες θεωρίες αναφέρουν ότι δημιουργείται μια υποκουλτούρα παραβατικότητας από μειονεκτούντες μαθητές, οι οποίοι εντάσσονται σε ομάδες φίλων ανάλογου χαρακτήρα. Η συμπεριφορά της ομάδας στις επιθετικές συμπεριφορές των παιδιών θα καθορίσει το είδος και το βαθμό της αντικοινωνικότητας που θα αναπτύξουν οι ανήλικοι. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 142)

Η επικινδυνότητα των ομάδων συνομηλίκων, όταν αυτές μετατρέπονται σε ομάδες - συμμορίες, έχει ερευνηθεί διεθνώς. Άλλωστε η ίδια η λέξη συμμορία έχει στιγματιστεί αρνητικά.

Πολλές θεωρίες δίνουν έμφαση στους ψυχολογικούς παράγοντες που ωθούν έναν ανήλικο να ενταχθεί σε τέτοιου είδους ομάδες και να υιοθετήσει μια παραβατική συμπεριφορά. Αυτή η διαδικασία, σκιαγραφείται ως εξής: Το πλημμελώς κοινωνικοποιημένο παιδί, που αισθάνεται μειονεκτικά σε σχέση με τους συνομηλίκους του, οι οποίοι πληρούν το στερεότυπο του κοινωνικά προσαρμοσμένου, θα ενταχθεί στις συμμορίες, προσπαθώντας έτσι, να αποκτήσει μια κοινωνική νομιμοποίηση και μια προσωπική αναφορά. (Αστρινάκης, 1991, σελ.115)

Οι ίδιες θεωρίες υποστηρίζουν πως οι νέοι, λόγω του ευαίσθητου της ηλικίας τους, νιώθουν ανασφάλεια, η οποία εξουδετερώνεται με την ένταξη σε μια παρέα, που του παρέχει το αίσθημα του «ανήκειν». Αυτό το αίσθημα είναι τόσο σημαντικό, ώστε να μην κάμπτονται από τους σκληρούς όρους υποταγής την ομάδα. Στον προβληματισμό γιατί να δρουν από κοινού παρότι κινδυνεύουν να καταδοθούν από τους συνενόχους τους, αν αυτοί συλληφθούν για οποιοδήποτε λόγο, ο Cusson(1981) αναφέρει ότι όταν είναι περισσότεροι μεγιστοποιούν τα αναμενόμενα κέρδη ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες να συλληφθούν επ' αυτόφωρο, διευκολύνονται στη διάπραξη παράτολμων εγχειρημάτων, αυξάνουν την ικανοποίηση που αισθάνονται κατά την παράβαση, τους δίνεται η ευκαιρία να αποκτήσουν κύρος μεταξύ των ομοίων τους. (Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 78)

Η συμμετοχή τους σε μια συμμορία τους προσφέρει νέες εμπειρίες, έξω από την οικογένειά, και τους βοηθά στην επίλυση προβλημάτων τα οποία σχετίζονται με την ταυτότητά τους και τη θέση του στην κοινωνία. (Γκότοβος, 1996, σελ. 242)

Άλλες θεωρίες τονίζουν τους κοινωνικούς παράγοντες που ωθούν τους ανηλίκους στη συμμετοχή τους σε συμμορίες και στην υιοθέτηση παραβατικής συμπεριφοράς. Τέτοιες εξηγήσεις αφορούν τη δημιουργία συμμοριών σε μειονεκτικούς κύκλους σε περιόδους που παρατηρείται από αυξητική τάση σε φαινόμενα όπως: μονογονεϊκές οικογένειες, προβληματικά σχολεία, ανυπαρξία δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου. Επίσης γίνεται αναφορά στην αντίδραση των ανηλίκων στις αξίες των γονιών τους, οι οποίοι θέτουν σε αμφισβήτηση την προαγωγή του ατόμου σε βάρος της συλλογικής ζωής, στρέφονται προς τους όμοιούς τους και συμμετέχουν σε συμμορίες. (Φαρσεδάκης, 1985, σελ. 72-3)

Ένα άλλο στοιχείο που τονίζει η ομάδα θεωριών που υποδεικνύει τις ομάδες φίλων ή τις συμμορίες ως ένα στοιχείο «προπαραβατικότητας», είναι το γεγονός ότι η ένταξη σε αυτή την ομάδα ακολουθείται από μια τελετουργία μύησης, η οποία εξυπηρετεί κάποιο σκοπό. (Γεωργούλας, 2000, σελ.137-8)

Αυτός ο σκοπός έχει να κάνει με τη μεταβίβαση του, κατά την οποία ο δέκτης δέχεται ένα ιδεολογικό μήνυμα χωρίς να δίνει καμία απάντηση. Αυτό το μήνυμα εμπεριέχει τόσο μεγάλο συγκινησιακό φορτίο που εγγράφεται στο ασυνείδητο των μελών της ομάδας. Οι θεωρίες που υποστηρίζουν τον ανωτέρω συλλογισμό θέτουν ως βάση την ύπαρξη πολλών υποκοουλτούρων παραβατικότητας, δηλαδή στον αντίποδα μιας ενιαίας ταυτότητας, στη λογική της οποίας ο νέος είναι ενταγμένος στο σύνολο της κοινωνίας, στην κουλτούρα του σύγχρονου πολιτισμού. (Γεωργούλας, 2000, σελ.137)

Άλλες θεωρίες, διαφοροποιώντας τη θέση τους από τον παραπάνω συλλογισμό, του ασκούν κριτική βασιζόμενη σε δύο στοιχεία: το πρώτο είναι αυτό της έννοιας **ταυτότητας**. Υποστηρίζετε πως οι νέοι δεν υιοθετούν ομοιόμορφες συμπεριφορές και είναι φυσιολογικό σε μια ομάδα νέων να υπάρχουν περισσότερες

υποκουλτούρες. Πολλές από αυτές μάλιστα δε συμφωνούν ούτε στηρίζονται από τη συμβατικότητα της καθημερινής ζωής και των καθιερωμένων κοινωνικών αξιών. Όταν μάλιστα το θέμα της ταυτότητας θίγεται από φορείς εξουσίας, αυτό συμβαίνει ώστε να πραγματοποιηθεί η απόκρυψη κοινωνικών, γεωγραφικών και επαγγελματικών ανισοτήτων. Όπως μάλιστα αναφέρει και ο Α. Tourain, «Το κράτος επικαλείται την ταυτότητα εναντίον των κοινωνικών ρόλων, προσπαθώντας να επιβάλει την ιδέα μιας ενότητας και μιας ενοποίησης που είναι πάνω απ όλες τις ιδιαιτερότητες».(Αστρινάκης, 1991, σελ. 83-4)

Όσον αφορά το δεύτερο σημείο το οποίο κριτικάρουν οι θεωρητικοί που αντιτίθενται στο συλλογισμό σχετικά με τη μύηση των ατόμων μιας ομάδας στις αξίες αυτής, αφορά τα **κριτήρια** με βάση τα οποία μια νεανική υποκουλτούρα στιγματίζεται. Σύμφωνα με αυτές τις κριτικές είναι άξιο απορίας πως μια κουλτούρα στιγματίζεται αρνητικά σε σχέση με κάποια άλλη, δίδοντας παράλληλα το παράδειγμα των ερευνών που έχουν απασχοληθεί με τους πανκ, τους ρόκερ, τους χάκερ κλπ., βαπτίζοντας τους επικίνδυνους για ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς σε σχέση με τις ομάδες των γιάπηδων. (Γκότοβος, 1996, σελ. 242)

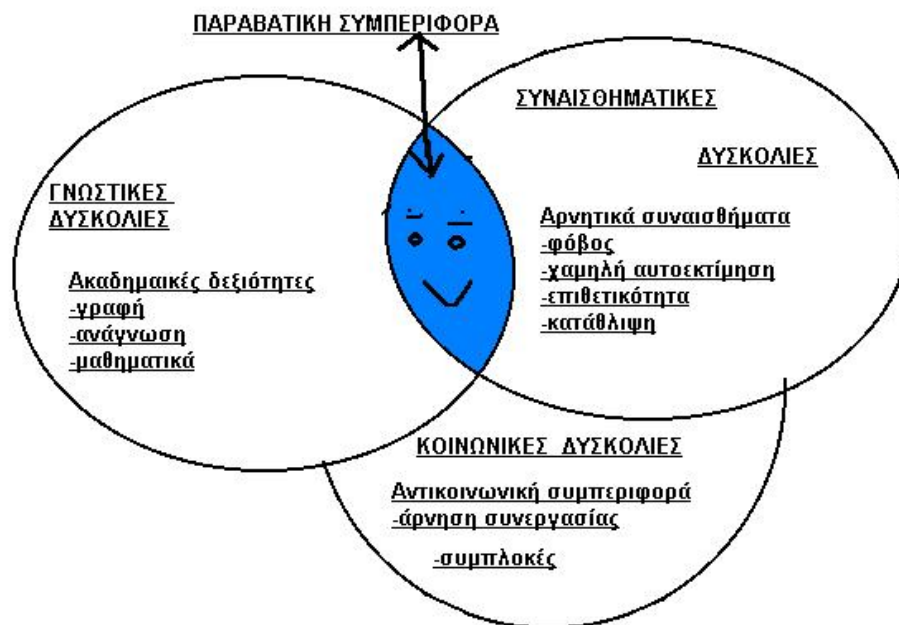
Λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραπάνω έρευνες αλλά και τις απόψεις ερευνητών και κοινωνιολόγων σχετικά με τη θέση της ομάδας συνομηλίκων ως παράγοντα ανάπτυξης παραβατικής συμπεριφοράς, θα μπορούσε να αναφερθεί πως ίσως να μην είναι τελικά, η ίδια η ένταξη σε μια νεανική ομάδα - συμμορία την οποία αποτελούν νέοι με διαφορετικές υποκουλτούρες, σημείο παραβατικότητας, αλλά οι αξίες που πρεσβεύουν οι ομάδες αυτές και η «μύηση» των μελών τους σ' αυτές τις αξίες, με συνέπεια να γίνεται ένα θεωρητικό πέρασμα σε θεωρίες πολιτισμικής σύγκρουσης η ταξικής κοινωνικής θέσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Συσχέτιση Επιθετικής & Παραβατικής Συμπεριφοράς

Υπάρχει άραγε συσχέτιση ανάμεσα στην επιθετική και παραβατική συμπεριφορά που εμφανίζουν τα παιδιά και οι έφηβοι; Προϋποθέτει η μια έννοια την εμφάνιση της άλλης; Εάν ναι, σε ποιο βαθμό; Ποια είναι αυτή που προηγείται ή έπεται της άλλης; Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα διαπραγματευτούμε τα ερωτήματα αυτά θέλοντας να εντοπίσουμε τη πιθανότητα συσχέτισης των δυο αυτών εννοιών.

Η επιθετική συμπεριφορά φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με τη παραβατική συμπεριφορά των παιδιών και των νέων όπως τεκμηριώνεται παρακάτω με το σχήμα της Δροσινού, η οποία περιγράφει την παραβατικότητα να αναδύεται μέσα από σύνθετες γνωστικές συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες. (APA 1993, Drossinou 1999a, 1999b, 2000a, 2000b)

Δροσινού Μ. (2001). Σύνθετες γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες. (Σχήμα 1)

Η εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς που παρουσιάζεται κυρίως στην παιδική ηλικία παρουσιάζεται ως ο προάγγελος της μετέπειτα παραβατικής συμπεριφοράς κυρίως κατά την εφηβική περίοδο. Οι περισσότερες παραβάσεις έχουν κυρίως σχέση με τη παραβίαση του κώδικα οδικής κυκλοφορίας αλλά και με άλλες αντικοινωνικές δραστηριότητες.

Η πορεία της επιθετικότητας του παιδιού ξεκινά από την παιδική του ηλικία όντας ακόμη πολύ μικρό παρουσιάζει χαρακτηριστικά όπως φωνές, άρνηση σίτισης, άρνηση ύπνου, φωνές κτλ. Η μετέπειτα τοποθέτηση του στον παιδικό σταθμό είναι καθοριστική καθώς υπάρχει δυσκολία στην ακολουθία των κανόνων συμπεριφοράς στα παιχνίδια, εκνευρισμός και θυμός. Εισερχόμενο το παιδί στο σχολείο τα προβλήματα συμπεριφοράς του αυξάνονται καθώς η επιθετική συμπεριφορά του δεν περιορίζεται μόνο στο παιχνίδι και στους ομηλικούς, αλλά και στο σπίτι, στην οικογένεια αλλά και στους δασκάλους. Η συμπεριφορά αυτή φαίνεται να αυξάνεται όσο αυξάνονται οι σχολικές απαιτήσεις. Όταν πλέον εισέρχεται στην εφηβεία, η αποστροφή του από οποιοδήποτε σχολικό κανόνα είναι χαρακτηριστική. Η μη

παρακολούθηση των μαθημάτων, οι καυγάδες με ομηλίκους, τα ψέματα, οι κλοπές, η παραβίαση του κώδικα οδικής κυκλοφορίας αλλά και η εμπλοκή σε εγκληματικές ενέργειες είναι μερικά από τα κύρια χαρακτηριστικά των εφήβων αυτής της ομάδας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη στο πρόβλημα των παραβατικών συμπεριφορών έτσι όπως αυτό το «παραλαμβάνουν» τα τμήματα ένταξης στο χώρο της ειδικής αγωγής. Μια έρευνα διεξήχθη πριν την ψήφιση του νόμου 2817/2000 στα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες που περιγράφονται και αυτά που παρουσιάζουν σύνθετες γνωστικές και συναισθηματικές δυσκολίες (άρθρο 1, στ', 2000). Αυτή ανιχνεύει το φαινόμενο της παιδικής παραβατικότητας διαχρονικά από το 1989 μέχρι το 1999 σε δείγμα 180 παιδιών. Από αυτά, 60 είναι μάρτυρες, παιδιά ηλικίας 10-14 χρόνων και φοιτούν σε δημόσια σχολεία του υποβαθμισμένου κέντρου της Αθήνας, Πλατεία Αττικής, Βάθης, Κουμουνδούρου, Ακαδημία Πλάτωνος, Κολωνός, Πετράλωνα. Τα περισσότερα προσέρχονται στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση «αβοήθητα» και με κώδικα συνδιαλλαγής με τους άλλους, που παραπέμπει άμεσα σε παραβατικές συμπεριφορές. (Δροσινού, 2001)

Υπάρχει μεγάλος κίνδυνος, τα επιθετικά παιδιά να οδηγηθούν στην εγκληματικότητα, αφού μεταξύ έντονης επιθετικότητας στην παιδική ηλικία και μελλοντικής εγκληματικότητας υπάρχει μια σχετικώς στενή σχέση. (Ζάχαρης, 2003, σελ.137)

Η επιθετική συμπεριφορά φαίνεται να αναπτύσσεται και να εξελίσσεται με το παιδί εάν αυτή δεν αντιμετωπιστεί έγκαιρα. Την ίδια πορεία φαίνεται να ακολουθεί το επιθετικό παιδί μέχρι την ενηλικίωση του, που από την προσχολική ηλικία, κυριαρχούν οι εκρήξεις θυμού με τη μορφή αυτοεπιθετικότητας όπου το παιδί κλαίει έντονα, χτυπιέται στο πάτωμα, δαγκώνεται και κρατά την αναπνοή του μέχρι να μελανιάσει. Κατά τη σχολική ηλικία προστίθεται η λεκτική επιθετικότητα ενώ εμφανίζονται η βίαιη συμπεριφορά απέναντι στους άλλους και τα ζώα, η κλοπή (συνήθως από το σπίτι), οι ψευδολογίες, η ανυπακοή στην τάξη και η έντονα καταστροφική συμπεριφορά. Στην εφηβεία οι εκδηλώσεις επιθετικότητας, αν συνεχίσουν να υφίστανται και δεν έχουν αντιμετωπιστεί, παίρνουν πιο σοβαρό χαρακτήρα. Στα σημεία κινδύνου περιλαμβάνονται οι συχνές απουσίες από το σχολείο, οι συνεχείς ψευδολογίες, οι εμπρησμοί, οι κλοπές, οι βανδαλισμοί και η χρήση τοξικών ουσιών. (Μελετίδου-Ζαρκάδα, 2007, σελ 17)

Οι έφηβοι έχοντας πλέον ενταχθεί σε ομάδες συνομηλίκων δρουν συνήθως μέσα από αυτές έχοντας την «κάλυψη της ανωνυμίας». Ωστόσο η ίδια επιθετική συμπεριφορά δεν φαίνεται να σταματάει με την ενηλικίωση του ατόμου καθώς αναφέρετε ότι πολλά από τα παιδιά αυτά συνεχίζουν να παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά και βία και ως ενήλικες. Μάλιστα σε έρευνες που έχουν γίνει στην Αμερική έχει βρεθεί ότι ένα ποσοστό νέων με εγκληματικές τάσεις είχαν εμφανίσει επιθετική συμπεριφορά στην παιδική τους ηλικία, και δεν έγινε αποδεκτή από τους γονείς, ώστε να αντιμετωπισθεί με την πρόωπη και έγκαιρη παρέμβαση των ειδικών (Βερνάδος, 2003, σελ 1)

Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Καρδάκος (2006), καθώς αναφέρει, πως πολλά από αυτά τα παιδιά, εάν δεν βοηθηθούν στην εφηβεία μπορεί να γίνουν παραβάτες του νόμου, ή/ και ν' αποβάλλονται από το σχολείο (εναντιωματική-αντικοινωνική συμπεριφορά).

Το τελευταίο σκαλί της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών είναι η αντικοινωνική συμπεριφορά, σύμφωνα με τον συγγραφέα Κουντούρη (2006). Εμφανίζεται κυρίως μόλις το επιτρέψει η σωματική διάπλαση στα τελευταία χρόνια της σχολικής περιόδου ή στις αρχές του γυμνασίου. Παρουσιάζεται τότε το παιδί με

μια τάση καταστροφής, γενικά αντικειμένου ξένης περιουσίας, τάση πυρομανίας ή ακόμα βρομίζοντας ή κτυπώντας και εξακολουθώντας μια περαιτέρω κλιμάκωση στην απάτη, κλεψιά ή ληστεία με βία. Εδώ έχουμε πολύ τακτικά την πρώτη εμφάνιση της διάρρηξης σπιτιών ή αυτοκινήτων και συγκρούσεων με αστυνομία ή με οποιαδήποτε άλλη μορφή εξουσίας. Χαρακτηριστικό και για αυτή τη περίοδο αποτελούν και οι πρώτες απουσίες κατά τη διάρκεια της νύκτας ή και μέρες ολόκληρες από το οικογενειακό περιβάλλον ή ακόμα και από το σπίτι. (Κουντούρης, 2006, σελ16-17)

Γιατί οι έφηβοι καταφεύγουν σε παραβατικές δράσεις; Την απάντηση στο ερώτημα δίνει ο Ιωαννίδης (2006,1) αναφέροντας πως η παραβατική δράση ανακουφίζει τους εφήβους από ένα διαρκές άγχος και μια αδιέξοδη ανησυχία. Προσπαθούν μέσα από την ομάδα που συμμετέχουν ως μέλη να εκπληρώσουν αβίωτα συναισθήματα, όπως συναισθήματα δύναμης και ανωτερότητας, εκτίμηση και αναγνώριση. Ουσιαστικά, τα κίνητρα αυτά δε διαφέρουν από τα κίνητρα που ωθούν έναν έφηβο ομαλά ενταγμένο στην κοινωνία να ενταχθεί στο ασφαλές πλαίσιο μιας ομάδας. Στην περίπτωση, όμως, του εφήβου με παραβατική συμπεριφορά τα κίνητρά του έχουν τραφεί από αισθήματα **ματαιώσης και απογοήτευσης** του παρελθόντος και είναι πολύ περισσότερο έντονα και επιτακτικά, ίσως και βίαια .

Το πρόβλημα του τον απασχολεί πλέον στις αρχές της ενηλικίωσης, δηλαδή γύρω στα 18-22. Η ηλικία αυτή αποτελεί ορόσημο γιατί πρώτη φορά έρχεται το παιδί αυτόνομα τελείως σε σύγκρουση με την κοινωνική πραγματικότητα, ακόμα κι αν υφίσταται λανθασμένη οικογενειακή υποστήριξη. Ίσως είναι αυτό το γεγονός που σε αυτή την ηλικία σ' ένα ποσοστό περίπου 70-80% βλέπουμε να υποχωρεί η επιθετικότητα. Ο κύριος λόγος είναι ότι σε αυτή την ηλικία δημιουργούνται και οι πρώτες σχέσεις ή ερωτικές αναλαμπές ή ακόμα επιθυμίες για κοινωνική ενσωμάτωση, συντροφικότητα (καλές παρέες) και μια έντονη ανάγκη επανάκαμψης σε μια ουσιαστική ζωή όπως οι υπόλοιποι. Το δυναμικό των συνεπειών μιας συνεχιζόμενης επιθετικής συμπεριφοράς δεν αντέχεται από πολλά παιδιά και έτσι έχουμε την αλλαγή προς τη θετική συμπεριφορά και την επαναφορά στους κοινωνικούς κανόνες. Τα προβλήματα της επιθετικής συμπεριφοράς εναλλάσσονται με αυτά της καθημερινότητας, όπως της δημιουργίας οικογένειας ή ακόμα επαγγελματικής δραστηριότητας ή και γενικά, επιβίωσης. Αποτελεί κατά κάποιο τρόπο αυτή η μεταβίβαση μια «φυσιολογική» επανάκαμψη στην καθημερινότητα. Για το υπόλοιπο 20-30% πλέον παραμένουν τα προβλήματα και περνάμε στην περιοχή της μερικής ή ολικής παραβατικότητας που χαρακτηρίζει και τη συμπεριφορά και την ύπαρξη αυτών των νέων ανθρώπων. (Κουντούρης, 2006,σελ.14)

Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι σε συνθήκες «φυσιολογικής» ανάπτυξης, η ελαφρά μορφή παραβατικής συμπεριφοράς ή η διαγωγή που δεν ανταποκρίνεται στους γενικά κρατούντες κοινωνικούς κανόνες και αξίες, συχνά αποτελεί ένα παροδικό φαινόμενο στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης του ανθρώπου που συνοδεύει τη διαδικασία ωρίμανσης. Ως τέτοιο φαινόμενο τείνει να εξαφανίζεται αυθόρμητα στα περισσότερα άτομα με τη μετάβαση στην ενηλικίωση (Παπαδοπούλου,2001, σελ. 20)

Για παροδικότητα ως προς την εμφάνιση της διαταραχής διαγωγής μιλούν ο Moffitt και οι συνεργάτες του (1994) όταν αυτή εμφανίζεται μετά την ηλικία των 10 ετών. Θεωρούν ότι αυτός ο τύπος της διαταραχής εμφανίζεται ως αποτέλεσμα μίμησης προτύπων αντικοινωνικής συμπεριφοράς και ως προσπάθεια των εφήβων προκειμένου να αποκτήσουν προνόμια που χαρακτηρίζουν μεγαλύτερες ηλικίες. Έτσι όταν πλέον φτάσουν σε μεγαλύτερες ηλικίες δεν έχουν λόγο να προσπαθούν για αυτά

με προκλητικές ενέργειες, οπότε υιοθετούν πιο αποδεκτές συμπεριφορές. Αντίθετα στα παιδιά που η εμφάνιση της διαταραχής της Διαγωγής εμφανίζεται πριν την ηλικία των 10 ετών, έχουν περισσότερες πιθανότητες να την διατηρήσουν και να την επαυξήσουν στην εφηβική ηλικία. (Κάκουρος– Μανιαδάκη, 2006, σελ 150-1)

Ανακεφαλαιώνοντας, η επιθετική συμπεριφορά φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με την παραβατική συμπεριφορά. Είναι σύνηθες να προηγείται η επιθετική συμπεριφορά έναντι της παραβατικής συμπεριφοράς, χωρίς αυτό να αναιρεί τη ταυτόχρονη εμφάνιση τους.

Ωστόσο η διαδικασία ωρίμανσης των εφήβων στην ηλικία των 18- 20 τους δίνει τη δυνατότητα της αποκρυστάλλωσης των αλλαγών. (Κουρκούτας, 2001, σελ 19) Έτσι το μεγαλύτερο ποσοστό των εφήβων τα οποία υπήρξαν με επιθετική και στη συνέχεια παραβατική συμπεριφορά, κατανοούν τα λάθη του παρελθόντος και «συμμορφώνονται» με τους κοινωνικούς κανόνες ενώ ένα μικρό ποσοστό, παραμένει ή υποτροπιάζει με επιθετικές/παραβατικές συμπεριφορές που αποτελούν για αυτά ίσως και τρόπο ζωής μέσα στο περιβάλλον που ζουν και αναπτύσσονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: Νομική Αντιμετώπιση

6.1 Πρόληψη

Το υπουργείο Δικαιοσύνης αποτελεί βασικό φορέα πρόληψης της παραβατικότητας των ανηλίκων. Μέσω των διάφορων φορέων που εποπτεύει, μεριμνά για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων, δηλαδή για τα άτομα 8 έως 18 ετών που παραβαίνουν το νόμο. Ταυτόχρονα, μεριμνά για την αγωγή και τη σωφρονιστική μεταχείριση των νέων, δηλαδή ατόμων 8 έως 21 ετών που εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά.

Φορείς πρόληψης της εγκληματικότητας των ανηλίκων είναι οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων και οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων που λειτουργούν σε όλα τα Πρωτοδικεία της χώρας και στεγάζονται, συνήθως, στα κτίρια του Πρωτοδικείου ή του Εφετείου. Οι υπηρεσίες αυτές παρέχουν πολύπλευρη στήριξη στους ανήλικους 8 έως 18 ετών που κινδυνεύουν να παραβατήσουν για διάφορους λόγους.

Γονείς, συγγενείς, δάσκαλοι ή ακόμη και γείτονες του ανηλίκου που διαπιστώνουν ότι ο συγκεκριμένος ανήλικος βρίσκεται σε ακατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον ή παρουσιάζει αντικοινωνική συμπεριφορά, έχουν τη δυνατότητα, αλλά και την υποχρέωση, να απευθυνθούν στις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων ή στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων που βρίσκεται στην περιοχή τους. (Τσιγκρής, 2004, σελ 161)

6.1.1 Ε.Π.Α

Οι Εταιρείες προστασίας ανηλίκων συνιστώνται στην έδρα κάθε Πρωτοδικείου και διοικούνται από 9μελές ή 11μελές Συμβούλιο (ανάλογα με το μέγεθος της πόλης όπου εδρεύει το Πρωτοδικείο). Το αξίωμα του μέλους του Συμβουλίου είναι τιμητικό και άμισθο. Στο Συμβούλιο που έχει τριετή θητεία μετέχουν ο δικαστής ανηλίκων η εκπρόσωπος της Εισαγγελικής Αρχής, εκπρόσωπος του Υπουργείου Δικαιοσύνης και εκπρόσωποι συλλόγων και οργανώσεων που ενδιαφέρονται για τη νεότητα. Κύρια αποστολή των Εταιρειών αυτών είναι η προστασία των ανηλίκων που βρίσκονται σε κίνδυνο. Ορισμένες, όπως αυτή των Αθηνών, έχουν να επιδείξουν αξιόλογο έργο (ίδρυση «Σχολής κοινωνικής πρόνοιας» για την εκπαίδευση κοινωνικών λειτουργών και δημιουργία «Στέγης» ημιελεύθερης διαβίωσης ανηλίκων). Οι Ε.Π.Α. διαθέτουν τμήματα δικαστικής βοήθειας (τόσο για ποινικές υποθέσεις - αν οι ανήλικοι είναι θύματα αδικημάτων και πρέπει να παρασταθούν ως πολιτικώς ενάγοντες ή αν συνεκδικάζονται μικτές υποθέσεις ενηλίκων- ανηλίκων, όσο και για αστικές - σε δίκες αλλαγής πατρωνυμίων, αναγνώρισης υιοθεσίας κ.λ.π), επίβλεψης και αποκατάστασης όπως και υλική συμπαράσταση - εξεύρεση εργασίας κ.λ.π. - αλλά και ηθική - (επίλυση κοινωνικών προβλημάτων τους,) και διαφώτισης της κοινής γνώμης για τα προβλήματα των ανηλίκων (Φαρσεδάκης, 2005,σελ.164)

Ειδικά εκπαιδευμένα άτομα αναλαμβάνουν τη φροντίδα του παιδιού στηρίζοντας το -μαζί με τους γονείς του- ψυχολογικά, ηθικά και κοινωνικά. Μάλιστα, ορισμένες Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων διαθέτουν και στέγη φιλοξενίας, όπου μπορούν να φιλοξενηθούν ανήλικοι που οι γονείς τους δεν είναι κατάλληλοι για την διαπαιδαγώγησή τους ή ακόμα δεν δύνανται να προσφέρουν στα παιδιά τους όσα χρειάζονται. Στα παιδιά που φιλοξενούνται στις στέγες των Εταιρειών

Προστασίας Ανηλίκων παρέχεται, εκτός από την ψυχοκοινωνική στήριξη, εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ψυχαγωγία κ.λπ. Στέγες φιλοξενίας ανηλίκων λειτουργούν σε αρκετές πόλεις της Ελλάδας. (Τσιγκρής, 2004, σελ 161)

6.1.2 Επιμελητές ανηλίκων

Οι Επιμελητές ανηλίκων, που έχουν ως κύρια καθήκοντα τη διεξαγωγή κοινωνικής έρευνας και την άσκηση της επιμέλειας των ανηλίκων, για να επιτευχθεί η σωστή κοινωνικοποίηση τους. Είναι ενταγμένοι σε ειδική Υπηρεσία. Η Υπηρεσία αυτή έχει δύο τομείς, εκείνον της πρόληψης της παραβατικότητας (προληπτική ψυχική υγιεινή, σχολική συμβουλευτική κ.λπ) και εκείνον της καταστολής

Ο επιμελητής ανηλίκων διερευνά την προσωπικότητα κάθε ανηλίκου και χρησιμοποιεί την κοινωνική έρευνα, εξειδικεύοντας, σύμφωνα με την περίπτωση του ανηλίκου που έχει αναλάβει την επιμέλεια κάθε φορά. Πιο συγκεκριμένα, ο επιμελητής ανηλίκων διερευνά τις συνθήκες όπου διαβιώνει ο ανήλικος, αλλά και το οικογενειακό περιβάλλον και τον ευρύτερο κοινωνικό του περίγυρο. Εντοπίζει τις αιτίες της αντικοινωνικής συμπεριφοράς του ανήλικου δράστη και με προσωπικές συναντήσεις μαζί του (συνεντεύξεις - συνεδρίες) προσπαθεί να τον βοηθήσει να συνειδητοποιήσει τις πράξεις του που αντιβαίνουν στην νομοθεσία και να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο με ένα σωστό και αποτελεσματικό τρόπο. Ταυτόχρονα, ο επιμελητής ανηλίκων συνεργάζεται με το αρμόδιο δικαστήριο, όπου υποβάλλει τις προτάσεις του για την ιδιαίτερη μεταχείριση κάθε ανήλικου παραβάτη. Η σύνταξη εκθέσεων με προσωπικά στοιχεία για κάθε ανήλικο, η συλλογή στατιστικών στοιχείων για την αρμόδια υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων, η χρήση των κατάλληλων μέσων διαπαιδαγώγησης και κοινωνικοποίησης των νέων (σχολείο, πολιτιστικές - αθλητικές δραστηριότητες, εύρεση εργασίας) και η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του άμεσου περιγύρου των νεαρών ατόμων (οικογένεια - παρέες) συμβάλλουν στην ομαλή επανένταξη του ανηλίκου στην κοινωνία.

Σύμφωνα με τα παραπάνω συνοπτικά θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι ,ο κοινωνικός έλεγχος στην Ελλάδα, στο επίπεδο των δευτερογενών και τριγενών αντιδράσεων, ασκείται βασισμένος σε δύο κριτήρια, εκείνο της ύπαρξης ηθικού κινδύνου κι εκείνο της τέλεσης κάποιου αδικήματος- κατά ακόλουθο τρόπο: με βάση το κριτήριο: «ηθικός κίνδυνος» λαμβάνονται μέτρα προληπτικά, ακριβώς για να βοηθηθεί ο ανήλικος να ξεπεράσει τη δυσχερή θέση στην οποία βρίσκεται. Τα μέτρα λαμβάνονται με χρήση της διοικητικής οδού (αποφάσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης που προκαλούνται από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες) και είναι:

α) η ανάθεση της επιμέλειας του ανήλικου σε επίπεδο επιμελητή ανηλίκων β) η εισαγωγή σε ίδρυμα αγωγής (αρθρ. 1 και 2 του α.ν 2724/1940). Μπορούν, κατά περίπτωση, να ληφθούν και άλλα μέτρα προστασίας και αγωγής.

6.2 Καταστολή

6.2.1 Δικαστήρια

Για τα δικαστικά αυτά μέτρα και τις σχετικές ρυθμίσεις που αφορούν παραβατικούς ανηλίκους αποφασίζουν τα δικαστήρια ανηλίκων. Αυτά είναι κοινά ποινικά δικαστήρια που ασκούν ειδική ποινική διαδικασία και έχουν ειδική δωσιδικία. Διακρίνονται σε μονομελή, τριμελή α' βαθμού και τριμελή β' βαθμού.

Τα μονομελή συντίθεται από το Δικαστή ανηλίκων, λαμβάνει μέρος ο Εισαγγελέας (κατ' αντίθεση προς ότι προέβλεπε ο ν.5098/1931) και παρίσταται Γραμματέας.

Δικαστής ανηλίκων ορίζεται τακτικός δικαστής που γνωρίζει μια τουλάχιστον ξένη γλώσσα και επιδεικνύει σχετικό ενδιαφέρον. Ο διορισμός του γίνεται για δύο χρόνια – που μπορούν να ανανεωθούν – μετά από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης και απόφαση του Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου.

Όμως, ο δικαστής ανηλίκων, δυστυχώς, δεν αφήνεται απερίσπαστος στο έργο του, αφού, παράλληλα μ' αυτή του την απασχόληση, επιφορτίζεται και με άλλα δικαστικά καθήκοντα. Και η κατάσταση επιδεινώνεται, μια και δεν υπάρχει, κατά κανόνα, πραγματική εξειδίκευση του δικαστή ανηλίκων – αφού δεν υπάρχουν, άλλωστε, ούτε ειδικοί ποινικοί δικαστές. Ο επαινετός ζήλος τους δεν αρκεί, ασφαλώς, για να καλύψει τη σημαντική αυτή έλλειψη.

Τα τριμελή δικαστήρια ανηλίκων α' βαθμού συντίθεται από το Δικαστή ανηλίκων και δύο Πλημμελειοδίκες που ορίζονται από τον Πρόεδρο Πρωτοδικών. Μετέχει και εδώ Εισαγγελέας και παρίσταται Γραμματέας. Εκείνα του β' βαθμού συντίθεται από τον Εφέτη Δικαστή Ανηλίκων και δύο Εφέτες που διορίζονται από τον Πρόεδρο Εφετών (Εισαγγελέας και Γραμματέα). Και στις δύο περιπτώσεις καταβάλλεται προσπάθεια ο δικαστής ανηλίκων να είναι αρχαιότερος των άλλων δύο δικαστών, ώστε να προεδρεύσει του πολυμελούς δικαστηρίου. Η παράσταση συνηγόρου των ανηλίκων δεν είναι υποχρεωτική. (Φαρσεδάκης, 2005,163)

Τα μονομελή δικαστήρια ανηλίκων ασχολούνται με το 99% των περιπτώσεων της παραβατικότητας των ανηλίκων (Τρωιάνου- Λουλά, 1977). Είναι αρμόδια για την εκδίκαση όλων των πλημμελημάτων, εκτός από εκείνα για τα οποία είναι αρμόδιο το Τριμελές δικαστήριο ανηλίκων α' βαθμού, για τα πταίσματα που διαπράττονται στην έδρα τους και για τις εφέσεις κατά αποφάσεων των πταισματοδικείων (για πταίσματα εκτός της έδρας τους). Στην ουσία, δηλαδή, είναι αρμόδια για την επιβολή των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων. Τα τριμελή δικαστήρια ανηλίκων α' βαθμού είναι αρμόδια για την εκδίκαση πράξεων για τις οποίες προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής ποινικού σωφρονισμού, τα δε τριμελή β' βαθμού για εφέσεις μόνο στην περίπτωση του ποινικού σωφρονισμού που ξεπερνά τον ένα χρόνο.

Η προδικασία είναι η ίδια μ' αυτήν που ισχύει και για τους ενήλικους. Την ποινική δίωξη ασκεί ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών (άρθρα 23 και 43 ΚΠΔ). Στις μεγάλες πόλεις υπάρχει ειδικός Αντεισαγγελέας γι' αυτό το λόγο. Η Τακτική ανάκριση διενεργείται από ειδικό ανακριτή ανηλίκων.

Το δικαστή ανηλίκων συντρέχουν στο έργο του – πολύτιμοι συνεργάτες του – οι Επιμελητές ανηλίκων που μαζί με τους γονείς και κηδεμόνες των ανηλίκων, τους κοινωνικούς λειτουργούς και το λοιπό προσωπικό των ιδρυμάτων αγωγής και τους επανδρώνοντας τις εταιρείες προστασίας ανηλίκων, αποτελούν τους φορείς των μέτρων αγωγής.

Με βάση το κριτήριο: «τέλεση αδικήματος», τα μέτρα που λαμβάνονται, με χρήση της δικαστικής οδού, είναι βέβαια και προληπτικά και στοχεύουν στην αποτροπή της υποτροπής και στην κοινωνική επανένταξη του ανηλίκου, έχουν, όμως, ουσιαστικά, κατασταλτικό χαρακτήρα. Τα μέτρα αυτά, διακρίνονται σε αναμορφωτικά (122 Π.Κ), θεραπευτικά (123 Π.Κ.) και σε σωφρονιστικά (ποινικός σωφρονισμός, 127, παρ. 1 Π.Κ.), ανάλογα με την παράβαση και την ηλικία των παραβατών.

6.2.2 Μέτρα :

6.2.2.1 Αναμορφωτικά μέτρα είναι: α) η επίπληξη (που ακολουθείται από δμηνη παρακολούθηση του ανήλικου από επιμελητή ανηλίκων), β) η θέση του ανήλικου υπό την υπεύθυνη επιμέλεια των γονέων, επιτροπών ή κηδεμόνων (και παρακολούθηση του, επί ένα χρόνο, από επιμελητή ανηλίκων), γ) η θέση του ανήλικου υπό την επιμέλεια προστατευτικών εταιρειών ή επιμελητών ανηλίκων και δ) η τοποθέτηση του ανήλικου σε κατάλληλο ίδρυμα αγωγής (κρατικό, κοινοτικό, ιδιωτικό).

Ιδρύματα αγωγής

Το τελευταίο από τα αναμορφωτικά μέτρα είδαμε να είναι η εισαγωγή του ανήλικου σε ίδρυμα αγωγής, που λαμβάνει χώρα όταν τα υπόλοιπα μέτρα είτε θεωρούνται άσκοπα ή έχουν ήδη αποτύχει. Η νομοθετική ρύθμιση και η εδραίωση του θεσμού των ιδρυμάτων αγωγής ανηλίκων έλαβαν χώρα με το νόμο 1724/1940 «Περί οργάνωσης και λειτουργίας των αναμορφωτικών ιδρυμάτων». Το 1976 με το προεδρικό διάταγμα 602 έγινε αλλαγή του ονόματος των «αναμορφωτικών ιδρυμάτων» σε «ιδρύματα αγωγής» με δικαιολογητικό των «κατάργηση ενός όρου που δύναται να δυσχεράνει την επανένταξη του ανήλικου».

Ο εγκλεισμός του ανήλικου πραγματοποιείται είτε μέσω της δικαστικής οδού, είτε μέσω διοικητικών ενεργειών και πιο συγκεκριμένα με απόφαση του Υπουργείου Δικαιοσύνης ύστερα από γνωμάτευση του δικαστή ανηλίκων. Προϋπόθεση για τον εγκλεισμό στο ίδρυμα μέσω της διοικητικής οδού είναι η ύπαρξη «σοβαρών ενδείξεων ηθικού κινδύνου», όταν ο ανήλικος παρουσιάζει σημεία «ηθικής παρέκκλισης» εξαιτίας «κακών συνηθειών» που έχει αποκτήσει, ή όταν έχει αναφερθεί ως εγκαταλελειμμένος και άστεγος χωρίς εμφανείς πόρους ή στερούμενος οποιασδήποτε άλλης βοήθειας.

Η λειτουργία των ιδρυμάτων υπάγεται στο Υπουργείο Δικαιοσύνης και μάλιστα στη διεύθυνση «Πρόληψης εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων». Προς το παρόν λειτουργεί μόνο το ίδρυμα αγωγής ανηλίκων αρρένων Βόλου.

Το ίδρυμα αγωγής ανηλίκων Θηλέων Παπάγου και το ίδρυμα αγωγής αρρένων Κορυδαλλού καταργήθηκαν με το Π.Δ. 180/1977 λόγω της ανάγκης «αναδιοργάνωσης και εκσυγχρονισμού του τρόπου λειτουργίας τους προκειμένου τα ιδρύματα αυτά να ανταποκριθούν στους επαναπροσδιοριζόμενους στόχους τους σύμφωνα με τις σύγχρονες επιστημονικές και κοινωνικές αντιλήψεις». Ειδικές εγκαταστάσεις για ανήλικες αυτή τη στιγμή δεν υπάρχουν. Γι αυτό κρατούνται μαζί με τις ενήλικες γυναίκες στο κατάστημα γυναικών Κορυδαλλού, σε μια ξεχωριστή πτέρυγα με δικό της προσωπικό και διεύθυνση.

6.2.2.2 Θεραπευτικά μέτρα (παραπομπή σε θεραπευτικό ή άλλο κατάλληλο κατάσταση) αποφασίζονται μετά από προηγούμενη ιατρική γνωμάτευση, στην περίπτωση που η κατάσταση του ανήλικου απαιτεί τέτοια μεταχείριση, ιδιαίτερα αν πάσχει από ψυχική ασθένεια ή άλλη νοσηρή διατάραξη των πνευματικών του λειτουργιών, αν είναι τυφλός, κωφάλαλος, επιληπτικός ή εμφανίζει ανώμαλη καθυστέρηση στην πνευματική και ηθική του ανάπτυξη (αρθρ.123 Π.Κ.).

Ποινικός σωφρονισμός (περιορισμός σε σωφρονιστικό κατάσταση, θεωρητικά στασιάζετε αν πρόκειται για ποινή ή για μέτρο ασφαλείας) επιβάλλεται μόνο στους εφήβους, και μόνο μετά από δικαστική απόφαση στην περίπτωση που το

δικαστήριο κρίνει ότι οι περιστάσεις τέλεσης της πράξης και η προσωπικότητα του ανήλικου πείθουν ότι, για να συγκρατηθεί από την υποτροπή είναι αναγκαία η λήψη αυτού του μέτρου. **Συνήθως αποφασίζετε στην περίπτωση διάπραξης σοβαρού αδικήματος.** Κατά πλάσμα δικαίου (άρθρο 18 Π.Κ.) ο ανήλικος δεν διαπράττει ποτέ κακούργημα. Η διάρκεια του περιορισμού κυμαίνεται από πέντε χρόνια μέχρι 20 (αν η πράξη, στην περίπτωση που τη διέπραττε ενήλικος, θα επέφερε ποινή στερητική, της ελευθερίας πάνω από δέκα χρόνια ή θανατική ποινή) ή από 6 μήνες μέχρι 10 χρόνια (σε κάθε άλλη περίπτωση, αρθρ.127 παρ. 2 και 54 Π.Κ.)

Τα αναμορφωτικά μέτρα μπορούν να μεταβληθούν, αντικαθιστάμενα από άλλα (ακόμα και ελαφρότερα μέτρα μπορούν να μετατραπούν σε ποινικό σωφρονισμό, μετά την τροποποίηση του άρθρου 124 από το άρθρο 5 του ν.δ 495/1974) οποτεδήποτε αν κριθεί κάτι τέτοιο αναγκαίο ή να αρθούν, αν εκπλήρωσαν το σκοπό τους (αρθρ. 124 Π.Κ.). Παύουν δε, αυτοδίκαια, μετά τη συμπλήρωση του 21^{ου} έτους της ηλικίας.

Ειδικά ρυθμίζεται η περίπτωση της απόλυσης με όρους, (μετά εξάμηνο ή έτος, ανάλογα) του ανήλικου και τη θέση του υπό δοκιμασία (για διάστημα 2-5 ετών, αρθρ.129 Π.Κ.).(Φαρσεδάκης, 2005,163)

Μετά τη συνοπτική αυτή έκθεση της κατάστασης που επικρατεί στη χώρα μας, αντιλαμβάνεται κανείς πως χρειάζεται μια γενναία μεταρρύθμιση στον τομέα αντιμετώπισης των ανηλίκων που βρίσκονται σε κίνδυνο και των παραβατικών ανηλίκων. Ήδη, ειδική επιτροπή (με Πρόεδρο τον Π.Παπαδάτο και μέλη τους Κ.Σπινέλλη, Ε.Παλαιοκαστρίτη, Κ.Ζησιμόπουλο, Δ.Κωστάπουλο, Μ.Ιωσαφάτ και Ν.Χατζηπαναγιώτου) έχει συντάξει από το 1984 σχεδόν νόμου για τη σύσταση «Μονάδων Μέριμνας και Αγωγής της Νεότητας». Η σχετική προσπάθεια κατατείνει στη βελτίωση των όρων της ιδρυματικής, κυρίως, μεταχείρισης. Είναι φανερό πως χρειάζονται και περαιτέρω βήματα – και προς άλλες κατευθύνσεις – σύμφωνα και με όσα είδαμε ότι συντελούνται και υποστηρίζονται αλλού.(Φαρσεδάκης, 2005, σελ. 161-167)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού

7.1 Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην Επιθετικότητα

Αναλογιζόμενοι τις θεωρίες και τις τοποθετήσεις των επιστημών που έχουν γίνει για την έννοια της επιθετικής συμπεριφοράς θα πρέπει στο σημείο αυτό να ορισθεί και ο ρόλος της κοινωνικής εργασίας. Σ' αυτό το τόσο σημαντικό θέμα έχει ρόλο και η κοινωνική εργασία, η οποία εφαρμόζεται από τους κοινωνικούς λειτουργούς σε διάφορες υπηρεσίες. Ωστόσο για το φαινόμενο της επιθετικότητας οι προσφερόμενες υπηρεσίες, στον τομέα της πρόληψης και της αντιμετώπισης δεν έχουν κορυφωθεί. Παρακάτω θα γίνουν αναφορές για το ρόλο του κοινωνικού λειτουργού και τα επίπεδα παρέμβασης του στην οικογένεια και το σχολικό πλαίσιο που είναι ικανός να προσφέρει.

Πρωτοβάθμια πρόληψη:

Οι **Συμβουλευτικοί Σταθμοί ή Συμβουλευτικά Κέντρα** που δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας, αποτελούν μια καλή αρχή για την αντιμετώπιση της επιθετικότητας μα και άλλων προβλημάτων που απασχολούν αυτή την ηλικιακή ομάδα. Ο Κοινωνικός λειτουργός είναι μέλος της διεπιστημονικής ομάδας και συμβάλει στους βασικούς στόχους της που είναι: η παροχή συμβουλευτικής ατόμων, ζευγαριών, γονέων, εφήβων, οικογενειών σε κρίση, κλπ. Τα Συμβουλευτικά Κέντρα εστιάζονται στην πρόληψη μέσα από τη διαδικασία Αγωγής Κοινότητας.

Πραγματοποιούν ομιλίες - διαλέξεις σε σχολεία, συλλόγους γονέων και σεμινάρια, κυρίως σε εφήβους, εκπαιδευτικούς και γονείς, με στόχο την ευαισθητοποίηση της σχολικής και της ευρύτερης κοινότητας σε θέματα ανθρώπινων σχέσεων. Επίσης, έρχονται σε επαφή με φορείς του Δήμου (αστυνομία, ΚΑΠΗ, σχολεία, εκκλησία, τοπικές οργανώσεις) αλλά και με φορείς της ευρύτερης περιοχής (π.χ. δημόσιες υπηρεσίες για την ψυχική υγεία) για γνωστοποίηση των υπηρεσιών που παρέχουν και την πιθανή μεταξύ τους συνεργασία.

Οι **Σχολές Γονέων** αποτελούν ακόμα ένα σημείο που θα μπορούσε ο κοινωνικός λειτουργός να εργαστεί για την αντιμετώπιση και την πρόληψη της επιθετικότητας. Σκοποί των Σχολών Γονέων είναι: (α) η στήριξη και η προάσπιση του θεσμού της οικογένεια που αποτελεί το μοναδικό πλαίσιο ασφάλειας, σιγουριάς και σταθερότητας του σύγχρονου ατόμου και (β) η διαφύλαξη και η προστασία της ψυχικής υγείας των μελών της οικογένειας καθώς και της θετικής εξέλιξης του παιδιού, ως μοναδική θωράκιση σε κάθε τομέα της μελλοντικής ζωής του.

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων χρειάζονται βασικές γνώσεις, που προσφέρονται στους γονείς, καθώς επίσης και προοπτικές για διαφοροποίηση της στάσης τους απέναντι στο παιδί μέσα από τη θεμελίωση μιας σωστής και υγιούς σχέσης. Στις Σχολές Γονέων αναλύονται η μορφή και η δομή της σύγχρονης οικογένειας, οι παράγοντες που τη διαμορφώνουν, οι σχέσεις των γονέων μεταξύ τους, οι σχέσεις τους με τα παιδιά, οι οικογενειακοί ρόλοι, οι δυσκολίες και τα προβλήματα που προκύπτουν μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο. Γίνεται, επίσης, προετοιμασία για το γάμο και το γονεϊκό ρόλο, αφού οι Σχολές Γονέων δεν απευθύνονται μόνο γονείς που ήδη έχουν παιδιά, αλλά και σε υποψήφιους γονείς.

Ένα δύσκολο κομμάτι αλλά που αποτελεί βασική επιδίωξη του κοινωνικού λειτουργού, είναι να οδηγήσει τους γονείς στη συνηδευτοποίηση ότι η προεφηβεία και

η εφηβεία, είναι μια περίοδος γεμάτη προβληματισμούς και οι σχέσεις μεταξύ γονέων παιδιών δοκιμάζονται συχνά. Οι γονείς στην περίπτωση αυτή είναι σημαντικό να επιδείξουν πνεύμα συνεργασίας και όχι εξουσίας. Ακόμη να είναι σε θέση να ενισχύσουν τις προσωπικές και κοινωνικές δεξιότητες του παιδιού και συγχρόνως την εμπιστοσύνη στον εαυτό του.

Παρουσία Κοινωνικού Λειτουργού στο σχολικό πλαίσιο:

Καταρχήν η παρουσία του κοινωνικού λειτουργού θα πρέπει να ορισθεί με θεσμικό πλαίσιο στους παιδικούς σταθμούς και στα σχολικά πλαίσια όλων των βαθμίδων. Ουσιαστική είναι η συμβολή του επαγγελματία στο σχολικό χώρο, καθώς οι δυσκολίες που παρουσιάζονται από μια μερίδα του μαθησιακού πληθυσμού δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν από τους παιδαγωγούς.

Ωστόσο ούτε ο δάσκαλος ούτε ο κοινωνικός λειτουργός είναι προφανώς σε θέση να αντιμετωπίσουν μόνοι αποτελεσματικά τις δυσκολίες του μαθητικού πληθυσμού χωρίς θεσμικά εδραιωμένες κρατικές κοινωνικές υπηρεσίες που να τους προστατεύουν και να τους στηρίζουν ουσιαστικά στο δύσκολο έργο τους που διαρκώς γίνεται πιο σύνθετο και περίπλοκο. Η έλλειψη θεσμικών πλαισίων και οργάνων κοινωνικής πολιτικής, παρά τη συνήθως καλή θέληση των εμπλεκόμενων επαγγελματιών, εμποδίζει την γόνιμη συνεργασία με αποτέλεσμα να μην είναι εφικτός ούτε ο ελάχιστος κοινωνικός σχεδιασμός.

(Παπαϊωάννου,2000,σελ.38)

Αναντίλεκτα ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού με περιπτώσεις που σχετίζονται με επιθετική συμπεριφορά ανηλίκων ξεκινάει από την πρώτη παιδική ηλικία, όταν το παιδί αποχωρίζεται για πρώτη φορά την οικογένεια του για να τοποθετηθεί σε ένα ξένο περιβάλλον όπου θα πρέπει να συνυπάρξει με συνομηλίκους του, στο παιδικό σταθμό. Η τοποθέτηση του κοινωνικού λειτουργού στους παιδικούς σταθμούς, θα δώσει τη δυνατότητα στον επαγγελματία να παρατηρήσει επιθετικές συμπεριφορές παιδιών μέσα στο παιχνίδι, απέναντι σε συνομηλίκους και στη παιδαγωγό. Ο κοινωνικός λειτουργός θα είναι σε θέση να αναγνωρίσει τις συμπεριφορές αυτές και μέσα από την συνεργασία με το νηπιαγωγό και την οικογένεια του παιδιού θα μπορέσει να παρέμβει αναλόγως σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση ή να κάνει παραπομπή σε κάποια άλλη υπηρεσία.

Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού είναι πολύ σημαντικός τόσο στη α' βάρθμια όσο και στην β' βάρθμια εκπαίδευση. Η κοινωνική εργασία μπορεί να εφαρμοστεί με άτομα, ομάδες μαθητών, γονείς και συχνή συστηματική συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς του σχολείου. Επίσης με παραπομπές μαθητών στην κοινότητα σε ειδικές υπηρεσίες όπως ιατροπαιδαγωγικά κέντρα, νοσοκομεία κλπ. Ο κοινωνικός λειτουργός εξάλλου συνεργάζεται με την ομάδα εκείνη των "δύσκολων" μαθητών, επικεντρώνεται στο οικογενειακό περιβάλλον και ελάχιστα στο σχολείο και το δάσκαλο. Οι επαγγελματικές αξίες των κοινωνικών λειτουργών βασίζονται στην ποιότητα των υποστηρικτικών ή/και θεραπευτικών υπηρεσιών που προσφέρουν στο μαθητή και την οικογένειά του. Αξιολογούν το δυναμικό που διαθέτει και ακόμη θεωρούν ευθύνη τους να συντελέσουν σε αλλαγές κοινωνικών θεσμών, όπως το σχολείο.. (Παπαϊωάννου. 1995).

Κομμάτι της δουλειάς του κοινωνικού λειτουργού είναι και η συνεργασία με το σύλλογο γονέων και κηδεμόνων με στόχο αφενός μεν την κινητοποίηση και ενεργοποίηση για θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής αφετέρου δε στην αντιμετώπιση θεμάτων όπως είναι η επιθετικότητα και η παραβατικότητα που μπορεί να

εμφανίζεται στο συγκεκριμένο σχολείο.

Προβλήματα τέτοια μπορούν να αντιμετωπιστούν με τη συμμετοχή του εκπαιδευτικού προσωπικού των συλλόγων γονέων των τοπικών κοινωνικών υπηρεσιών της αστυνομίας κλπ. Ο κοινωνικός λειτουργός με την εφαρμογή της μεθόδου κοινωνικής εργασίας με την κοινότητα, έχει τη δυνατότητα να ευαισθητοποιήσει να συντονίσει και να κινητοποιήσει όλους τους τοπικούς φορείς για την αντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων.

7.2 Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην Παραβατικότητα

Οι κοινωνικές υπηρεσίες στον τομέα της παραβατικότητας ανηλίκων, εξυπηρετούν ανήλικους που έχουν υποπέσει σε παραπτωματική πράξη ή ζουν σε οικονομικά, κοινωνικά και συναισθηματικά επιβαρημένες συνθήκες οι οποίες είναι πιθανό να τους οδηγήσουν σε συγκρούσεις με το περιβάλλον τους.

Η άσκηση της κοινωνικής εργασίας στον τομέα της παραβατικότητας, λαμβάνει χώρα:

- Στις εισαγγελίες και στα δικαστήρια ανηλίκων
- Στις υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων
- Σε σωφρονιστικά καταστήματα
- Σε εταιρείες προστασίας αποφυλακισθέντων
- Σε προγράμματα κοινωνικής επανένταξης (Καλλινικάκη, 1998, σελ. 196)

Η προσφορά του ρόλου του κοινωνικού λειτουργού στην παραβατικότητα ανηλίκων, έγκειται στους παρακάτω τομείς: Στον τομέα της πρόληψης, της καταστολής, της αποκατάστασης και της επανακοινωνικοποίησης. Στην Ελλάδα ο τομέας της πρόληψης, υστερεί καθώς η άσκηση της κοινωνικής εργασίας σε σχολικά πλαίσια έχει θεσμοθετηθεί από, το Ν.Δ., 195/1974 και τα Π.Δ. 89/1978 και 50/ 1985, ο οποίος ωστόσο μέχρι σήμερα δεν έχει εφαρμοστεί. Συγκεκριμένα οι Κοινωνικοί λειτουργοί μπορεί ως εργαζόμενοι σ' αυτές τις υπηρεσίες που ασχολούνται με τον ανήλικο, να εφαρμόσει όλες τις μεθόδους της κοινωνικής εργασίας (Κ.Ε.Α., Κ.Ε.Ο., Κ.Ε.Κ., Κ.Ε.ΟΙΚ.).

Η πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας για να είναι αποτελεσματική θα πρέπει να εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο πρόληψης προβληματικών καταστάσεων που συνδέονται με την ανάπτυξη των παιδιών, είτε αυτό αφορά ένα υγιές οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, είτε τις σχέσεις του με τους συνομηλίκους του. Με βάση την άποψη αυτή, δύο είναι τα επίπεδα πρόληψης που δραστηριοποιούνται στον τομέα αυτό. Το πρώτο επίπεδο προσανατολίζεται στη μεταβολή της ατομικής συμπεριφοράς του νέου, αναγνωρίζοντας τα προσωπικά χαρακτηριστικά και τους ατομικούς και κοινωνικούς παράγοντες που ωθούν στην εμφάνιση παραβατικής συμπεριφοράς. Το δεύτερο επίπεδο αφορά την ενίσχυση των δεσμών μεταξύ οικογενειών, σχολείου αλλά και της κοινότητας, προσβλέποντας στην κατεύθυνση της νεανικής δραστηριότητας προς κοινωνικά συμβατικούς στόχους και απομακρύνοντας την υιοθέτηση παραβατικών μοντέλων. (Γεωργούλας - Τσαλκάνης, 2006, σελ. 89)

Ακόμα και οι εταιρείες προστασίας ανηλίκων που έχουν ιδρυθεί πριν πολλά χρόνια από το ίδιο το Υπουργείο Δικαιοσύνης και που ο ρόλος τους στην πρόληψη θα μπορούσε να είναι πρωταγωνιστικός, υπολειτουργούν με τους ποιο επιεικείς χαρακτηρισμούς. Οι διεπιστημονικές ομάδες τους είναι διαλυμένες και όπου λειτουργούν βασίζονται αποκλειστικά στην προσωπική εθελοντική προσφορά των

μελών χωρίς ιδιαίτερη οικονομική και ηθική υποστήριξη από το κράτος. (Παπαιωάννου, 2000, σελ. 87)

Τα κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία της κοινωνικής εργασίας σε εταιρείες προστασίας ανηλίκων και άλλες οργανώσεις προστασίας παιδιών με αντικοινωνική συμπεριφορά είναι: 1) να αναγνωρίζει την συμπεριφορά (αντικοινωνική, διαταραχή προσωπικότητας, «ανωμαλία» του υπερεγώ κλπ) 2) ο καθορισμός των ορίων, μέσα στα οποία είναι εφικτή η θεραπεία³) η ανάπτυξη επικοινωνίας - σχέσης . Καθώς το άτομο μαθαίνει από τη δική του εμπειρία να έχει εμπιστοσύνη σε μια τέτοια σχέση μπορεί να καταλήξει σε ταύτιση με τον κοινωνικό λειτουργό που οδηγεί στην ενδυνάμωση της ευθύνης απέναντι στον εαυτό του.

Είναι σημαντικό να κατανοηθούν οι άμυνες και η σχέση που χρησιμοποιεί δυναμικά ως νέα εμπειρία, μέσα στην οποία μπορούν αυτές να εκφραστούν και οι φόβοι να μετριαστούν ενώ βαθμιαία αμβλύνεται η επιθετικότητα του ατόμου .Ξεκινώντας από τη βασική αυτή αρχή θα προχωρήσει βοηθώντας το να αντιληφθεί την πραγματικότητα της κατάστασης που αντιμετωπίζει συχνά να μπορέσει να δει τη συμπεριφορά του ως έναν παράγοντα που εν δυνάμει βοηθά ή επιβραδύνει την αποκατάσταση του. Παράλληλα ο κοινωνικός λειτουργός βοηθά το άτομο να κατευθύνει τις προσπάθειες του σε κοινωνικά αποδεκτές διόδους. (Παπαιωάννου, 2000, σελ. 80)

Στο προδικαστικό στάδιο επιμελείται την κοινωνική έρευνα που αποτελεί την συλλογή στοιχείων για τον τρόπο διαβίωσης του ανηλίκου, της διαγωγής του και της προσωπικότητας του, σε απευθείας επικοινωνία με τον ανήλικό την οικογένεια του, τους καθηγητές του ή τους εργοδότες του Αφού ολοκληρώσει την έρευνα του ο επιμελητής συντάσσει λεπτομερή έκθεση στην οποία διατυπώνει συγκεκριμένη πρόταση για τον ανήλικό ενώ αν προκύψει ανάγκη για παραπομπή του σε ειδική εξέταση από ψυχολόγο ή ψυχίατρο, αναλαμβάνει για την πραγματοποίηση της και επισυνάπτει το πόρισμα στην έκθεση του.

Στην παραπάνω διαδικασία ο κοινωνικός λειτουργός καλείται να κατανοήσει τη δυναμική της συμπεριφοράς και να γνωρίζει πώς να φέρει το καχύποπτο, ναρκισσιστικό παιδί σε κατάσταση θεραπευτικής σχέσης. Όπως σε κάθε επαγγελματική σχέση ο κοινωνικός λειτουργός παραδέχεται, προσπαθεί να κατανοήσει αλλά δεν παγιδεύεται από τις αντικοινωνικές πράξεις του παιδιού. Τα περισσότερα παιδιά είναι εγωπαθή, δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν απογοητεύσεις και πιστεύουν στην μαγική παντοδυναμία τους. Παράλληλα όμως η νεαρή ηλικία, η ρευστότητα των ταυτίσεων, οι ικανότητες για ανάπτυξη και αφομοίωση νέων καταστάσεων με νέες μορφές θεραπείας αντί για τιμωρία και απόρριψη, προσφέρουν έδαφος για συναισθηματική κοινωνική αναδιάρθρωση.

Η ανάθεση της επιμέλειας ανηλίκων σε ειδικούς επιμελητές ανηλίκων είναι ένα πολύ σημαντικό προβλεπόμενο αναμορφωτικό μέτρο που αναπληρώνει την ποινική μεταχείριση. Αυτό συνίσταται στην επίβλεψη του ανήλικου για ένα χρονικό διάστημα από έναν επιμελητή ανηλίκων, ο οποίος επιβλέπει τον συγκεκριμένο ανήλικό ακολουθώντας τις αρχές και την μέθοδο της κοινωνικής εργασίας κατά περίπτωση.

Σήμερα στη δικαστική κοινωνική εργασία το άτομο βοηθιέται να αποφασίσει να δεχτεί τη συνεργασία με το κοινωνικό λειτουργό. . Με τις παραπάνω ενέργειες ο Κοινωνικός Λειτουργός στοχεύει στην κινητοποίηση των δυνάμεων του ατόμου. Στην προσπάθεια του αυτή, έρχεται σε επαφή και με άλλους φορείς που πιστεύει ότι θα συμβάλλουν θετικά στην εξέλιξη του ανήλικου.

Συνεργάζεται με την οικογένεια του ανήλικου (αν υπάρχει), με τον δάσκαλο, το συγγενικό του περιβάλλον, με αυτούς γενικά που συναναστρέφεται ο ανήλικος και οι οποίοι ασκούν κάποια επίδραση στις αποφάσεις του. Τονίζει τα θετικά στοιχεία του χαρακτήρα του και του δείχνει ότι το υπολογίζει, ότι τον εκτιμά ως άτομο και επιθυμεί πραγματικά να τον βοηθήσει.

Ασφαλώς εμπλοκή του και η ανάληψη ενεργού ρόλου στην αντιμετώπιση της ζωής του εξακολουθεί να είναι δική του επιλογή. Η έννοια και η πραγματικότητα της εξουσίας του νόμου δεν καταπιέζει, αλλά κατευθύνει. (Παπαιωάννου, 2000, 81)

Στην πραγματικότητα η δράση του κοινωνικού λειτουργού, έχει τετραπλή σειρά ηθικών και επαγγελματικών υποχρεώσεων, απέναντι α) στο άτομο πελάτη β) στην οργάνωση που εκπροσωπεί γ) στην κοινότητα και δ) στον εαυτό του. Για την επιτυχία του ως επαγγελματία πρεσβεύει ότι το άτομο πελάτη δεν είναι το πρόβλημα αλλά είναι άτομο με κάποιο πρόβλημα.

Πιο συνοπτικά θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο επιμελητής έχει δυο αρμοδιότητες:

A) Την διενέργεια κοινωνικής έρευνας και

B) Την άσκηση του αναμορφωτικού μέτρου της επιμέλειας.

Και ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού χωρίζεται σε 2 στάδια :

- **Το διαγνωστικό**, που έχει στόχο να διερευνήσει την προσωπικότητα του ανήλικου και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ζει (οικογενειακές – κοινωνικές – επαγγελματικές)
- **Το αναμορφωτικό**, που έχει στόχο την επίλυση των προβλημάτων του Ανηλίκου, την κοινωνικοποίηση του κλπ

Οι υπηρεσίες που προσφέρει η κοινωνική εργασία στα δικαστήρια καλύπτουν πολλούς στόχους, άλλους πιο σημαντικούς άλλους αντικρουόμενους. Ο βασικός στόχος του κοινωνικού λειτουργού σε σχέση με το παραπτωματική συμπεριφορά του ανήλικου είναι να αναστείλει, να αποφύγει την ανάγκη εγκλεισμού όσο το δυνατόν περισσότερων ανηλίκων. Για την υλοποίηση αυτού του σκοπού προβαίνει σε προτάσεις προς το δικαστήριο. Προτάσεις κοινωνικών επιλογών που είναι δυνατόν να υλοποιηθούν ενώ ο ανήλικος παραμένει μέσα στην κοινότητα. Ασφαλώς τα μέτρα αυτά δεν περιλαμβάνουν ασήμαντες περιπτώσεις όπου κάθε παρέμβαση στην ελευθερία του ενήλικου θα πρέπει να αποφεύγεται ούτε όμως και σοβαρότατες περιπτώσεις παραπτωματικής συμπεριφοράς που η καταδίκη, ο εγκλεισμός, η απομάκρυνση από την κοινότητα δεν μπορεί παρά είναι η μόνη επιλογή.

Σ' αυτές τις περιπτώσεις ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στα ιδρύματα αγωγής και τα σωφρονιστικά καταστήματα, ο ΣΚΛΕ αναφέρει :

- Βοηθά τα παιδιά που μπαίνουν στο ίδρυμα να προσαρμοστούν, τους εξηγεί τον τρόπο λειτουργίας του ιδρύματος, τους κανονισμούς, τα καθήκοντα και τα δικαιώματά τους
- Παρουσιάζει την περίπτωση του παιδιού και τις ανάγκες του μετά την διαγνωστική φάση στο συμβούλιο του προσωπικού του ιδρύματος
- Συμμετέχει στην λήψη της απόφασης για την τοποθέτηση του ανήλικου στο δωμάτιο, την εκπαίδευση του και την επαγγελματική του απασχόληση ή την ανάθεση κάποιων καθηκόντων του
- Φροντίζει στη δημιουργία ομάδων για άσκηση της ΚΕΟ ενώ διαρκώς φροντίζει στην συμμετοχή του για αυτοδιοίκηση και κοινωνική επανένταξη που πραγματοποιείται σταδιακά. (Παπαιωάννου, 2000, σελ. 88)

Στην Ελλάδα δυστυχώς με τον μικρό αριθμό των εξειδικευμένων κοινωνικών λειτουργών και την μη αναγνώριση του επαγγέλματος, η αντιμετώπιση της

παραβατικότητας έχει πολύ δρόμο να διανύσει ακόμα. Παρόλο που η νομοθεσία υπάρχει και θα μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες σε σχέση με τη στελέχωση των υπηρεσιών που αναφέρονται στην παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων παραμένει σχολάζουσα και ανενεργή, ενώ ο αριθμός των κοινωνικών λειτουργών συρρικνώνεται διαρκώς και οι οργανικές θέσεις δεν καλύπτονται όχι μόνο στον τομέα της παραβατικής συμπεριφοράς αλλά σε κανέναν από τους τομείς της κοινωνικής πρόνοιας. Οι ανάγκες υπάρχουν. Είναι οι ίδιες και περισσότερες ή και πολυπλοκότερες. Ο όγκος της δουλειάς κοινωνικού λειτουργού είναι σαφής και η κάλυψη του επείγουσα.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ : ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

8.1 Αντικείμενο:

Το αντικείμενο της παρούσας μελέτης αφορά την επιθετικότητα και την παραβατική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας στην Κρήτη. Ο βασικός προβληματισμός που μας οδήγησε στην επιλογή του συγκεκριμένου θέματος είναι τα ερεθίσματα που καθημερινά λαμβάνουμε, κυρίως, από τα Μ.Μ.Ε., τα οποία εκθειάζουν τον κίνδυνο ότι όλο και περισσότερα παιδιά είναι επιθετικά στα σχολεία, στη γειτονιά, στην κοινωνία μέσα στο ίδιο τους το σπίτι.

Μια άλλη μερίδα παιδιών υιοθετούν παραβατικές συμπεριφορές. Στην αρχή υπάρχει η αδιαφορία στη συνέχεια γρήγορη καταδίκη αυτών των παιδιών μα η σκέψη μετατοπίστηκε στον έλεγχο προκειμένου να διαπιστωθεί που οφείλεται στο εκπαιδευτικό σύστημα, στην κοινωνική δομή που ζει το παιδί της σχολικής ηλικίας ή η οικογένεια. Η ραγδαία επιδείνωση του συγκεκριμένου προβλήματος δεν αφορά μόνο αριθμητικά δεδομένα, αλλά, και την ποιότητα των συμπεριφορών και αδικημάτων, γεγονός που αναφέρουν σε έρευνες τους ψυχολόγοι και κοινωνιολόγοι όπως ο Μ. Herbert (1997) και ο Σ. Γεωργούλας (2000) που έχουν απασχοληθεί με το συγκεκριμένο θέμα.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το β' εξάμηνο του 2006 μέχρι το τέλος του α' εξαμήνου το 2007 στην Κρήτη σε συνεργασία με την καθηγήτρια εφαρμογών του ΤΕΙ Κρήτης Παττακού Β.

Τέλος, η ευαισθησία που οφείλουμε να έχουμε ως σπουδαστές, σήμερα και ως επαγγελματίες στο άμεσο μέλλον, κάνουν επιτακτική την ανάγκη ενασχόλησής μας, με τη συμπεριφορά των παιδιών και των εφήβων οι οποίοι θ' αποτελέσουν τους αυριανούς πολίτες.

8.2 Σκοπός:

Πρωταρχικός σκοπός της ενασχόλησής μας με το συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης είναι η διερεύνηση των τάσεων επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών σχολικής ηλικίας, προερχόμενα από το χώρο του σχολείου (δημοτικά- γυμνάσια- λύκεια) και των δικαστηρίων ανηλίκων, στους νομούς Ηρακλείου και Ρεθύμνου Κρήτης. Στους απώτερους στόχους της έρευνας αυτής είναι η προώθηση μιας νέας προβληματικής σχετικά με την αντιμετώπιση της παραβατικής συμπεριφοράς των παιδιών και των εφήβων, από την οικογένεια, το σχολείο όσο και την κοινωνία.

Ένας άλλος σημαντικός σκοπός μας είναι να δώσουμε μέσω αυτής της έρευνας, ένα ερέθισμα για τη δημιουργία δομών πρόληψης και την αναγκαιότητα δημιουργίας σχεδιασμού παρέμβασης από το κράτος με απώτερο στόχο την ελαχιστοποίηση και όσο το δυνατόν, περιορισμό αυτού του φαινόμενου.

8.3 Υποθέσεις εργασίας:

Για να επιτευχθούν οι σκοποί της έρευνας έχει τεθεί ένας αριθμός υποθέσεων εργασίας τις οποίες θα επαληθεύσουμε ή θα απορρίψουμε μετά την επεξεργασία των αποτελεσμάτων.

Οι υποθέσεις εργασίας είναι οι εξής:

1) Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από τον τρόπο αντιμετώπισης της στο σχολικό περιβάλλον

- 2) Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από τον τόπο προέλευσής της (πόλη ή χωριό).
- 3) Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από τον τρόπο αντιμετώπισης των γονιών.
- 4) Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από το φύλο.

8.4 Ερευνητικά εργαλεία:

Ερευνητικά εργαλεία της έρευνας ήταν τα ερωτηματολόγια:

1. Buss A.H., Warren W.L., «Aggression Questionnaire» (AQ) (2000),
2. «Έρευνα στάσεως του παιδιού» (1980).

Η προσέγγιση ήταν ποσοτική και η φύση της περιγραφική.

Και τα δύο ερωτηματολόγια ζητήθηκαν να συμπληρωθούν από τους μαθητές/τριες.

Το ερωτηματολόγιο «Έρευνα στάσεως του παιδιού» αποτελείται από τις εξής ενότητες, όπως αυτές δημιουργήθηκαν από τους ερευνητές, σύμφωνα με την εννοιολογική δομή των ερωτήσεων:

Ερώτ.1-7: Βασικά δημογραφικά στοιχεία. (πότε γεννήθηκες, υπογράμμισε το φύλο σου, που είναι το σπίτι σου, σε ποια τάξη πηγαίνεις)

Ερώτ. 8-20: Οικογενειακή κατάσταση. (έχεις αδέρφια, πόσα αδέρφια είναι μεγαλύτερα από σένα, έχεις αδέρφια από άλλο πατέρα, τι δουλειά κάνουν οι γονείς σου)

Ερώτ. 21-24: Μορφωτικό επίπεδο γονιών. (ποιος από τους γονείς σου έχει τελειώσει το Δημοτικό- Γυμνάσιο- Λύκειο- Ανώτερη Σχολή- Πανεπιστήμιο)

Ερώτ. 25-26: Κατάσταση κατοικίας οικογένειας. (πόσα άτομα ζουν σπίτι σου εκτός από εσένα, πόσα δωμάτια έχει το σπίτι σου)

Ερώτ. 27-29: Σχέση του παιδιού με την TV. (έχετε τηλεόραση σπίτι σου, αν ναι πόσες ώρες βλέπεις κάθε μέρα, τι ώρες βλέπεις)

Ερώτ. 30-31: Μελέτη – Ελεύθερος χρόνος. (πόσες ώρες μελετάς σπίτι σου, τι κάνεις όταν δε μελετάς)

Ερώτ. 32-33: Σχολικές επιδόσεις του παιδιού. (με τι βαθμό πέρασες την προηγούμενη τάξη του σχολείου σου, έχεις χάσει ποτέ κάποια χρονιά)

Ερώτ. 34: Προσδοκίες και όνειρα του παιδιού. (ποιο επάγγελμα θα ήθελες να κάνεις όταν μεγαλώσεις)

Ερώτ. 35: Συνομήλικοι και επιθετικότητα. (αν τύχει να μαλώσεις με τα άλλα παιδιά τι είναι αυτό που γίνεται πιο συχνά)

Ερώτ. 36-40: Τιμωρίες στην οικογένεια και το σχολείο. (σε έχουν δείρει ποτέ οι γονείς σου, αυτή τη χρονιά έχεις τιμωρηθεί από τους δασκάλους σου για κάτι που έχεις κάνει στο σχολείο)

Ερώτ. 41-46: Κατάσταση υγείας του παιδιού. (τον τελευταίο χρόνο χρειάστηκε να σε δει γιατρός ή κάποιος άλλος ειδικός, για κάποιο πρόβλημα σου, χρειάστηκε να μπεις στο νοσοκομείο, συνεχίζεις να βλέπεις το γιατρό) (βλ. παράρτημα.)

Το ερωτηματολόγιο Aggression Questionnaire (A.Q.) 2000 καταγράφει την τάση για εμφάνιση ή όχι επιθετικής συμπεριφοράς. Η τάση αυτή μετράται με την βοήθεια μιας πενταβάθμιας κλίμακας (Δεν με εκφράζει καθόλου, Με εκφράζει λίγο, Με εκφράζει απόλυτα) και περιλαμβάνει πέντε ενότητες: Τη σωματική επιθετικότητα, τη λεκτική, το θυμό, την εχθρότητα και την έμμεση επιθετικότητα.

Αναλυτικότερα, η Σωματική Επιθετικότητα περιλαμβάνει 8 ερωτήσεις

(5,7,8,9,10,11,12,13) που εστιάζονται στην χρησιμοποίηση της σωματικής δύναμης μέσω της οποίας εκφράζεται η σωματική επιθετικότητα. Η υψηλή βαθμολογία σε αυτήν τη κλίμακα δείχνει την έλλειψη ικανότητας του παιδιού να ελέγξει το θυμό του γι' αυτό και καταφεύγει στην μορφή αυτή της επιθετικότητας. Η μικρότερη βαθμολογία φανερώνει την σχετική ικανότητα του παιδιού να ελέγχει το θυμό του και να μην καταφεύγει στη μορφή της σωματικής επιθετικότητας. Επίσης, η εμπλοκή σε μια συμπεριφορά που καταφεύγει στην σωματική επιθετικότητα μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας ιδιαίτερης απροθυμίας του παιδιού στο να αποκαλύψει πληροφορίες όταν του ζητηθεί να συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο.

Η Λεκτική Επιθετικότητα περιλαμβάνει 5 ερωτήσεις (1,14,15,16,17) και αναφέρονται στα παιδιά αυτά που εμπλέκονται σε καβγάδες και χρησιμοποιούν εχθρικό λόγο. Τα παιδιά με υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα αυτή έχει δείξει ότι έχουν την τάση να αντιλέγουν και να διαφωνούν σε μεγαλύτερη συχνότητα από τα υπόλοιπα άτομα.. Αντίθετα, οι χαμηλότερες βαθμολογίες παρατηρούνται σε παιδιά που διατηρούν μια συμπεριφορά πιο διαλλακτική και δεκτική.

Ο Θυμός στην κλίμακα του ερωτηματολογίου περιλαμβάνει 7 ερωτήσεις (2,4,18,19,20,21,22) που περιγράφουν πτυχές που σχετίζονται με τον έλεγχο και την διατήρηση του θυμού. Η υψηλή βαθμολογία σε αυτή την υποκλίμακα συχνά σχετίζεται με την παρουσία της ευερεθιστικότητας, οξυθυμίας και συναισθηματικής αστάθειας. Τη χαμηλή βαθμολογία του θυμού, την κατέχουν τα παιδιά που έχουν την τάση να διακρίνονται από δυνατή σωματική αντίσταση σε συστατικό μέρος του θυμού. Επίσης, οι χαμηλές βαθμολογίες κατέχονται από εκείνα που έχουν στην προσωπικότητα τους χαρακτηριστικά ναρσικισμού και θεατρισμού.

Η Εχθρότητα περιλαμβάνει στο ερωτηματολόγιο 8 ερωτήσεις (3,22,23,24,25,26,27,28) είναι μια από της πιο προσεκτικές συσχετίσεις με διαπεραστική κοινωνική δυσκολία προσαρμογής. Στην κλίμακα του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται συμπεριφορές όπως πικρία, κοινωνική απομόνωση και παράνοια. Η συμπεριφορά αυτή είναι ένα στάδιο πριν την κοινωνική απομόνωση και τα παιδιά δεν είναι σε θέση, να ιεραρχήσουν τις ανάγκες τους και τα συναισθήματα τους. Τα παιδιά με χαμηλή βαθμολογία πιθανόν να αισθάνονται άνετα στο παρόν κοινωνικό περιβάλλον τους. Μερικά, παρόλα αυτά, ενδέχεται να διαστρεβλώσουν την πραγματικότητα στην προσπάθεια τους να αρνηθούν ή να καταπιέσουν την κριτική τους προς τους άλλους, τα συναισθήματα πικρίας ή καχυποψίας ως προς τα κίνητρα των άλλων ακόμα και στην περίπτωση όπου οι αντιδράσεις αυτές είναι δικαιολογημένες. Άτομα με θεατρικά χαρακτηριστικά στην προσωπικότητα τους είναι συχνά στα χαμηλά ποσοστά.

Οι ερωτήσεις που περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο και αφορούν την Έμμεση Επιθετικότητα είναι 6 (6,30,31,32,33,34). Η κλίμακα αυτή μετρά την τάση του παιδιού στο να εκφράσει τον θυμό με πράξεις και να αποφεύγει την άμεση αντιμετώπιση. Επειδή σε αρκετές περιπτώσεις οι συνθήκες που προκαλούν αυτές τις ενέργειες δεν λύνονται ικανοποιητικά τα άτομα με υψηλή βαθμολογία είναι πιθανόν να εμφανίσουν υψηλά επίπεδα χρόνιας ματαίωσης σε κάποιες περιόδους της ζωής τους. Παιδιά με χαμηλή βαθμολογία είναι πρόθυμα να λύσουν τις διαμάχες και τα προβλήματα που θα συναντήσουν στην ζωή τους με την άμεση αντιμετώπιση. Οι ιδιαίτερες χαμηλές βαθμολογίες μπορεί επίσης, να δείχνουν μια ελαττωματική προσέγγιση στο να δώσει απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο της επιθετικότητας.

8.5 Εξεύρεση και επιλογή των υλικών μέσων της έρευνας:

Για την πραγματοποίηση της ερευνητικής μας μελέτης ήταν απαραίτητη η εξασφάλιση έγκρισης της εισόδου μας στα σχολεία, καταρχήν από το αρμόδιο Υπουργείο (Υπ. Παιδείας) και στη συνέχεια από τους διευθυντές των σχολείων ενώ συνακολούθως απαραίτητη ήταν και η σύμφωνη γνώμη των εκπαιδευτικών. Ακόμη χρειάστηκε η σύμφωνη γνώμη των υπηρεσιών επιμελητών ανηλίκων Ηρακλείου και Ρεθύμνου για το δείγμα των παιδιών από τα δικαστήρια ανηλίκων.

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από το δείγμα έγινε κατά το χρονικό διάστημα Ιουνίου 2006 –Απρίλιο 2007. Η χρονική διάρκεια που χρειαζόταν για την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων στα σχολεία δε ξεπερνούσε τη μια διδακτική ώρα. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δημοτικά και γυμνάσια σχολεία του Ρεθύμνου, σε δημοτικά- γυμνάσια και λύκεια σχολεία στο νομό Ηρακλείου. Το υπόλοιπο δείγμα για τη μελέτη μας πάρθηκε από τα δικαστήρια Ρεθύμνου και Ηρακλείου Κρήτης, όπου το ερωτηματολόγιο συμπλήρωσαν άτομα ηλικίας 10-20 ετών που είχαν παραπεμφθεί για κάποια παραβατική πράξη που είχαν διαπράξει έως το δέκατοόγδοο έτος της ηλικία τους. Συναντήσαμε δυσκολίες στην συμπλήρωση των ερωτηματολογίων στα παιδιά με παραβατικές συμπεριφορές καθώς δύσκολα μπορούσαν να εμπιστευτούν ότι η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου αφορούσε καθαρά στατιστικούς λόγους, ενώ η έκταση του ερωτηματολογίου θεωρήθηκε σχολική εργασία για τα παιδιά, γεγονός που δεν τα ενθουσίαζε καθόλου. Δεν θα έπρεπε να παραβλέπουμε το οικονομικό κόστος για την διεξαγωγή της έρευνας, το οποίο εμείς επιβαρυνθήκαμε.

8.6 Περιγραφή Διαδικασίας Στατιστικής Ανάλυσης:

Τον Απρίλιο του 2007 ξεκίνησε διαδικασία στατιστικής ανάλυσης των ερωτηματολογίων με το στατιστικό πακέτο SPSS (SPSS for Windows 11.0). Τα στατιστικά μέτρα που χρησιμοποιήσαμε ήταν: 1) Frequencies, 2) Pearson Correlation, 3) T-test και 4) One – Way Anova.

Πρώτα δημιουργήθηκε το φύλο κωδικοποίησης, ενώ ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν καινούριες μεταβλητές για την καλύτερη σύγκριση των αποτελεσμάτων μεταξύ των ομάδων – κατηγοριών στο ερωτηματολόγιο της επιθετικότητας (Aggression). Οι μεταβλητές που δημιουργήθηκαν ήταν οι εξής: «Σωματική Επιθετικότητα» που προέκυψε από το άθροισμα της συνολικής βαθμολογίας των ερωτήσεων 8, 9, 10, 11, 5, 12, 13, «Λεκτική Επιθετικότητα» από τις ερωτήσεις 1, 14, 15, 16, 17, «Θυμός» από τις ερωτήσεις 2, 4, 18, 19, 20, 21, 22, «Εχθρότητα» από τις ερωτήσεις 3, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 και «Εμμεση Επιθετικότητα» από τις ερωτήσεις 6, 31, 32, 33, 30, 34. Τέλος δημιουργήθηκε μια ακόμα μεταβλητή για τη συνολική βαθμολογία της επιθετικότητας στην οποία περιλαμβάνονται όλες οι ερωτήσεις.

Ο βαθμός της επιθετικής συμπεριφοράς, ανάλογα με τα αποτελέσματα των ερωτήσεων 1-34 (ερωτηματολόγιο Aggression), ταξινομείται στην παρακάτω επταβάθμια κλίμακα: «Πολύ Υψηλό», «Υψηλό», «Υψηλότερο του Μέσου Όρου», «Μέσος Όρος», «Χαμηλότερο του Μέσου Όρου», «Χαμηλό» και «Πολύ χαμηλό». Η παραπάνω ταξινόμηση χρησιμοποιείται και για τις μεταβλητές. Οι μεταβλητές αυτές αποτελούν στην ουσία υποκατηγορίες της μεταβλητής «Επιθετική Συμπεριφορά».

Τα αποτελέσματα αφορούν ποσοστό, συχνότητα, συνολικά επίπεδα επιθετικότητας και σύγκριση μεταξύ υποκλιμάκων. Η σύγκριση των αποτελεσμάτων έγινε ανάμεσα στις δύο κατηγορίες του δείγματος, ανάμεσα δηλαδή στα παιδιά που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στα σχολεία των δύο νομών και στα παιδιά που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στα δικαστήρια ανηλίκων των ίδιων νομών, ενώ για την ακριβέστερη ανάλυση των αποτελεσμάτων προβήκαμε σε μια περαιτέρω κατηγοριοποίηση του δείγματος, κατά την οποία διακρίναμε το δείγμα των σχολείων σε δύο υποομάδες, μία για τα άτομα που φοιτούν στο Δημοτικό – Γυμνάσιο και μια για τα άτομα που φοιτούν στο Λύκειο. Τέλος η ομάδα προέβη σε ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

8.7 Δείγμα:

Το δείγμα αποτελείται από ανήλικους και ανήλικους ηλικίας 10 – 20 ετών. Από μαθητές δηλαδή Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης Δημοτικού, Α΄- Β΄- Γ΄ τάξης Γυμνασίου, Α΄- Β΄- Γ΄ Λυκείου και έναν πολύ μικρό αριθμό αποφοίτων ή φοιτητών. Το δείγμα αυτό συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο μας σε αγροτικές και αστικές περιοχές δύο μεγάλων νομών της Κρήτης στα σχολικά πλαίσια που αναφέρθηκαν παραπάνω αλλά και στα δικαστήρια ανηλίκων των αντίστοιχων νομών. Η έρευνα διήρκησε από τις 4-5-2006 έως τις 6-6-2006 για τους μαθητές των σχολείων, ενώ ήταν απαραίτητη η συλλογή κάποιων συμπληρωματικών ερωτηματολογίων ή οποία πραγματοποιήθηκε στις 14-12-2006. Ενώ η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων στα δικαστήρια ανηλίκων έγινε από 1-6-2006 έως τις 2-5-2007. Τέλος επισκεφτήκαμε 2 μεγάλα αστικά κέντρα της Κρήτης και 12 χωριά.

Ο συνολικός αριθμός του δείγματος είναι 1115 άτομα, από τα οποία 46 αρνήθηκαν να μας απαντήσουν ενώ άκυρα ήταν 35. Άκυρα – αμφισβητούμενα κρίθηκαν τα ερωτηματολόγια που είτε εμφάνιζαν ελλειπίες απαντήσεις είτε ασυνεπείς και υπερβολικές (θα πρέπει να αναφέρουμε πως στο πλαίσιο των δικαστηρίων δεν βρέθηκαν άκυρα ερωτηματολόγια.). Το τελικό δείγμα λοιπόν αποτέλεσαν 1034 άτομα, εκ των οποίων τα 892 συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο μας στο σχολείο και τα 142 συμπληρώθηκαν από ανήλικους και ενήλικους παραβάτες που έχουν παραπεμφθεί στα δικαστήρια ανηλίκων των δύο νομών.

8.7.1 Δημογραφικά Στοιχεία:

Από τις απαντήσεις του δείγματος συνολικά παρατηρούμε πως το 48,5% προέρχεται από αστική περιοχή και το 51,3% από αγροτική (βλ. πίνακας 1.1). Πιο συγκεκριμένα από τις απαντήσεις του δείγματος που προέρχεται από το χώρο των σχολείων (Δημοτικών – Γυμνασίων – Λυκείων) το 52,2% (466 άτομα) απάντησε πως προέρχεται από αγροτική περιοχή, ενώ το 47,8% (426 άτομα) απάντησε από την πόλη. Από το σύνολο των ατόμων (142 στον αριθμό) που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στα δικαστήρια Ηρακλείου και Ρεθύμνου, το 53,5%, 76 άτομα δηλαδή, προέρχονται από αστική περιοχή, ενώ το 45,1%, 64 δηλαδή άτομα, προέρχονται από αγροτική περιοχή. Ενώ το 1,4% δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή. (πίνακας 1.3)

Στο σύνολο των 892 ατόμων από τα σχολεία που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο, τα 454, με ποσοστό 50,9% ήταν αγόρια, ενώ τα 438, με ποσοστό 49,1 % ήταν κορίτσια. Στο σύνολο των 142 ατόμων από τα δικαστήρια ανηλίκων που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο, τα 129, με ποσοστό 90,8% ήταν αγόρια, ενώ τα 13

μόλις, με ποσοστό 9,2 % ήταν κορίτσια (που στο σύνολο τους προέρχονται από το νομό 1). (βλ. πίνακα 1.2)

Στον πληθυσμό των ατόμων που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στα σχολεία, το 70,2%, δηλαδή 626 άτομα, απάντησαν πως προέρχονται από τον νομό 1, ενώ το 29,8%, 266 άτομα, προέρχονται από το νομό 2. Από τον πληθυσμό που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στα δικαστήρια ανηλίκων, το 88% 125 άτομα προέρχονται από το νομό 1, ενώ το 12%, 17 άτομα, από το νομό 2. (πίνακας 1.4)

Στον πληθυσμό των σχολείων 12 (1,3%) άτομα απάντησαν πως είναι 10 ετών, 204 (22,9%) άτομα 11 ετών, 170 (19,1%) άτομα 12 ετών, 98 (11%) άτομα 13 ετών, 127 (14,2%) άτομα 14 ετών, 184 (20,6%) άτομα 15 ετών, 21 (2,4%) άτομα 16 ετών, 36 (4%) άτομα 17 ετών, 33 (3,7%) άτομα 18 ετών και 7 (0,8%) άτομα 19 ετών. ενώ στον πληθυσμό των δικαστηρίων, το 29,6% απάντησε πως είναι 17 ετών, το 18,3% 18 ετών, επίσης το 18,3% 19 ετών, το 14,1% 16 ετών, το 7% είναι 15 ετών, το 4,9% απάντησε πως είναι 14 ετών, το 2,8% είναι 20 ετών και το 2,1% 13 ετών. Τέλος 1,4% δεν απάντησε την ερώτηση.

(πίνακας 1.5)

Στο σύνολο των 142 παιδιών που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο μας Στα δικαστήρια ανηλίκων στους νομούς Ηρακλείου και Ρεθύμνου, 5 άτομα (3,5%) φοιτούν στο Δημοτικό σχολείο, 41 άτομα (28,9%) φοιτούν στο Γυμνάσιο, 56 άτομα (39,4%) στο Λύκειο – ΤΕΕ, 12 άτομα (8,5%) είναι απόφοιτοι ή φοιτητές σε κάποια ανώτερη σχολή και 28 άτομα (19,7%) έχουν εγκαταλείψει το σχολείο (πίνακας 1.2). Συγκεκριμένα 2 άτομα (1,4%) φοιτούν στην Ε' Δημοτικού, 3 άτομα (2,1%) φοιτούν στην ΣΤ' Δημοτικού, 12 άτομα (8,5%) φοιτούν στην Α' Γυμνασίου, 12 άτομα (8,5%) στη Β' Γυμνασίου, και 19 άτομα (13,4%) στη Γ' Γυμνασίου. 14 άτομα (9,9%) φοιτούν στην Α' Λυκείου, 17 άτομα (12%) στη Β' Λυκείου και 23 άτομα (16,2%) στη Γ' Λυκείου. Τέλος 46 άτομα (28,2%) είτε έχουν εγκαταλείψει το σχολείο είτε έχουν ολοκληρώσει όλες τις προαναφερθείσες τάξεις. Στο σύνολο των 892 παιδιών που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο μας σε Δημοτικά, Γυμνάσια και Λύκεια σχολεία στους νομούς Ηρακλείου και Ρεθύμνου, τα 363 άτομα φοιτούν στο Δημοτικό σχολείο, τα 445 φοιτούν στο Γυμνάσιο και τα 84 στο Λύκειο (πίνακας 1.2). Συγκεκριμένα τα 197 άτομα φοιτούν στην Ε' Δημοτικού, τα 166 άτομα φοιτούν στην ΣΤ' Δημοτικού. 110 άτομα φοιτούν στην Α' Γυμνασίου, 127 άτομα στη Β' Γυμνασίου, και 208 άτομα στη Γ' Γυμνασίου. Ενώ τέλος 18 άτομα φοιτούν στην Α' Λυκείου, 25 άτομα Β' Λυκείου και 41 άτομα στη Γ' Λυκείου. (βλ. πίνακα 1.6 – 1.7)

Όσον αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα, από τις απαντήσεις του δείγματος που συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο στα σχολεία, παρατηρούμε πως το 30,8% έχουν ολοκληρώσει το Δημοτικό, το 32,4% έχουν ολοκληρώσει το Γυμνάσιο, 17,5% έχουν φοιτήσει σε κάποια Ανώτερη Σχολή, 17,2% έχουν σπουδάσει σε κάποιο Πανεπιστήμιο και τέλος 4,7% δεν έχουν παρακολουθήσει καμία τάξη του σχολείου. Από τις απαντήσεις του δείγματος των δικαστηρίων, παρατηρούμε πως το 42,3% έχει ολοκληρώσει το Δημοτικό, το 31% έχει ολοκληρώσει το Γυμνάσιο, το 16,2% έχει φοιτήσει σε κάποια Ανώτερη Σχολή, το 7% έχει σπουδάσει σε κάποιο Πανεπιστήμιο και τέλος το 3,5% δεν απάντησε. (πίνακας 1.8)

Ενώ από τις απαντήσεις του δείγματος των σχολείων, αναφορικά με το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας, παρατηρούμε πως το 23,9% έχει ολοκληρώσει το Δημοτικό, το 37,9% έχει ολοκληρώσει το Γυμνάσιο, 19,7% έχει φοιτήσει σε κάποια Ανώτερη Σχολή, το 14,6% έχει σπουδάσει σε κάποιο Πανεπιστήμιο και τέλος 1,3% δεν έχει παρακολουθήσει καμία τάξη του σχολείου. Τέλος στο δείγμα των δικαστηρίων παρατηρούμε πως το 38% έχει ολοκληρώσει το Γυμνάσιο, το 24,6% έχει

ολοκληρώσει το Δημοτικό, 23,2% έχει φοιτήσει σε κάποια Ανώτερη Σχολή, το 8,5% έχει σπουδάσει σε κάποιο Πανεπιστήμιο και τέλος το 2,1% δεν έχει παρακολουθήσει καμία τάξη του σχολείου.

(πίνακας 1.9)

Στον πληθυσμό των σχολείων, αναφορικά με το επάγγελμα του πατέρα, το μεγαλύτερο ποσοστό, 24,8% εμφανίστηκε στο επάγγελμα των τεχνικών, ηλεκτρολόγων, μεταφορέων και εργατών. Αμέσως μετά, με ποσοστό 18,9% παρατηρούμε το επάγγελμα του αγρότη-ψαράς- δασικός, στη συνέχεια το 13,2% μας απάντησαν πως είναι επιχειρηματίες, ενώ το 12,9% εργάζονται σε προσωπικές υπηρεσίες. Το 6,7% είναι δημόσιοι υπάλληλοι με πτυχίο, ενώ το 6,2% είναι ναυτικοί-οδηγοί. Το 5,7% εργάζεται σε διάφορες υπηρεσίες, όπως τουριστικές επιχειρήσεις, εστιατόρια ή κομμωτήρια, ενώ το 3,3% ανήκει στην κατηγορία των επιστημόνων-γιατροί, δικηγόροι, αρχιτέκτονες, μηχανικοί-, το 2,4% εργάζεται σε εκπαιδευτικά επαγγέλματα, το 1,1% εργάζονται ως στρατιωτικοί και το 1% είναι συνταξιούχοι. Τέλος το 0,6% εργάζονται ως κληρικοί, ενώ σε ένα ποσοστό 3% το δείγμα μας δεν έχει απαντήσει την ερώτηση αυτή. Ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό στο επάγγελμα των γυναικών, 39,9% εμφανίστηκε στην ενασχόληση τους με τα οικιακά. Αμέσως μετά, με ποσοστό 17,7% εργάζονται σε προσωπικές υπηρεσίες, ενώ το 14,3% εργάζεται σε διάφορες υπηρεσίες, όπως τουριστικές επιχειρήσεις, εστιατόρια ή κομμωτήρια. Στη συνέχεια το 8% μας απάντησαν πως είναι επιχειρηματίες, ενώ το 7,4% είναι δημόσιοι υπάλληλοι με πτυχίο. Το 4,9% εργάζεται σε εκπαιδευτικά επαγγέλματα, ενώ το 1,8% ανήκει στην κατηγορία των επιστημόνων-γιατροί, δικηγόροι, αρχιτέκτονες, μηχανικοί-, ακόμη παρατηρούμε πως το επάγγελμα του αγρότη-ψαράς- δασικός φέρει ποσοστό 1,7%, ενώ το 0,7% εργάζεται ως μηχανικός, τεχνικός, εργάτης ή μεταφορέας. Το 0,2% εργάζονται ως στρατιωτικοί, το 0,1% ως ναυτικοί-οδηγοί και το 0,2% είναι συνταξιούχοι. Ενώ τέλος σε ένα ποσοστό 2,8% το δείγμα μας δεν έχει απαντήσει την ερώτηση αυτή. (βλ. πίνακας 1.10)

Στον πληθυσμό των δικαστηρίων το μεγαλύτερο ποσοστό στο επάγγελμα του πατέρα, 31% εμφανίστηκε στο επάγγελμα των τεχνικών, ηλεκτρολόγων, μεταφορέων και εργατών. Αμέσως μετά, με ποσοστό 21% παρατηρούμε ότι εργάζονται σε προσωπικές υπηρεσίες, στη συνέχεια το 13,4% μας απάντησε πως είναι επιχειρηματίες. Το 12% αντιστοιχεί σε διάφορες υπηρεσίες, όπως τουριστικές επιχειρήσεις, εστιατόρια ή κομμωτήρια, ακολουθεί το επάγγελμα του αγρότη-ψαράς-δασικός με ποσοστό 11,3%. Το 8,5% είναι δημόσιοι υπάλληλοι με πτυχίο, ενώ το 9,9% είναι ναυτικοί-οδηγοί. και το 4,9% είναι συνταξιούχοι. ενώ σε ένα ποσοστό 7% το δείγμα μας δεν έχει απαντήσει την ερώτηση αυτή. Το μεγαλύτερο ποσοστό στο επάγγελμα των γυναικών, 33% εμφανίστηκε στην ενασχόληση τους με τα οικιακά. Αμέσως μετά, με ποσοστό 23,2% εργάζεται σε διάφορες υπηρεσίες, όπως τουριστικές επιχειρήσεις, εστιατόρια ή κομμωτήρια, το 14,8% εργάζεται ως δημόσιος υπάλληλος με πτυχίο, ενώ το 11,3% εργάζεται σε προσωπικές υπηρεσίες. Στη συνέχεια το 3,5% μας απάντησαν πως είναι επιχειρηματίες. Ακόμη παρατηρούμε πως το 2,8% εργάζεται ως μηχανικός, τεχνικός, εργάτης ή μεταφορέας, ενώ το επάγγελμα του αγρότη-ψαράς- δασικός φέρει ποσοστό 0,7%, ενώ στο ίδιο ποσοστό εργάζεται σε εκπαιδευτικά επαγγέλματα και το 0,7% είναι συνταξιούχοι. Το 1,4% δηλώνουν ότι η μητέρα τους έχει πεθάνει. Ενώ τέλος σε ένα ποσοστό 7% το δείγμα μας δεν έχει απαντήσει την ερώτηση αυτή. (βλ. πίνακας 1.11)

Πίνακας 1.1 Κατανομή δείγματος ανά περιοχή στο γενικό πληθυσμό.

Περιοχή	N	%
Αγροτική	502	48,5
Αστική	530	51,3
Σύνολο	1034	100

Πίνακας 1.2. Κατανομή δείγματος ανά φύλο

Φύλο	Σχολείο		Δικαστήρια	
	N	%	N	%
Αγόρι	454	50,9	129	90,8
Κορίτσι	438	49,1	13	9,2
Σύνολο	892	100	142	100

Πίνακας 1.3 Κατανομή δείγματος ανά περιοχή

Περιοχή	Σχολείο		Δικαστήρια	
	N	%	N	%
Αστική	426	47,8	76	53,5
Αγροτική	466	52,2	64	45,1
Δεν απάντησε	0	0	2	1,4

Πίνακας 1.4 Κατανομή δείγματος ανά νομό

Νομός	Σχολείο		Δικαστήρια	
	N	%	N	%
1	626	70,2	125	88
2	266	29,8	17	12

Πίνακας 1.5 Κατανομή δείγματος ανάλογα με την ηλικία

Ηλικία	Σχολεία		Δικαστήρια	
	N	%	N	%
10	12	1,3	0	0
11	204	22,9	0	0
12	170	19,1	2	1,4
13	98	11	2	2,1
14	127	14,2	3	4,9
15	184	20,6	7	7
16	21	2,4	10	14,1
17	36	4	20	29,6
18	33	3,7	42	18,3
19	7	0,8	26	18,3
20	0	0	26	2,8
Δεν απάντησε	0	0	4	1,4
Σύνολο	892	100	142	100

Πίνακας 1.6 Κατανομή δείγματος ανά σχολείο

Σχολείο	Σχολείο		Δικαστήρια	
	N	%	N	%
Δημοτικό	363	40,7	5	3,5
Γυμνάσιο	445	49,9	41	28,9
Λύκειο - ΤΕΕ	84	9,4	56	39,4
Απόφοιτος – Φοιτητής	0	0	12	8,5
Δε με αφορά	0	0	28	19,7
Σύνολο	892	100	142	100

Πίνακας 1.7 Κατανομή δείγματος ανά τάξη.

Τάξη	Σχολείο		Δικαστήριο	
	N	%	N	%
Ε	197	22,1	2	1,4
ΣΤ	166	18,6	3	2,1
Α Γυμ.	110	12,3	12	8,5
Β Γυμ.	127	14,2	12	8,5
Γ Γυμ.	208	23,3	19	13,4
Α Λυκ.	18	2	14	9,9
Β Λυκ.	25	2,8	17	12
Γ Λυκ.	41	4,6	23	16,2
Δε με αφορά	0	0	40	28,2
Σύνολο	892	100	142	100

Πίνακας 1.8 Κατανομή δείγματος ανάλογα με την εκπαίδευση του πατέρα

Εκπαίδευση	Σχολείο		Δικαστήριο	
	N	%	N	%
Αναλφάβητοι	42	4,7	0	0
Δημοτικό	275	30,8	60	42,3
Γυμνάσιο	289	32,4	44	31
Ανώτερη Σχολή	156	17,5	23	16,2
Πανεπιστήμιο	130	14,6	10	7
Δεν απάντησε	0	0	5	3,5
Σύνολο	892	100	142	100

Πίνακας 1.9 Κατανομή δείγματος ανάλογα με την εκπαίδευση της μητέρας.

Εκπαίδευση	Σχολείο		Δικαστήριο	
	N	%	N	%
Αναλφάβητοι	12	1,3	3	2,1
Δημοτικό	213	23,9	35	24,6
Γυμνάσιο	338	37,9	54	38
Ανώτερη Σχολή	176	19,7	33	23,2
Πανεπιστήμιο	153	17,2	12	8,5
Δεν απάντησε	0	0	5	3,5
Σύνολο	892	100	142	100

Πίνακας 1.10 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το επάγγελμα των γονέων στον πληθυσμό των σχολείων.

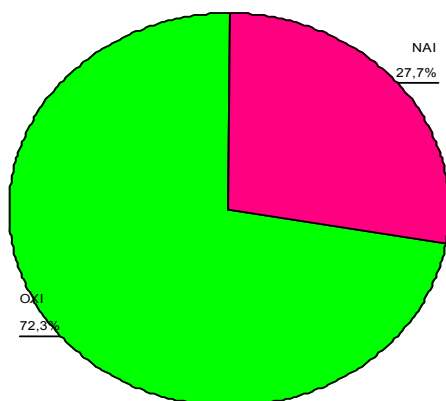
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΠΑΤΕΡΑΣ		ΜΗΤΕΡΑ	
	N	%	N	%
ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΜΕ ΠΤΥΧΙΟ	60	6,7	66	7,4
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	21	2,4	44	4,9
ΟΔΗΓΟΣ/ΝΑΥΤΙΚΟΣ	55	6,2	1	0,1
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ/ΓΙΑΤΡΟΙ/ΔΙΚΗΓΟΡ ΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ/ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ	29	3,3	16	1,8
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ	118	13,2	71	8
ΑΓΡΟΤΕΣ/ΨΑΡΑΔΕΣ/ΔΑΣΙΚΟΙ	169	18,9	15	1,7
ΟΙΚΙΑΚΑ	0	0	356	39,9
ΕΡΓΑΤΕΣ/ΤΕΧΝΙΚΟΙ/ΥΔΡΑΥΛΙΚΟΙ/ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΙ/ΜΕΤΑΦΟΡΕΙΣ/ΜΗ ΧΑΝΙΚΟΙ	221	24,8	6	0,7
ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ	9	1	2	0,2
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	27	3		
ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΥΠΗΡ., ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ, ΚΟΜΜΩΤΗΡΙΑ, ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	51	5,7	128	14,3
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ	10	1,1	2	0,2
ΕΧΕΙ ΠΕΘΑΝΕΙ	2	0,2	2	0,2
ΚΛΗΡΙΚΟΙ	5	0,6	0	0
ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	115	12,9	158	17,7
ΣΥΝΟΛΟ	892	100	892	100

Πίνακας 1.11 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το επάγγελμα των γονέων στον πληθυσμό των δικαστηρίων.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΠΑΤΕΡΑΣ		ΜΗΤΕΡΑ	
	N	%	N	%
ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΜΕ ΠΤΥΧΙΟ	12	8,5	21	14,8
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	0	0	1	0,7
ΟΔΗΓΟΣ/ ΝΑΥΤΙΚΟΣ	14	9,9	0	0
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ	19	13,4	5	3,5
ΑΓΡΟΤΕΣ/ΨΑΡΑΔΕΣ/ΔΑΣΙΚΟΙ	16	11,3	1	0,7
ΟΙΚΙΑΚΑ	0	0	48	33,8
ΕΡΓΑΤΕΣ/ΤΕΧΝΙΚΟΙ/ΥΔΡΑΥΛΙΚΟΙ/ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΙ/ΜΕΤΑΦΟΡΕΙΣ/ ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ	44	31	4	2,8
ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ	7	4,9	1	0,7
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	10	07	10	7
ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΥΠΗΡ., ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ, ΚΟΜΜΩΤΗΡΙΑ, ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	17	12	33	23,2
ΕΧΕΙ ΠΕΘΑΝΕΙ	0	0	2	1,4
ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	3	2,1	16	11,3
ΣΥΝΟΛΟ	142	100	142	100

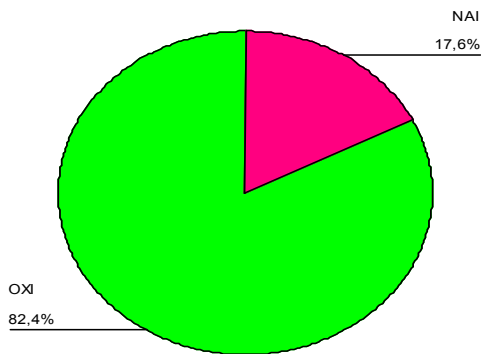
Τιμωρία δασκάλου – γονέων:

Η πλειοψηφία του δείγματος των σχολείων με ποσοστό 72,3% (645 άτομα) απάντησε αρνητικά, ενώ το 27,7% (247 άτομα) απάντησε θετικά στην ερώτηση αν οι γονείς τους έχουν χτυπήσει ποτέ ώστε να πονέσουν πραγματικά. (βλ. γράφημα 1.1)

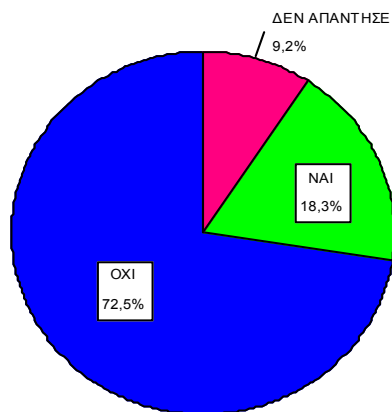
Γράφημα 1.1

Το ίδιο δείγμα με ποσοστό 82,4% (735 άτομα) απάντησε αρνητικά στην ερώτηση αν έχει τιμωρηθεί από το δάσκαλο την τελευταία χρονιά, ενώ το 17,6% (157 άτομα) απάντησε πως έχει τιμωρηθεί από δάσκαλο. (βλ. γράφημα 1.2)

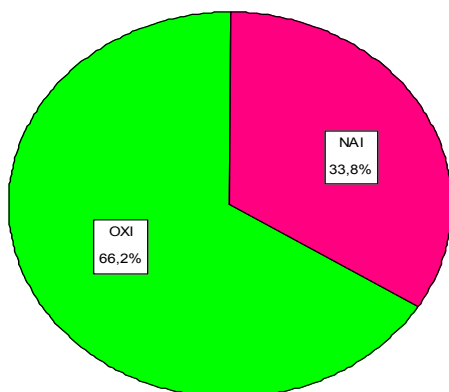
Γράφημα 1.2

Το δείγμα των δικαστηρίων με ποσοστό 72,5%, απάντησε πως δεν έχει τιμωρηθεί από το δάσκαλο την τελευταία χρονιά, ενώ το 18,3% απάντησε θετικά. Το 9,2% δεν απάντησε στην ερώτηση. (βλ. γράφημα 1.3)

Γράφημα 1.3

Η πλειοψηφία του ίδιου δείγματος με ποσοστό 66,2% απάντησε αρνητικά στην ερώτηση αν έχουν δεχθεί σωματική βία από τους γονείς τους τον τελευταίο χρόνο, ενώ το 33,8% απάντησε θετικά σ' αυτήν την ερώτηση. (βλ. γράφημα 1.4)

Γράφημα 1.4

Συνομήλικοι και επιθετικότητα: Αν τύχει να μαλώσεις, τι γίνεται πιο συχνά;

Σ' αυτή την ερώτηση το 22,7% των παιδιών που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στο σχολείο, απάντησε πως δεν τσακώνεται ποτέ, ενώ το 28,9% πως όταν τσακώνεται δεν μιλάει στον αντίζηλο του. Το 18,2% υποστηρίζει πως βάζει τις φωνές, το 18% πως αντιδρά δέρνοντας τον εχθρό του και το 12% απάντησε κάτι διαφορετικό από τις πιθανές απαντήσεις. Τέλος το 0,8% απάντησε πως σε έναν τσακωμό τους δέρνουν οι άλλοι. Ενώ το 32,4% (46 άτομα) του δείγματος των δικαστηρίων δήλωσε πως δεν τσακώνεται ποτέ, το 26,8% (38 άτομα) όταν βρεθούν σε ένα τέτοιο γεγονός δεν μιλάνε στον αντίπαλο τους, το 16,2% (23 άτομα) σε μια τέτοια περίπτωση αντιδρούν βάζοντας τις φωνές, το 14,8% (21 άτομα) αντιδρούν σ' ένα δέρνοντας τον αντίπαλο τους, το 8,5% (12 άτομα) έδωσε άλλη απάντηση από τις πιθανές και το 1,4% (2 άτομα) δήλωσαν πως σ' ένα τσακωμό είναι εκείνοι που δέχονται την επίθεση από τον αντίπαλο. (βλ. πίνακα 1.12)

Πίνακας 1.12 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πώς θα αντιδρούσε σ' έναν τσακωμό.

	Σχολεία		Δικαστήρια	
	N	%	N	%
ΔΕΝ ΤΣΑΚΩΝΟΜΑΙ ΠΟΤΕ	197	22,1	46	32,4
ΔΕΝ ΤΟΥΣ ΜΙΛΑΩ	258	28,9	38	26,8
ΚΛΑΙΩ / ΒΑΖΩ ΤΙΣ ΦΩΝΕΣ	162	18,2	23	16,2
ΤΟΥΣ ΔΕΡΝΩ ΕΓΩ	161	18	21	14,8
ΜΕ ΔΕΡΝΟΥΝ ΑΥΤΟΙ	7	0,8	2	1,4
ΣΥΖΗΤΩ/ ΣΥΜΦΙΛΙΩΝΟΜΑΙ	107	12	12	8,5
ΣΥΝΟΛΟ	892	100	142	100

8.8 Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Πίνακας 1.1 Επιθετικότητα γενικού πληθυσμού του δείγματος.

	Δείγμα	N	M.O.	T.A.	t.	p.
Σωματική	Σχολείο	892	15,76	6,47	0,259	,289
	Δικαστήριο	142	16,38	6,28		
Λεκτική	Σχολείο	892	12,52	3,94	5,139	,659
	Δικαστήριο	142	12,37	3,43		
Θυμός	Σχολείο	892	14,98	4,79	0,206	,452
	Δικαστήριο	142	14,65	4,81		
Εχθρότητα	Σχολείο	892	20,15	6,55	0,416	,003
	Δικαστήριο	142	18,42	6,34		
Έμμεση	Σχολείο	892	15,42	4,62	1,055	,032
	Δικαστήριο	142	14,52	4,41		
Σύνολο	Σχολείο	892	78,85	20,34	0,001	,175
	Δικαστήριο	142	76,37	19,73		

Διαφορά μέσων όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανάλογα με το πλαίσιο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου

Στον παραπάνω πίνακα φαίνεται να υπάρχουν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα ως προς την εχθρότητα και την έμμεση επιθετικότητα στο σχολείο, όπου ο μέσος όρος επιθετικότητας είναι υψηλότερα στα σχολεία σε σχέση με τα δικαστήρια.

Πίνακας 1.2 Επιθετικότητα ανά βαθμίδα εκπαίδευσης.

		<u>Σχολείο</u>			<u>Δικαστήριο</u>				
	Βαθμίδα Εκπαίδευσης	N	M.O.	T.A.		N	M.O.	T.A.	
Σωματική	Δημοτικό	363	14,61	6,04	F=19,533, p= ,000	5	20,60	7,40	F=1,188, p= ,319
	Γυμνάσιο	445	16,03	6,46		41	16,36	6,48	
	Λύκειο	84	19,32	6,95		56	15,67	5,66	
	Απόφοιτος – φοιτητής	-	-	-		12	18,75	5,67	
	Δεν με αφορά	-	-	-		28	16,07	7,09	
	Σύνολο	892	15,76	6,47		142	16,38	6,28	
Λεκτική	Δημοτικό	363	11,96	3,73	F=13,904, p= ,000	5	12,60	2,88	F=,995, p= ,413
	Γυμνάσιο	445	12,63	4,06		41	12,82	3,87	
	Λύκειο	84	14,41	3,57		56	11,76	3,01	
	Απόφοιτος – φοιτητής	-	-	-		12	13,58	2,96	
	Δεν με αφορά	-	-	-		28	12,35	3,76	
	Σύνολο	892	12,52	3,94		142	12,37	3,43	
Θυμός	Δημοτικό	363	13,96	4,46	F=21,756, p= ,000	5	19,00	4,41	F=,1522, p= ,199
	Γυμνάσιο	445	15,33	4,94		41	13,92	4,84	
	Λύκειο	84	17,48	4,22		56	14,37	4,44	
	Απόφοιτος – φοιτητής	-	-	-		12	15,75	5,41	
	Δεν με αφορά	-	-	-		28	15,03	5,08	

	Σύνολο	892	14,98	4,79		142	14,65	4,81	
Εχθρότητα	Δημοτικό	363	19,97	6,56	F=1,464, p= ,232	5	26,60	5,85	F=3,444, p=,010
	Γυμνάσιο	445	20,08	6,51		41	19,31	6,13	
	Λύκειο	84	21,30	6,72		56	18,42	6,55	
	Απόφοιτος – φοιτητής	-	-	-		12	16,00	5,29	
	Δεν με αφορά	-	-	-		28	16,71	5,61	
	Σύνολο	892	20,15	6,55		142	18,42	6,34	
Έμμεση	Δημοτικό	363	14,68	4,73	F=13,450, p= ,000	5	18,20	1,92	F=1,152, p= ,335
	Γυμνάσιο	445	15,64	4,52		41	14,21	4,96	
	Λύκειο	84	17,42	3,92		56	14,37	4,44	
	Απόφοιτος – φοιτητής	-	-	-		12	15,58	3,62	
	Δεν με αφορά	-	-	-		28	14,17	3,96	
	Σύνολο	892	15,42	4,62		142	14,52	4,41	
Σύνολο	Δημοτικό	363	75,20	19,74	F=19,580, p= ,000	5	97,00	19,30	F=1,666, p=,161
	Γυμνάσιο	445	79,73	20,26		41	76,65	21,11	
	Λύκειο	84	89,94	18,90		56	74,62	19,13	
	Απόφοιτος – φοιτητής	-	-	-		12	79,66	16,21	
	Δεν με αφορά	-	-	-		28	74,35	19,23	
	Σύνολο	892	78,85	20,34		142	76,37	19,73	

Διαφορά μέσω των όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανάλογα με τη βαθμίδα εκπαίδευσης. Για τα σχολεία υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά για όλες τις μορφές επιθετικότητας εκτός από την εχθρότητα. Ενώ για τα δικαστήρια μόνο η εχθρότητα φαίνεται να δίνει στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα.

Πίνακας 1.3 Συσχέτιση Pearson ανάμεσα στις υποκλίμακες της επιθετικότητας και τη συνολική βαθμολογία στο δείγμα των σχολείων.

	Σωματική	Λεκτική	Θυμός	Εχθρότητα	Έμμεση	Σύνολο
Σωματική	1					
Λεκτική	,525**	1				
Θυμός	,587**	,564**	1			
Εχθρότητα	,375**	,409**	,427**	1		
Έμμεση	,558**	,509**	,530**	,476**	1	
Σύνολο	,806**	,742**	,790**	,730**	,782**	1

Συσχέτιση Pearson ανάμεσα στις υποκλίμακες της επιθετικότητας και στη συνολική βαθμολογία της στο δείγμα των σχολείων.

** Correlation is significant at the 0,01 level

Πίνακας 1.4 Συσχέτιση Pearson ανάμεσα στις υποκλίμακες της επιθετικότητας και τη συνολική βαθμολογία στο δείγμα των δικαστηρίων.

	Σωματική	Λεκτική	Θυμός	Εχθρότητα	Έμμεση	Σύνολο
Σωματική	1					
Λεκτική	,618**	1				
Θυμός	,629**	,390**	1			
Εχθρότητα	,419**	,426**	,419**	1		
Έμμεση	,605**	,580**	,477**	,508**	1	
Σύνολο	,850**	,733**	,754**	,745**	,797**	1

Συσχέτιση Pearson ανάμεσα στις υποκλίμακες της επιθετικότητας και στη συνολική βαθμολογία της στο δείγμα των δικαστηρίων.

** Correlation is significant at the 0,01 level

Πίνακας 1.5 Συσχέτιση Pearson της επιθετικότητας με την ηλικία και την κατάσταση κατοικίας.

	Ηλικία	Αριθμός ατόμων	Αριθμός δωματίων	Σωματική	Λεκτική	Θυμός	Εχθρότητα	Έμμεση	Σύνολο
Ηλικία	1								
Αριθμός ατόμων	-,013	1							
Αριθμός δωματίων	,120**	,045	1						
Σωματική	,199**	,125**	,023	1					
Λεκτική	,172**	,052	,091**	,525**	1				
Θυμός	,234**	,067*	,083*	,587**	,564**	1			
Εχθρότητα	,037	,013	,009	,375**	,409**	,427**	1		
Έμμεση	,169**	,024	,068*	,558**	,509**	,530**	,476**	1	
Σύνολο	,202**	,075*	,063	,806**	,742**	,790**	,730**	,782**	1

Συσχέτιση Pearson Correlation ανάμεσα στις υποκλίμακες της επιθετικότητας, την ηλικία, τον αριθμό των δωματίων της οικίας και τον αριθμό των ατόμων που ζουν σ' αυτή στο δείγμα των σχολείων.

Αντίστοιχη ανάλυση από το δείγμα των δικαστηρίων ανηλίκων δεν μας έδωσε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα.

** Correlation is significant at the 0,01 level

* Correlation is significant at the 0,05 level

Πίνακας 1.6 Επιθετικότητα ανά νομό προέλευσης.

	Νομός	Σχολεία					Δικαστήρια				
		N	M.O.	T.A.	t.	p.	N	M.O.	T.A.	t.	p.
Σωματική	1	626	16,07	6,46	0,058	,030	125	12,40	3,34	3,162	,745
	2	266	15,04	6,45			17	12,11	4,15		
Λεκτική	1	626	12,85	3,84	1,261	,000	125	16,51	5,51	0,327	,511
	2	266	11,75	4,08			17	17,47	6,37		
Θυμός	1	626	15,34	4,66	0,906	,001	125	14,56	4,44	3,632	,772
	2	266	14,13	5,00			17	14,23	4,33		
Εχθρότητα	1	626	20,47	6,41	1,092	,028	125	16,28	6,13	0,182	,611
	2	266	19,41	6,84			17	17,11	7,49		
Έμμεση	1	626	15,79	4,54	0,407	,000	125	18,60	6,33	0,055	,366
	2	266	14,53	4,70			17	17,11	6,48		
Σύνολο	1	626	80,54	19,85	1,879	,000	125	78,38	19,84	0,357	,951
	2	266	74,88	20,96			17	78,05	25,45		

Διαφορές μέσω των όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανά νομό στον πληθυσμό των δημοτικών – γυμνασίων και των δικαστηρίων

Ο παραπάνω πίνακας δείχνει στατιστικά σημαντικές διαφορές των μορφών επιθετικότητας ανάμεσα στους δύο νομούς. Υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ τους για το δείγμα δημοτικών και γυμνασίων όχι όμως και για το δείγμα που προερχόταν από τα δικαστήρια ανηλίκων.

Πίνακας 1.7 Επιθετικότητα και τόπος διαμονής.

		Σχολείο					Δικαστήριο				
Προέλευση		N	M.O.	T.A.	t.	p	N	M.O.	T.A.	t.	p
Σωματική	Αστική	426	16,01	6,49	0,392	,285	76	15,39	5,31	0,874	,472
	Αγροτική	466	15,54	6,45			64	17,62	7,10		
Λεκτική	Αστική	426	12,50	3,89	0,503	,879	76	12,17	3,15	1,117	,035
	Αγροτική	466	12,54	3,99			64	12,59	3,77		
Θυμός	Αστική	426	15,38	4,74	0,139	,017	76	15,71	5,39	1,541	,203
	Αγροτική	466	14,61	4,81			64	17,71	5,76		
Εχθρότητα	Αστική	426	20,27	6,75	2,153	,601	76	18,34	6,28	4,418	,036
	Αγροτική	466	20,04	6,37			64	18,65	6,53		
Έμμεση	Αστική	426	15,79	4,52	0,008	,022	76	14,11	4,29	0,234	,773
	Αγροτική	466	15,08	4,69			64	15,07	4,57		
Σύνολο	Αστική	426	79,96	20,79	0,759	,119	76	75,73	19,25	1,290	,089
	Αγροτική	466	77,83	19,89			64	81,67	21,72		

Διαφορές μέσω των όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανάμεσα σε αγροτικές και αστικές περιοχές. Στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα για το δείγμα των σχολείων έχουμε για το θυμό και την έμμεση επιθετικότητα, με υψηλότερους τους μέσους όρους στις αστικές περιοχές. Για το δείγμα των δικαστηρίων στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα έδωσαν οι μορφές επιθετικότητας λεκτική και εχθρότητα για τις αγροτικές περιοχές.

Πίνακας 1.8 Επιθετικότητα ανά φύλο.

	Φύλο	Δημοτικά – Γυμνάσια					Λύκεια					Δικαστήρια				
		N	M.O.	T.A.	t.	p	N	M.O.	T.A.	t.	p	N	M.O.	T.A.	t.	p
Σωματική	Αγόρι	408	17,43	6,69	31,587	,000	46	21,04	6,80	,001	,012	76	15,39	5,31	,874	,472
	Κορίτσι	400	13,32	5,13			38	17,23	6,63			64	17,62	7,10		
Λεκτική	Αγόρι	408	12,37	4,03	1,208	,725	46	14,19	3,87	1,333	,537	76	12,17	3,15	1,117	,035
	Κορίτσι	400	12,28	3,83			38	14,68	3,20			64	12,59	3,77		
Θυμός	Αγόρι	408	14,95	4,64	1,284	,157	46	17,73	4,56	1,149	,553	76	15,71	5,39	1,541	,203
	Κορίτσι	400	14,48	4,91			38	17,18	3,82			64	17,71	5,76		
Εχθρότητα	Αγόρι	408	19,79	6,37	1,955	,291	46	21,10	6,58	0,661	,765	76	18,34	6,28	4,418	,036
	Κορίτσι	400	20,28	6,69			38	21,55	6,97			64	18,65	6,53		
Έμμεση	Αγόρι	408	15,66	4,62	0,025	,005	46	17,82	3,94	0,174	,310	76	14,11	4,29	,234	,773
	Κορίτσι	400	14,75	4,62			38	16,94	3,90			64	15,07	4,57		
Σύνολο	Αγόρι	408	80,23	20,99	4,306	,000	46	91,91	20,49	1,959	,301	76	75,73	19,25	1,290	,089
	Κορίτσι	400	75,12	18,93			38	87,60	16,74			64	81,67	21,72		

Διαφορές μέσων όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανά φύλο στον πληθυσμό των δημοτικών – γυμνασίων, λυκείων, δικαστηρίων.

Στατιστικά σημαντικές διαφορές παρατηρούνται για τη σωματική, έμμεση και συνολική επιθετικότητα στα δημοτικά – γυμνάσια όσον αφορά το φύλο. Ενώ για τα λύκεια μόνο στη σωματική επιθετικότητα. Στο δείγμα των δικαστηρίων, στατιστικά σημαντικές διαφορές βρέθηκαν για τη λεκτική και έμμεση επιθετικότητα. Σε όλες τις περιπτώσεις οι μέσοι όροι υπερéχουν ως προς τα αγόρια.

Πίνακας 1.9 Οικογενειακή κατάσταση: «Ζεις με τη μητέρα σου.»

		Σχολείο					Δικαστήριο				
	Ζεις με τη μητέρα σου	N	M.O	T.A	t.	p.	N	M.O	T.A	t.	p.
Σωματική	ΝΑΙ	867	15,72	6,45	0,169	,237	130	16,03	6,03	1,156	,013
	ΟΧΙ	25	17,28	7,16			11	20,90	7,82		
Λεκτική	ΝΑΙ	867	12,51	3,91	1,862	,651	130	12,32	3,37	0,049	,254
	ΟΧΙ	25	12,88	5,02			11	13,54	3,69		
Θυμός	ΝΑΙ	867	14,98	4,81	0,445	,882	130	16,30	5,25	7,552	,016
	ΟΧΙ	25	14,84	4,38			11	20,54	8,35		
Εχθρότητα	ΝΑΙ	867	20,10	6,56	0,528	,154	130	18,05	6,25	0,804	,007
	ΟΧΙ	25	22,00	6,08			11	23,36	5,60		
Έμμεση	ΝΑΙ	867	15,40	4,60	2,295	,615	130	14,33	4,21	3,102	,033
	ΟΧΙ	25	15,88	5,30			11	17,27	5,86		
Σύνολο	ΝΑΙ	867	78,73	20,31	0,014	,316	130	77,04	19,30	3,035	,004
	ΟΧΙ	25	82,88	21,40			11	95,63	26,78		

Διαφορές μέσων όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανάλογα με το αν το δείγμα μας ζει με τη μητέρα του ή όχι.

Τα παιδιά των δικαστηρίων που δηλώνουν ότι δεν ζουν με τη μητέρα τους δίδουν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα με υψηλότερους μέσους όρους σε όλες τις μορφές επιθετικότητας εκτός της λεκτικής.

Πίνακας 1.10 Τιμωρία από την οικογένεια: «Σ' έχουν δείρει ποτέ οι γονείς σου ώστε να πονέσεις πραγματικά.»

		<u>Σχολείο</u>					<u>Δικαστήριο</u>				
	Τιμωρία γονέων	N	M.O	T.A	t.	p.	N	M.O	T.A	t.	p.
Σωματική	NAI	247	17,01	6,39	0,109	,000	50	16,94	5,70	1,476	,671
	OXI	645	15,29	6,45			92	16,08	6,58		
Λεκτική	NAI	247	13,08	3,94	0,008	,009	50	12,54	2,95	0,029	,046
	OXI	645	12,31	3,92			92	12,28	3,67		
Θυμός	NAI	247	15,82	4,85	0,789	,001	50	17,90	5,34	5,135	,414
	OXI	645	14,65	4,74			92	15,93	5,66		
Εχθρότητα	NAI	247	22,76	6,66	1,499	,000	50	20,66	7,02	0,942	,442
	OXI	645	19,16	6,23			92	17,21	5,62		
Έμμεση	NAI	247	16,49	4,38	0,619	,000	50	14,94	3,57	4,625	,002
	OXI	645	15,00	4,65			92	14,30	4,81		
Σύνολο	NAI	247	85,18	18,99	1,517	,000	50	82,98	18,23	1,030	,047
	OXI	645	76,43	20,33			92	75,82	21,29		

Διαφορά μέσω των όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανάλογα με το αν έχουν δεχθεί ή όχι σωματική επιθετικότητα από τους γονείς.

Στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα βρέθηκαν για όλα τα είδη επιθετικότητας στα σχολεία, σε σχέση με την τιμωρία των γονιών προς τους μαθητές. Ενώ για τα δικαστήρια, στατιστικά σημαντικές αποτελέσματα αφορούν τη λεκτική και έμμεση επιθετικότητα όπως και το συνολικό βαθμό της επιθετικότητας.

Πίνακας 1.11 Τιμωρία από το σχολείο: «Αυτή τη χρονιά έχεις τιμωρηθεί από τους δασκάλους σου για κάτι που έχεις κάνει στο σχολείο.»

		Σχολείο					Δικαστήριο				
	Τιμωρία δασκάλου	N	M.O	T.A	t.	p.	N	M.O	T.A	t.	p.
Σωματική	NAI	157	20,09	6,62	2,467	,000	26	18,61	5,96	0,001	,038
	OXI	735	14,84	6,06			103	16,00	6,35		
Λεκτική	NAI	157	14,49	3,99	0,822	,000	26	13,69	3,77	0,823	,060
	OXI	735	12,10	3,80			103	12,08	3,41		
Θυμός	NAI	157	17,31	4,42	1,082	,000	26	18,42	4,64	0,372	,064
	OXI	735	14,48	4,72			103	16,14	5,64		
Εχθρότητα	NAI	157	21,89	6,32	2,168	,000	26	20,07	6,52	0,339	,061
	OXI	735	19,78	6,55			103	17,72	5,89		
Έμμεση	NAI	157	17,63	4,22	2,855	,000	26	16,03	3,87	0,519	,078
	OXI	735	14,94	4,57			103	14,22	4,54		
Σύνολο	NAI	157	91,44	19,54	0,000	,000	26	86,84	19,80	0,111	,019
	OXI	735	76,16	19,49			103	76,19	20,67		

Διαφορές μέσω των όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας συγκριτικά με το αν έχουν τιμωρηθεί ή όχι στο σχολείο.

Στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα σε σχέση με την τιμωρία από τους δασκάλους και τη μορφή επιθετικότητας βρέθηκε να αφορά όλες τις μορφές επιθετικότητας και το σύνολο της για τα σχολεία. Ενώ για το δείγμα των δικαστηρίων τα στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα αφορούσαν τη σωματική και συνολική επιθετικότητα.

Πίνακας 1.12 Σχολικές επιδόσεις παιδιού: «Έχεις χάσει ποτέ χρονιά.»

	Έχεις χάσει χρονιά;	Σχολείο					Δικαστήριο				
		N	M.O	T.A	t.	p.	N	M.O	T.A	t.	p.
Σωματική	NAI	61	19,39	7,50	7,473	,000	65	12,66	3,37	0,056	,376
	OXI	831	15,50	6,32			76	12,14	3,50		
Λεκτική	NAI	61	12,72	3,98	0,017	,692	65	17,01	6,09	1,197	,497
	OXI	831	12,51	3,94			76	16,36	5,18		
Θυμός	NAI	61	16,34	4,33	0,637	,021	65	14,93	4,91	7,649	,357
	OXI	831	14,88	4,81			76	14,25	3,91		
Εχθρότητα	NAI	61	20,55	6,36	0,363	,621	65	16,83	7,17	5,910	,474
	OXI	831	20,12	6,57			76	16,06	5,45		
Έμμεση	NAI	61	16,04	4,92	0,639	,272	65	19,52	6,84	1,383	,053
	OXI	831	15,37	4,60			76	17,44	5,79		
Σύνολο	NAI	61	85,06	20,86	0,353	,013	65	80,96	22,52	2,603	,177
	OXI	831	78,39	20,24			76	76,27	18,54		

Διαφορές μέσων όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανάλογα με το αν έχει χρειαστεί ή όχι να επαναλάβουν κάποια χρονιά στο σχολείο.

Στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα σε σχέση με τα είδη επιθετικότητας και των σχολικών επιδόσεων του παιδιού αφορούν τη σωματική επιθετικότητα, το θυμό και τη συνολική επιθετικότητα για το σχολείο. Ενώ για τα δικαστήρια πλησίαζε το στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα ($p=0,053$) μόνο η έμμεση επιθετικότητα για τα παιδιά που είχαν χάσει κάποια σχολική χρονιά.

Πίνακας 1.13 Συνομήλικοι και επιθετικότητα: «Αν τύχει να μαλώσεις τι είναι αυτό που γίνεται πιο συχνά.»

	Τι κάνεις όταν μαλώνεις	Δημοτικά – Γυμνάσια			Λύκεια			Δικαστήρια					
		N	M.O.	T.A.	N	M.O.	T.A.	N	M.O.	T.A.			
Σωματική	Δεν τσακών. ποτέ	177	13,16	5,25	F=39,004, p= ,000	20	17,90	6,15	F=2,892, p= ,019	46	14,28	5,07	F= 10,488, p=,000
	Δεν τους μιλάω	242	14,37	5,31		16	14,87	6,00		38	14,23	4,72	
	Βάζω τις φωνές	142	14,81	5,59		20	21,55	7,05		23	18,30	6,57	
	Τους δέρνω	146	21,21	6,82		15	22,20	5,96		21	23,38	6,28	
	Με δέρνουν	6	11,83	4,26		1	26,00	,		2	20,00	1,41	
	Άλλο	95	14,33	5,62		12	19,75	7,84		12	14,75	5,13	
	Σύνολο	808	15,39	6,31		84	19,32	6,95		142	16,38	6,28	
Λεκτική	Δεν τσακών. ποτέ	177	11,03	3,71	F=11,240, p= ,000	20	12,50	3,18	F=2,724 p= ,025	46	10,95	2,74	F= 8,854, p=,000
	Δεν τους μιλάω	242	11,92	3,66		16	14,18	2,63		38	11,81	3,43	
	Βάζω τις φωνές	142	12,80	4,09		20	14,60	3,23		23	13,21	2,21	
	Τους δέρνω	146	14,08	4,22		15	15,33	4,0		21	15,85	3,85	
	Με δέρνουν	6	12,33	4,76		1	21,00	,		2	15,50	3,53	
	Άλλο	95	12,34	3,16		12	15,91	4,05		12	11,33	2,30	
	Σύνολο	808	12,33	3,93		84	14,41	3,57		142	12,37	3,43	
Θυμός	Δεν τσακών. ποτέ	177	13,25	4,53		20	16,00	4,07		46	12,50	4,30	

	Δεν τους μιλάω	242	14,39	4,66	F=10,775, p= ,000	16	18,31	3,21	F=,969 p= ,442	38	13,34	3,11	F=7,814, p=,000
	Βάζω τις φωνές	142	15,17	5,14		20	18,25	5,04		23	17,95	4,81	
	Τους δέρνω	146	16,87	4,56		15	16,93	3,51		21	17,66	5,28	
	Με δέρνουν	6	12,16	2,48		1	21,00	,		2	14,50	4,94	
	Άλλο	95	14,45	4,14		12	18,00	4,95		12	15,50	4,75	
	Σύνολο	808	14,72	4,78		84	17,48	4,22		142	14,65	4,81	
Εχθρότητα	Δεν τσακων. ποτέ	177	18,20	6,08	F=4,158, p= ,001	20	19,55	5,24	F=,828 p= ,534	46	16,37	5,29	F= 5,211, p=,000
	Δεν τους μιλάω	242	20,16	6,54		16	22,25	6,88		38	17,00	5,70	
	Βάζω τις φωνές	142	20,29	6,86		20	20,20	5,85		23	20,91	6,12	
	Τους δέρνω	146	21,00	6,07		15	23,66	8,79		21	21,57	6,85	
	Με δέρνουν	6	21,33	9,15		1	23,00	,		2	30,50	3,53	
	Άλλο	95	21,15	6,77		12	21,75	7,37		12	18,58	6,89	
Σύνολο	808	20,03	6,53	84	21,30	6,72	142	18,43	6,34				
Έμμεση	Δεν τσακων. ποτέ	177	14,04	4,40	F=9,381, p= ,000	20	15,85	3,66	F=1,843 p= ,114	46	13,348	3,78	F=3,916, p=,002
	Δεν τους μιλάω	242	14,67	4,48		16	16,37	4,06		38	13,71	4,72	
	Βάζω τις φωνές	142	15,73	4,76		20	17,80	3,56		23	15,26	3,68	
	Τους δέρνω	146	17,21	4,78		15	18,86	3,68		21	17,28	5,15	
	Με δέρνουν	6	13,33	4,80		1	21,00	,		2	21,00	1,41	
	Άλλο	95	15,00	4,08		12	18,75	4,37		12	14,33	2,99	

	Σύνολο	808	15,21	4,64		84	17,42	3,92		142	14,52	4,414	
Σύνολο	Δεν τσακων.ποτέ	177	69,71	18,20	F=20,049, p= ,000	20	81,80	16,28	F=1,849 p=,113	46	67,45	14,02	F=11,518, p=,000
	Δεν τους μιλάω	242	75,54	18,68		16	86,00	14,89		38	70,10	16,76	
	Βάζω τις φωνές	142	78,83	20,54		20	92,40	16,99		23	85,65	17,34	
	Τους δέρνω	146	90,39	20,64		15	97,00	21,32		21	95,76	22,70	
	Με δέρνουν	6	71,00	11,18		1	112,00	,		2	101,50	2,12	
	Άλλο	95	77,29	16,90		12	94,16	23,94		12	74,50	14,70	
	Σύνολο	808	77,70	20,15		84	89,96	18,90		142	76,37	19,73	

Διαφορά των μέσων όρων της συνολικής βαθμολογίας των υποκλιμάκων της επιθετικότητας ανάλογα με το πώς αντιδρούν σ' έναν τσακωμό, στον πληθυσμό των δημοτικών – γυμνασίων, λυκείων, δικαστηρίων.

Ο τρόπος που αντιδρούν οι μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου, όχι όμως και του Λυκείου μας έδωσε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα σε σχέση με όλες τις μορφές επιθετικότητας. Επίσης σε σχέση με την ερώτηση αυτή το δείγμα των δικαστηρίων ανηλίκων μας έδωσε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα σ' όλες τις μορφές επιθετικότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

9.1 Περιορισμοί που προέκυψαν μέχρι την ολοκλήρωση της πτυχιακής εργασίας

Αναντίλεκτα, η εκπλήρωση κάθε σκοπού απαιτεί την ετοιμότητα του «αγωνιστή» προκειμένου να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει δυσκολίες και εμπόδια που πιθανόν να βρεθούν στο δρόμο του. Το ίδιο ισχύει και για την ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας η οποία πραγματοποιήθηκε έπειτα από κάποιες δυσκολίες που προέκυψαν όπως θα περιγραφούν παρακάτω:

Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την πραγματοποίηση της έρευνας ήταν δύο ερωτηματολόγια, του Buss A.H., Warren W.L., «Aggression Questionnaire» (AQ) (2000) και αυτό της «Έρευνα στάσεως του παιδιού» (1980) γεγονός που στάθηκε εμπόδιο στη δημιουργία δικών μας ερωτηματολογίων και της έκφρασης δικών μας προβληματισμών που θα μπορούσαν να διερευνηθούν μέσα από τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από το συγκεκριμένο δείγμα. Η προσέγγιση επομένως του δείγματος ήταν ποσοτική και η φύση της περιγραφική, ανασταλτικός ίσως παράγοντας στην διερεύνηση εις βάθος κάποιων απαντήσεων που δίνονταν από τους ερωτώμενους.

Αξίζει να σημειωθεί πως προέκυψε ουσιαστική δυσκολία στην κατανόηση και συμπλήρωση κάποιων ερωτήσεων από παιδιά κυρίως των Δημοτικών σχολείων, οι οποίες υστερούσαν σαφήνειας. Συγκεκριμένα αναφέρουμε τις δυσκολίες που προέκυψαν στο ερωτηματολόγιο «Έρευνα στάσεως του παιδιού» όπου υπήρξε δυσκολία στις ερωτήσεις που αφορούσαν την οικογενειακή κατάσταση των παιδιών. Συγκεκριμένα στις ερωτήσεις 12 και 15 όπου το ερώτημα ήταν «ζεις με το πατέρα σου» και « ζεις με τη μητέρα σου» αντίστοιχα, τα παιδιά προβληματίζονταν τι θα έπρεπε να απαντήσουν σε περίπτωση που ζούσαν και με τους δυο τους γονείς και διερώτονταν γιατί να μην υπήρχε μια ερώτηση η οποία να εξετάζει εάν ζούσαν με τους γονείς τους. Ακόμη, μεγάλη δυσκολία υπήρξε και στο ερώτημα 26 «πόσα δωμάτια έχει το σπίτι σου». Παρά τις διευκρινίσεις των ερευνητών, πολλά παιδιά φαίνεται να μπερδεύονταν και να συμπεριλάμβαναν όλα τα δωμάτια του σπιτιού τους στην απάντησή τους. Επιπλέον, μεγάλη δυσκολία παρουσιάστηκε και στη συμπλήρωση του «ερωτηματολογίου επιθετικότητας», όπου τα παιδιά τόσο Δημοτικού όσο και Γυμνασίου δυσκολεύονταν να κατανοήσουν τους εξής όρους που εκφράζουν το βαθμό αξιολόγησης της συμπεριφοράς τους: «δεν με εκφράζει καθόλου», «με εκφράζει λίγο», «κάπως με εκφράζει», «με εκφράζει πολύ», « με εκφράζει απόλυτα».

Επιπλέον, μια δυσκολία μου αντιμετωπίσαμε αφορούσε την έκταση του ερωτηματολογίου, καθώς αποτελείτο από έξι σελίδες. Αυτό αφενός δημιούργησε τη δυσαρέσκεια των δασκάλων – καθηγητών, για τη διδακτική ώρα που θα έχαναν λόγω της συμπλήρωσης και αφετέρου την έλλειψη σοβαρότητας κατά τη συμπλήρωση του από τους μαθητές.

Ιδιαίτερες δυσκολίες συναντήσαμε στη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από παιδιά με παραβατικές συμπεριφορές. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων γινόταν έξω από τις δικαστικές αίθουσες, όπου οι κατηγορούμενοι παραβάτες περίμεναν τη εκδίκαση τους. Η δυσκολία που αντιμετώπισαν οι ερευνητές τόσο στη προσέγγιση, όσο και στο να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των ανήλικων παραβατών πως η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου αφορούσε καθαρά στατιστικούς λόγους, και δεν θα χρησιμοποιείτο στην επικείμενη δίκη τους, ήταν πολύ μεγάλη.

Αδιαμφισβήτητα, το οικονομικό κόστος που επιβαρύνθηκαν οι σπουδαστές είναι επίσης ένα σημαντικό πρόβλημα, που περιλάμβανε την εκτύπωση μεγάλου

αριθμού ερωτηματολογίων και τα μεταφορικά έξοδα. Ακόμα θα πρέπει να αναφέρουμε πως μια επιπλέον δυσκολία αφορούσε στη μετακίνηση μας στα χωριά των νομών, καθώς οι αποστάσεις ήταν μακρινές και άγνωστες για εμάς. Ένα ακόμα πολύ σημαντικό πρόβλημα ήταν η συνεργασία μας με τους δασκάλους και τους καθηγητές των σχολείων, καθώς σε πολλές περιπτώσεις καθηγητές αρνήθηκαν να αφιερώσουν την ώρα τους στη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων και δεν μας επέτρεψαν την είσοδο στις τάξεις τους, ενώ ακόμη πολλά σχολεία μας αρνήθηκαν ολοκληρωτικά τη συνεργασία μεταξύ μας ή μας ανέβαλαν προκαθορισμένες συναντήσεις δίχως προειδοποίηση.

Εν κατακλείδι, η ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας επαληθεύει την άποψη πως η γνώση δε μπορεί να κατακτηθεί χωρίς κόπο και δυσκολίες, πράγμα για το οποίο ο μετέπειτα πλέον κάτοχός της αισθάνεται ικανοποίηση και πληρότητα για την επίτευξη του σκοπού του.

9.2 Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας προέκυψαν τα παρακάτω συμπεράσματα:

- 1) Ο μέσος όρος του βαθμού της επιθετικότητας του μαθητικού πληθυσμού είναι 78,85. Ενώ για τα παιδιά των δικαστηρίων που δέχτηκαν να συμμετέχουν στην έρευνα μας ο μέσος όρος επιθετικότητας αγγίζει το 76,37, ποσό μικρότερο από το δείγμα του παραπάνω μαθητικού πληθυσμού.
- 2) Υπάρχει σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στις υποκλίμακες της επιθετικότητας, το σύνολο της, τον αριθμό δωματίων και των αριθμό των ατόμων που κατοικούν σ' ένα σπίτι από το δείγμα των σχολείων. (πίνακας 1.3 & 1.5)
- 3) Υπάρχει σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στις υποκλίμακες της επιθετικότητας και το σύνολο της στο δείγμα που πάρθηκε από τα δικαστήρια ανηλίκων. (πίνακας 1.4)
- 4) Ο βαθμός της επιθετικότητας αλλάζει και ανάμεσα στους δύο νομούς που εξετάστηκαν. Ο νομός 1 δίνει μεγαλύτερο μέσο όρο στο σύνολο της επιθετικότητας στο μαθητικό πληθυσμό, με στατιστικά σημαντικά στοιχεία σε όλες τις υποκλίμακες της επιθετικότητας. Στο δείγμα των παιδιών που πέρασαν από τα δικαστήρια στο σύνολο της επιθετικότητας υπάρχει μικρό προβάδισμα στα παιδιά που μένουν στο νομό 1, χωρίς όμως να εμφανίζει στατιστική σημαντική διαφορά. Ομοίως και στις υποκλίμακες της επιθετικότητας. (πίνακας 1.6)
- 5) Ο βαθμός επιθετικότητας φαίνεται να διαφοροποιείται από τον τόπο διαμονής των παιδιών. Στις αστικές περιοχές ο μαθητικός πληθυσμός εμφανίζει μεγαλύτερο μέσο όρο στο σύνολο της επιθετικότητας, στην εχθρότητα, την έμμεση επιθετικότητα και το θυμό, με στατιστικά ωστόσο αποτελέσματα στη μορφή του θυμού και της έμμεσης επιθετικότητας. Ενώ για το δείγμα των παιδιών που πέρασαν από το δικαστήριο ανηλίκων τα αποτελέσματα διαφέρουν. Στο σύνολο αλλά και στις υποκλίμακες της επιθετικότητας υπερέχουν τα παιδιά από τις αγροτικές περιοχές με στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα στη λεκτική επιθετικότητα και στην εχθρότητα. (1.7)
- 6) Ο βαθμός επιθετικότητας διαφέρει και στο φύλο των παιδιών. Τα αγόρια στο σύνολο του δείγματος που εξετάστηκε εμφανίζουν μεγαλύτερο μέσο όρο από τα κορίτσια και στο σύνολο της επιθετικότητας και μεταξύ των υποκλιμάκων της, πέραν της εχθρότητας που εμφανίζεται υψηλότερη στα κορίτσια στο

- δείγμα των δημοτικών – γυμνασίων, χωρίς ωστόσο να είναι στατιστικά σημαντική η διαφορά. (πίνακας 1.8)
- 7) Η τιμωρία στο δείγμα των παιδιών από τα σχολεία, τόσο από την πλευρά των γονέων αλλά και από την πλευρά των δασκάλων σχετίζεται με την επιθετικότητα αφού δίνει στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα και στο σύνολο της επιθετικότητας μα και σε όλες τις μορφές της (σωματική, εχθρότητα, έμμεση, θυμός, λεκτική). (πίνακας 1.10 -1.11)
 - 8) Αντίθετα για τα παιδιά που έχουν παραπεμφθεί στα δικαστήρια ανηλίκων η τιμωρία από τους γονείς δείχνει να σχετίζεται περισσότερο με την επιθετικότητα και συγκεκριμένα με τη λεκτική και την έμμεση επιθετικότητα ενώ η τιμωρία από το σχολείο δίνει στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα στη συνολική και τη σωματική επιθετικότητα. (πίνακας 1.10 – 1.11)
 - 9) Οι σχολικές επιδόσεις των παιδιών δείχνουν να σχετίζονται με την εμφάνιση της επιθετικότητας, ιδιαίτερα για τα παιδιά των σχολείων που εμφανίζουν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα στη συνολική επιθετικότητα και στις μορφές της σωματικής επιθετικότητας και του θυμού. Στα παιδιά που πέρασαν από το δικαστήριο οι σχολικές επιδόσεις σχετίζονται με την έμμεση επιθετικότητα. (πίνακας 1.12)
 - 10) Η απουσία της μητέρας σχετίζεται με τη συνολική επιθετικότητα και τις μορφές της πλην της λεκτικής για τα παιδιά που πέρασαν από το δικαστήριο ανηλίκων και όχι από το μαθητικό πληθυσμό που δεν εμφάνισε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα. (πίνακας 1.9)
 - 11) Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των γονέων δεν μας έδωσε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα σχετικά με την επιθετικότητα, τόσο στα σχολεία όσο και στα παιδιά που πέρασαν από τα δικαστήρια ανηλίκων. Σε μεγαλύτερη όμως συχνότητα εμφανίζεται η αποφοίτηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στους γονείς και των δυο δειγμάτων και στα επαγγέλματα υπάρχει προβάδισμα στους τεχνίτες /εργάτες για τους πατεράδες και τα οικιακά για τις μητέρες.
 - 12) Το δείγμα που συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο στις τάξεις του Δημοτικού – Γυμνασίου εμφανίζει στατιστικά σημαντικές διαφορές στην εμφάνιση της επιθετικότητας σε σχέση με την αντίδραση τους σ' έναν τσακωμό. Συγκεκριμένα παρατηρούμε πως στη μορφή της σωματικής, λεκτικής και έμμεσης επιθετικότητας, στο σύνολο της αλλά και στη μορφή του θυμού υψηλότερους μέσους όρους εμφάνισης επιθετικής συμπεριφοράς διαπιστώνουμε στα άτομα που απαντούν πως σ' έναν τσακωμό εκείνοι είναι που χτυπούν τον αντίπαλο τους. Ενώ υψηλό μέσο όρο εχθρότητας μας δίνει η απάντηση των παιδιών που ισχυρίζονται ότι είναι δέκτες επιθετικής συμπεριφοράς. (πίνακας 1.13)
 - 13) Το δείγμα που συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο στα δικαστήρια ανηλίκων, παρουσιάζει στατιστικά σημαντικές διαφορές σ' όλες τις μορφές επιθετικότητας πέραν της έμμεσης σε σχέση με την απάντηση που αφορά τους τσακωμούς των παιδιών με άλλους συνομηλίκους. Συγκεκριμένα στη σωματική και λεκτική μορφή, παρουσιάζονται υψηλότεροι μέσοι όροι εμφάνισης επιθετικής συμπεριφοράς σε σχέση με την απάντηση των παιδιών ότι δέρνουν τον αντίπαλο τους. Η εχθρότητα και η συνολική επιθετικότητα σχετίζονται με την αντίδραση των παιδιών που είναι αποδέκτες της επιθετικής συμπεριφοράς, ενώ ο θυμός έχει σχέση με την απάντηση των παιδιών που λένε πως σ' έναν τσακωμό βάζουν τις φωνές. (πίνακας 1.13)

- 14) Στο δείγμα των σχολείων, τα παιδιά που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο και φοιτούν στις τάξεις του λυκείου εμφανίζουν υψηλότερους μέσους όρους σ' όλες τις μορφές επιθετικότητας, με στατιστικά σημαντικές διαφορές πέραν της εχθρότητας. (πίνακας 1.2)
- 15) Στο δείγμα των δικαστηρίων μόνο η εχθρότητα εμφανίζει στατιστικά σημαντικές διαφορές, με τα παιδιά της Ε' – ΣΤ' Δημοτικού να προηγούνται. (πίνακας 1.2)

9.3 Συζήτηση

Έχοντας παραθέσει τα ευρήματα της έρευνας που παρουσίαζαν κάποιο στατιστικό ενδιαφέρον αλλά και τα συμπεράσματα, θα θέλαμε να διατυπώσουμε κάποια ερωτήματα, σχόλια και παρατηρήσεις γύρω από αυτά.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε για την επιθετικότητα ήταν αναμενόμενα σε πολλά σημεία. Συμφωνούν στην άποψη (Χρηστάκη, 2006) ότι η επιθετικότητα στην παιδική και εφηβική ηλικία είναι ένα φαινόμενο παγκόσμιο. Υπάρχει από τότε που εμφανίστηκε ο άνθρωπος και εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους. Η διαφορά που προέκυψε στην παρούσα έρευνα είναι ότι τα παιδιά που πέρασαν από το δικαστήριο ανηλίκων εμφανίζουν λίγο μικρότερο ποσοστό επιθετικότητας από τα παιδιά των σχολείων (78,85 % για τα σχολεία και 76,37 % για τα παραβατικά παιδιά). Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στον εξής προβληματισμό: Αν η παραβατικότητα είναι το τελευταίο σκαλί της επιθετικότητας (Κουντούρης, 2006) τότε μήπως αυτά τα παιδιά οδηγήθηκαν λανθασμένα στην δικαιοσύνη; Ή μήπως η συναισθηματική φόρτιση των ανήλικων παραβατών τους ευθύνεται για το συγκεκριμένο αποτέλεσμα που μπορεί να είναι στην πραγματικότητα πλασματικό; Ένα άλλο ερωτηματικό είναι μήπως δεν παραπέμπονται οι πραγματικοί παραβάτες στα δικαστήρια ανηλίκων;

Στην προσπάθεια να ερευνήσουμε την επιθετικότητα σε σχέση με τις βαθμίδες εκπαίδευσης και την εμφάνιση επιθετικής συμπεριφοράς φαίνεται να προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα σύμφωνα με τον πίνακα 1.2. Παρατηρείται, δηλαδή πως όλες οι μορφές επιθετικότητας από το δείγμα που λήφθηκε από τα σχολεία εμφανίζουν έξαρση στο Λύκειο στις τάξεις Β' και Γ' Λυκείου, όπου παρουσιάζουν υψηλότερους μέσους όρους, με στατιστικά σημαντικές διαφορές. Συγκεκριμένα η Β' Λυκείου παρουσιάζει υψηλότερους μέσους όρους στη σωματική και έμμεση επιθετικότητα (**M.O. 20,04 και 18,60 αντίστοιχα**), στην εχθρότητα και συνολική βαθμολογία της επιθετικότητας (**M.O. 22,28 και 91,76 αντίστοιχα**) με βαθμό σημαντικότητας ($p = ,000$). Ενώ η Γ' Λυκείου υπερέχει στη λεκτική επιθετικότητα (**M.O. 14,85**) και το θυμό (**M.O. 18,19**), εντούτοις μόνο στην εμφάνιση της εχθρότητας φαίνεται να επαληθεύεται αυτό για τα παιδιά των δικαστηρίων καθώς είναι στατιστικά σημαντικό ($p = ,010$). Τούτα τα ευρήματα μπορεί να μας οδηγήσουν στην σκέψη ότι, το λύκειο αποτελεί σταθμό για τις μελλοντικές αποφάσεις των παιδιών (επιλογή κατευθύνσεων πανελλήνιες εξετάσεις κλπ), οι απαιτήσεις από το οικογενειακό περιβάλλον αυξάνουν με αποτέλεσμα η συναισθηματική επιβάρυνση να φτάνει στο ανώτερο επίπεδο, ενώ ακόμη η ηλικία αυτή αποτελεί μέρος της εφηβείας κατά την οποία συντελούνται ψυχολογικές αλλαγές (Κούρκουτας, 2001, σελ.19) και έτσι να εμφανίζονται τα μεγαλύτερα ποσοστά της επιθετικότητας. Το επόμενο στάδιο μετά το λύκειο (Κουντούρη 2006), η ηλικία 18-22 αποτελεί ορόσημο καθώς πρώτη φορά το παιδί, τελείως αυτόνομο, έρχεται σε σύγκρουση με την κοινωνική πραγματικότητα, ακόμα και εάν υφίσταται λανθασμένη

οικογενειακή υποστήριξη. Ίσως είναι αυτό το γεγονός που σε αυτή την ηλικία στο μεγαλύτερο ποσοστό υποχωρεί η επιθετικότητα.

Συνεχίζοντας τη διερεύνηση για τη συσχέτιση ανάμεσα στις υποκλίμακες της επιθετικότητας και στη συνολική βαθμολογία της επιθετικότητας, αλλά και ανάμεσα σε άλλες ποσοτικές μεταβλητές του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα στους πίνακες 1.3 και 1. παρατηρούμε πως υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ των υποκλιμάκων της επιθετικότητας στο δείγμα των σχολείων και των δικαστηρίων αντίστοιχα. Ακόμα στον πίνακα 1.5 παρατηρούμε πως υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ των υποκλιμάκων της επιθετικότητας και του μεγέθους της κατοικίας αλλά και των ατόμων που ζουν σ' αυτή, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη βιβλιογραφία που έχει χρησιμοποιηθεί. Ο μεγάλος αριθμός ατόμων σε μια οικογένεια όταν μάλιστα συνυπάρχουν δυσμενείς συνθήκες όπως η φτώχεια, έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της γονικής επίβλεψης, ακόμα οι κακές συνθήκες, όπως αλκοολισμός, η αλητεία, η επαιτεία, μικροκλοπές, χαρακτηρίζουν περισσότερο οικογένειες με φτωχά ή ανύπαρκτα εισοδήματα. Έτσι η επιθετική – παραβατική συμπεριφορά είναι η μόνη διέξοδος γι' αυτούς που δεν έχουν τα μέσα, και οι ανήλικοι που διαπαιδαγωγούνται σ' ένα τέτοιο περιβάλλον είναι επιρρεπείς στο να ακολουθήσουν την ίδια παραβατική συμπεριφορά. (Γεωργούλας, 2000, σελ. 96), ενώ αυτό δεν ισχύει για την περίπτωση των δικαστηρίων αφού δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των υποκλιμάκων της επιθετικότητας και των δύο παραπάνω μεταβλητών.

Οδηγούμενοι από την σκέψη και τη γνώση ότι η εμφάνιση της επιθετικότητας είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον υπερπληθυσμό και την απώλεια της ατομικής ταυτότητας (Bagley, 1965 - Lander, 1954 – Morris, 1957 – Wallis- Malliphant, 1967 - Τσαούσης – Κορρε & Creger 1974 - έρευνα του ΕΚΚΕ για την ποιότητα της ζωής των εφήβων που εμφανίζει υψηλά ποσοστά επιθετικότητας στην Αθήνα αλλά και σε έρευνα της Σπινέλη για την αυτοομολογούμενη παραβατικότητα στα αστικά κέντρα) στρέψαμε το ενδιαφέρον μας στην αναζήτηση συσχετισμού της επιθετικότητας με τον τόπο διαμονής. Παρόμοια ευρήματα εμφανίστηκαν και στην παρούσα έρευνα. Παρατηρώντας τον πίνακα 1.3 (των δημογραφικών) προκύπτει πως το 53,5% που έχει περάσει από το δικαστήριο προέρχεται από αστική περιοχή ενώ το 45,1% προέρχεται από την αγροτική περιοχή. Στην πληθυσμιακή πυκνότητα θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οφείλεται η αλλαγή στην εμφάνιση της επιθετικότητας στο νομό 1 σε σχέση με το νομό 2 για τα παιδιά των σχολείων (πίνακας 1.6).

Στον πίνακα 1.7 διαφαίνεται πως το δείγμα που λήφθηκε από τον πληθυσμό των σχολείων η επιθετικότητα που εκφράζεται με τη μορφή του θυμού και της έμμεσης επιθετικότητας στα αστικά κέντρα είναι στατιστικά σημαντική γεγονός που επαληθεύει την αρχική θεώρηση. Στον ίδιο πίνακα παρατηρούμε πως σε αντίθεση με τον πληθυσμό των σχολείων, στο δείγμα που λήφθηκε από τα δικαστήρια, η εμφάνιση της επιθετικότητας σχετίζεται άμεσα με την αγροτική περιοχή, αφού στις περιοχές αυτές εμφανίζονται υψηλότεροι μέσοι όροι στις μορφές επιθετικότητας με στατιστικά σημαντικές διαφορές τόσο στη λεκτική επιθετικότητα αλλά και στη μορφή της εχθρότητας.

Στη συνέχεια θελήσαμε να εξετάσουμε τον παράγοντα φύλο και με ποιες μορφές αυτός εμφανίζεται στα δύο δείγματα μας. Τα αποτελέσματα συνδέονται άμεσα με τη θεωρία που αναφέρει για τα αγόρια ότι εμφανίζουν εξωτερικευμένες μορφές συμπεριφοράς ενώ για τα κορίτσια ισχύει το ακριβώς αντίθετο (Offord et al 1987). Παρατηρώντας τον πίνακα 1.8, διακρίνουμε πως από το δείγμα των σχολείων το είδος της επιθετικότητας εκφράζεται ως εξής: στα αγόρια η μορφή επιθετικότητας που εμφανίζει το μεγαλύτερο ποσοστό είναι η σωματική με ποσοστό 17,8%, ενώ στα

κορίτσια το μεγαλύτερο ποσοστό εκφράζεται με μορφή εχθρότητας που ανέρχεται στο 20,39 %. Αυτό ενδεχομένως να οφείλεται στην έμφυτη τάση των κοριτσιών για επίδειξη ευαισθησίας και ενσυναίσθησης στις διαπροσωπικές τους σχέσεις ενώ από την άλλη η υπερβολική ανησυχία τους για την γνώμη και την αξιολόγηση από τους άλλους τα καθιστά πιο αγχωτικά κατά τις αλληλεπιδράσεις τους και πιο ευάλωτα στο να εμφανίσουν συναισθηματικά προβλήματα. Παρόμοια εξηγείται και στο εγχειρίδιο του Buss A.H., Warren W.L (2000) για την επιθετικότητα, που αναφέρει ότι «μερικά ενδέχεται να διαστρεβλώσουν την πραγματικότητα στην προσπάθεια τους να αρνηθούν ή να καταπιέσουν την κριτική τους προς τους άλλους, τα συναισθήματα πικρίας ή καχυποψίας ως προς τα κίνητρα των άλλων ακόμα και στην περίπτωση όπου οι αντιδράσεις αυτές είναι δικαιολογημένες».

Όσον αφορά το δείγμα που έχει περάσει από το Δικαστήριο παρατηρείται πως, τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια, η επιθετική συμπεριφορά εκφράζεται με τη μορφή της εχθρότητας, με ποσοστά 18,58% και 16,92% αντίστοιχα. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνουν όσα αναφέρει η Τζαμάκα - Μπάκουλα (2005), για τους ανήλικους παραβάτες, όπου η εχθρότητα περιλαμβάνεται στη συμπεριφορά τους αφού έχουν προηγηθεί και σταδιακά εμφανίσει λεκτική και σωματική επιθετικότητα. Ακόμα τα αποτελέσματα μας συνδέονται άμεσα με το θεωρητικό υπόβαθρο της παρούσας εργασίας (Keenan & Shaw 1997) καθώς στο σύνολο του δείγματος παρατηρείται πως το μεγαλύτερο ποσοστό επιθετικής συμπεριφοράς παρουσιάζεται στα αγόρια με μέσο όρο 81,41 στα σχολεία και 76,20 στα δικαστήρια.

Στην προσπάθεια να εξεταστεί η απουσία της μητέρας ως ενδεχόμενος παράγοντας στην εμφάνιση της επιθετικότητας εμφανίστηκαν τα εξής αποτελέσματα (πίνακα 1.9) που δε συνάδουν με τη γενικότερη θέση για το σημαντικό ρόλο της τουλάχιστον στο δείγμα των σχολείων, που η εμφάνιση της επιθετικότητας δε σχετίζεται με την ύπαρξη ή όχι της μητέρας. Ενώ αντίθετα στο δείγμα των δικαστηρίων υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές που υποδεικνύουν πως η εμφάνιση της σωματικής και έμμεσης επιθετικότητας, του θυμού, της εχθρότητας και του συνόλου της επιθετικότητας είναι άμεσα συνδεδεμένη με την απουσία της μητέρας από την οικογένεια.

Όπως αναφέρεται και στη βιβλιογραφία που έχουμε χρησιμοποιήσει, η έλλειψη του ενός ή και των δύο γονιών θεωρείται ένας παράγοντας εγκληματογένεσης, ένα δείγμα αυξημένης επικινδυνότητας ώστε να κάνουν στο μέλλον, την εμφάνισή τους σημάδια παραβατικότητας. Αυτές οι έρευνες, υποστηρίζουν το ανωτέρω συμπέρασμα, αναφέροντας ότι ένα παιδί που μεγαλώνει με ένα γονιό, σύντομα αποξενώνεται από αυτόν που ούτως ή άλλως δεν μπορεί να του προσδώσει την σωστή ανατροφή και διαπαιδαγώγηση. Έχει διαπιστωθεί ότι ανάμεσα στους ορφανούς ανήλικους παραβάτες, το ποσοστό στο οποίο λείπει η μητέρα ξεπερνά τα 2/3. Η έλλειψη της μητέρας σημαίνει έλλειψη οικογενειακής θαλπωρής και στοργής για το παιδί. Η περιθωριοποίηση, η αποξένωση, η μοναξιά είναι μόνο μερικά από τα συναισθήματα που οδηγούν σε απαντήσεις παραβατικότητας (Λαμπροπούλου, 1994, σελ. 83). Τώρα για τα παιδιά των σχολείων που δεν ζουν με την μητέρα τους και όμως δεν εξάγονται στατιστικά σημαντικά συμπεράσματα μπορεί να συνάδουν και άλλοι λόγοι. Ούτως ή άλλως η επιθετική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων πολλών παραγόντων ένας από τους οποίους είναι η οικογένεια. Ίσως περισσότερη στατιστική ανάλυση να μας δώσει διευκρινιστικές απαντήσεις γύρω από το θέμα, που όμως δεν αφορά το πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας.

Συνεχίζοντας την εξέταση των πιθανών αιτιολογικών παραγόντων εμφανίζεται η τιμωρία να κατέχει εξίσου σημαντική θέση στην εμφάνιση της επιθετικής

συμπεριφοράς όπως άλλωστε υποστηρίζεται και από τους θεωρητικούς (Cusson, 1981 - E. Φερέτη και Μ. Σταυριανάκη 1997). Η παρατήρηση αυτή προκύπτει από τη μελέτη των γραφημάτων 1.2 όπου ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό του δείγματος που έχει περάσει από το δικαστήριο, το οποίο ανέρχεται στο 18,3 % απάντησε πως έχει τιμωρηθεί από τους δασκάλους του το τελευταίο έτος. Επίσης ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό του δείγματος, 33% που πέρασε από τα δικαστήρια φαίνεται να έχει τιμωρηθεί από τους γονείς του, γεγονός που επιβεβαιώνεται και μέσα από το θεωρητικό μέρος καθώς όπως έχει υποστηριχθεί από τους θεωρητικούς (Farrington et al 1990, Maccoby & Martin 1983, Paterson Debaryshe & Ramsey 1989) ότι η συμβολή της οικογένειας στην ανατροφή και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού είναι καθοριστική. Γι' αυτό το λόγο η σκληρή αντιμετώπιση των παιδιών από τους γονείς έχει καταγραφεί επιστημονικά ως ένας σημαντικός παράγοντας κινδύνου για την εκδήλωση παθολογικής συμπεριφοράς

Τα παραπάνω για το ρόλο της τιμωρίας επαληθεύονται και στους πίνακες 23 και 24 υψηλή στατιστική σημαντικότητα. Για τα παιδιά που έχουν παραπεμφθεί στα δικαστήρια, στατιστικά σημαντικές διαφορές υπάρχουν στη σωματική επιθετικότητα αλλά και στο σύνολο της, με τους υψηλότερους μέσους όρους να εμφανίζονται και πάλι για το δείγμα που έχει απαντήσει καταφατικά στην ερώτηση αυτή. Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί για τους παραβάτες ανήλικους ως εξής: αδυνατούν να ελέγξουν το θυμό, επομένως καταφεύγουν στην σωματική επιθετικότητα (εγχειρίδιο για την επιθετικότητα των Buss & Warren, Aggression, 2000). Με βάση το ίδιο συναίσθημα μπορεί να οδηγηθούν στην παραβατικότητα.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσίασε η εξέταση του παράγοντα της σχολικής επίδοσης με την εμφάνιση της επιθετικότητας. Στον πίνακα 1.12 από το δείγμα που λήφθηκε από τα Δικαστήρια δεν φαίνεται να υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ της σχολικής επίδοσης των παιδιών και της εμφάνισης της επιθετικής συμπεριφοράς τους καθώς όλες οι τιμές σε όλες τις μορφές της επιθετικής συμπεριφοράς δεν θεωρούνται στατιστικά σημαντικές. Μια υπόθεση μπορεί να είναι η έλλειψη ενδιαφέροντος των συγκεκριμένων παιδιών για την εκπαίδευση. Πολλά παιδιά εγκαταλείπουν το σχολείο στρέφοντας το ενδιαφέρον τους σε εξωσχολικές δραστηριότητες. Όσον αφορά το δείγμα που λήφθηκε από τα σχολεία φαίνεται πως με την επανάληψη της σχολικής τάξης σχετίζεται η εμφάνιση της σωματικής επιθετικότητας, του θυμού και του συνόλου της επιθετικότητας. Είναι λογικό για ένα παιδί που χάνει σχολική χρονιά να θυμώνει. Ο θυμός αποτελεί μια φυσιολογική αντίδραση σε καθημερινές καταστάσεις που θα μπορούσαν να αποτελέσουν απειλή και αποτελεί μια μορφή άμυνας του ατόμου.

Τελειώνοντας την αναζήτηση επικεντρωθήκαμε στον τρόπο που συμπεριφέρονται τα παιδιά μεταξύ τους σε ενδεχόμενο καννά. Τα αποτελέσματα που πήραμε εμφανίζουν στατιστικά σημαντικές διαφορές. Έτσι παρατηρούμε πως στο δείγμα των ατόμων που φοιτούν στο Δημοτικό – Γυμνάσιου, όλες οι μορφές επιθετικότητας αλλά και η συνολική βαθμολογία συσχετίζεται με την αντίδραση των παιδιών που λένε ότι θα χτυπούσαν τον αντίπαλο τους σε έναν πιθανό τσακωμό. Ενώ μονάχα η μορφή της εχθρότητας συσχετίζεται με την απάντηση ότι είναι εκείνοι που δέχονται τη σωματική επίθεση από άλλους. Όσον αφορά το δείγμα που φοιτά στο Λύκειο δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές, ενώ όσον αφορά το δείγμα των Δικαστηρίων παρατηρούμε πολύ διαφορετικά αποτελέσματα. Βλέπουμε δηλαδή πως η σωματική και η λεκτική επιθετικότητα συσχετίζεται άμεσα με την αντίδραση των παιδιών που ισχυρίζονται ότι θα χτυπούσαν τον αντίπαλο τους. Ο θυμός συσχετίζεται με την απάντηση πως σ' έναν τσακωμό βάζουν τις φωνές, ενώ η εχθρότητα και η

συνολική βαθμολογία της επιθετικότητας συσχετίζεται με το γεγονός ότι το δείγμα είναι δέκτης της σωματικής επίθεσης (η έμμεση επιθετικότητα δεν εμφανίζει στατιστικά σημαντικές διαφορές).

Αναφορικά με τη στάση που το δείγμα συνηθίζει να έχει με τους συνομηλίκους του κυρίως σε περιπτώσεις διαπληκτισμού σύμφωνα με τον πίνακα 1.12 (των δημογραφικών) το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος που πέρασε από το Δικαστήριο 32,4% απάντησε πως δεν τσακώνεται ποτέ, σε αντίθεση με το δείγμα που πάρθηκε από τα σχολεία το οποίο στο μεγαλύτερο του ποσοστό 28,9% απάντησε πως δεν τους μιλά. Το αποτέλεσμα αυτό μας οδηγεί στη διατύπωση των ακόλουθων υποθέσεων: α) το δείγμα που έχει ληφθεί από τα Δικαστήρια έχει συνεντιστεί και μετανιώσει για τις πράξεις που είχε διαπράξει παλαιότερα ή β) φοβόταν μήπως το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιηθεί εναντίον του κατά την εκδίκαση του μη πιστεύοντας τη διαβεβαίωση τήρησης της ανωνυμίας των ερωτηματολογίων.

9.4 Παρατηρήσεις

Τέλος, στο σημείο αυτό θα εξετάσουμε αν επαληθεύονται οι υποθετικές προτάσεις που τέθηκαν με την έναρξη της έρευνας. Ξεκινώντας με την υπόθεση που διατυπώθηκε για το εάν η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από τον τρόπο αντιμετώπισης της στο σχολικό περιβάλλον προβήκαμε στο συμπέρασμα πως η εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς, σε όλες τις μορφές της, από το δείγμα παιδιών που πάρθηκε από το σχολείο συνδέεται άμεσα με τις τιμωρίες που επιβάλλονται από αυτό, όπως φαίνεται εν μέρει να συμβαίνει και με το δείγμα που έχει ληφθεί από τα δικαστήρια όπου φαίνεται πως η σωματική επιθετικότητα και η συνολική βαθμολογία της επιθετικότητας συνδέονται με την επιβολή τιμωρίας από το σχολείο.

Όσον αφορά την εμφάνιση επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών σχολικής ηλικίας ανάλογα με τον τρόπο αντιμετώπισης των γονιών βλέπουμε τα εξής: Η εμφάνιση της επιθετικότητας, σε όλες τις μορφές της, σε παιδιά του σχολείου φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με την άσκηση βίας από τους γονείς τους, καθώς η τιμή που προκύπτει είναι στατιστικά σημαντική. Όσον αφορά το δείγμα που λήφθηκε από τα παιδιά των Δικαστηρίων φαίνεται να σχετίζεται η εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς με κάποιες από τις μορφές επιθετικότητας που είναι η λεκτική και έμμεση μορφή, καθώς και η συνολική βαθμολογία της επιθετικότητας. Αυτό και για τις δύο περιπτώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω μπορεί να σημαίνει πως η τιμωρία έχει τα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που στοχεύει. Η τιμωρία χρησιμοποιείται ως μέτρο επίπληξης και συμμόρφωσης. Αυτό όμως που εμείς παρατηρούμε μέσα από την επεξεργασία των δεδομένων μας είναι πως η τιμωρία, τόσο από γονείς όσο και από δασκάλους, καταφέρνει την εμφάνιση ή την όξυνση της επιθετικής συμπεριφοράς κυρίως στα παιδιά των σχολείων.

Εξετάζοντας την υπόθεση το κατά πόσο η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από τον τόπο προέλευσής της (πόλη ή χωριό) φαίνεται να επαληθεύεται η υπόθεση αυτή σε συγκεκριμένες μορφές επιθετικότητας, στη λεκτική επιθετικότητα και την εχθρότητα που συσχετίζεται με την αγροτική περιοχή όσον αφορά το δείγμα που λήφθηκε από τα δικαστήρια. Ενώ, αντίθετα, διαφαίνεται στο δείγμα που λήφθηκε από τον πληθυσμό των σχολείων πως η επιθετικότητα που εκφράζεται με την έμμεση μορφή και με την εχθρότητα εμφανίζει υψηλότερους μέσους όρους στα αστικά κέντρα.

Μελετώντας το κατά πόσο η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας εξαρτάται από το φύλο παρατηρείται πως από το δείγμα που έχει ληφθεί από τα σχολεία το είδος της επιθετικότητας ανά φύλο εκφράζεται ως εξής: στα αγόρια παρατηρείται πως η σωματική επιθετικότητα εκφράζεται με μεγαλύτερο ποσοστό που ανέρχεται στο 17,8 %, ενώ στα κορίτσια το μεγαλύτερο ποσοστό εκφράζεται με μορφή εχθρότητας που ανέρχεται στο 20,39 %. Όσον αφορά το δείγμα που έχει περάσει από το Δικαστήριο παρατηρείται πως τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια παρατηρείται πως η μορφή της επιθετικής συμπεριφοράς εκφράζεται με εχθρότητα, 18,58% και 16,92% αντίστοιχα. Τ' αποτελέσματα αυτά συνδέονται άμεσα με το θεωρητικό μέρος καθώς στο σύνολο του δείγματος παρατηρείται πως το μεγαλύτερο ποσοστό επιθετικής συμπεριφοράς παρουσιάζεται στα αγόρια.

Επίσης μια ακόμη διαπίστωση που προκύπτει μέσα από την παρούσα μελέτη είναι η άμεση σχέση που φαίνεται να έχει η σχολική επίδοση των παιδιών με την εμφάνιση παραβατικής συμπεριφοράς.

Εν κατακλείδι, τα αποτελέσματα μας δεν αποτελούν κανόνα, όμως μπορούμε να πούμε πως στο σύνολο της η έρευνα παρέχει εγκυρότητα και αξιοπιστία, κρίνοντας από το γεγονός πως σε αρκετά σημεία τα αποτελέσματα μας συγκλίνουν με τη βιβλιογραφία, γεγονός που μπορεί να βοηθήσει στην περαιτέρω αξιοποίηση της. Θεωρούμε πως η παρούσα εργασία θα αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω μελέτη του συγκεκριμένου θέματος, όπου χρήζει άμεσα προσοχής και παροχής λύσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανταμένκο Β., Ασημάκης Π., (1997) *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Αστρινάκης Α., (1991) *Νεανικές Υποκουλτούρες* Αθήνα: Παπαζήση
- Βαγενάς. Ε., (2002) *Για μια άλλη προσέγγιση της παιδικής επιθετικότητας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Βουϊδάσκη Β., (1992) *Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και το σχολείο*, Αθήνα: Γρηγόρης
- Βογιατζάκη Χ. -Κανακάκη Ε., (1989) *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων και η αποκατάστασή τους*, Ηράκλειο: (χε)
- Γεωργουλάς Σ., (2000) *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Γεωργούσης Π., (1979) *Ψυχολογία του εφήβου – από τις παραδόσεις του συγγραφέα*, Αθήνα: (χε)
- Γιαννικόπουλος Ι., (1991) *Ψυχολογία προσαρμογής του παιδιού και του ενήλικου* Αθήνα: Γρηγόρης
- Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου Μ., (1985) *Εγχειρίδιο Εγκληματικότητας*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Γκότοβος Α., (1996) *Νεολαία και Κοινωνική Μεταβολή, Αξίες Εμπειρίες και Προοπτικές*, Αθήνα: Gutenberg,
- Ζάχαρης Δ., (2003) *Επιθετικότητα και Αγωγή*, Αθήνα: Γρηγόρη
- Κακούρος Ε., Μανιαδάκη Κ., (2002) *Ψυχοπαθολογία παιδιών και Εφήβων* Αθήνα: Δαρδάνος
- Καλαιτζάκη Α., (2004) *Εισαγωγή στην ψυχολογία*, Ηράκλειο: (χε)
- Καλτσούνη Ν.Χ., (2001) *Μορφές Αποκλίνουσας Συμπεριφοράς στην Εφηβεία*, Αθήνα: Gutenberg
- Καλτσούνη Ν. Χ., (1998) *Κοινωνικοποίηση, Η γένεση του Κοινωνικού Υποκειμένου*, Αθήνα: Gutenberg
- Κορώνης Κ., (1997) *Εφηβοί και οικογένεια*, Αθήνα: Gutenberg
- Κουντούρης Δ., (2006) *Το επιθετικό παιδί*, Αθήνα: Δωδώνη
- Κουράκης Κ., (2004) *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλα
- Κουρκούτας Η., (2001) *Η ψυχολογία του εφήβου – θεωρητικά ζητήματα και κλινικές περιπτώσεις*, Αθήνα: Ελληνικά γράμματα
- Λαμπροπούλου Ε., (1997) *Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Λαμπροπούλου Ε., (1994) *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, Αθήνα: Παπαζήση
- Μπεζέ Α., (1998) *Βία στο σχολείο... του σχολείου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Πανούσης Γ., (1987) *Θεμελιώδη ζητήματα Εγκληματολογίας* Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα
- Πανούσης Γ., (1998) *Φυσιογνωμική*, Αθήνα: Σάκκουλα
- Πιάνος Κ., (2000) *Ψυχοκοινωνικές Διαταραχές και Αντιμετώπιση τους*, Αθήνα: Έλλην
- Παπαδόπουλος Ν., (1992) *Επιθετικότητα, κλασικές θεωρίες και διαπιστώσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

- Παπαδοπούλου Χ., (2001) *Ανήλικοι – Έγκλημα και Δικαιοσύνη- η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*, Πρακτικά συνεδρίου: Διεθνής Δεκαετία Για Ένα Πολιτισμό Ειρήνης και μη Βίας Για τα Παιδιά του Κόσμου 2001-2010
- Πιτσελά Α., (1996) *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα
- Σουσουγενή Ε., (2004) *Η επίδραση του οικογενειακού πλαισίου στη ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού*, Ρέθυμνο: (χε)
- Σπινέλλη Κ., (1992) *Ελληνικό Δίκαιο Ανηλίκων Δραστών και Θυμάτων*, Αθήνα: Σακκούλα
- Σπινέλλη Κ. – Τρωϊαννού (1992) *Δίκαιο Ανηλίκων*, Αθήνα: Σάκκουλα
- Σταθόπουλος Π., (1999) *Κοινωνική Πρόνοια*, Αθήνα: Έλλην
- Τερζόγλου Μ., (1996) *Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων και η προσφορά τους στην πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων: Νομοθετικό πλαίσιο, τρόποι λειτουργίας τους, τότε και τώρα, δυνατότητες βελτίωσης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Τριβιζάς Ε., (1993) *Το προεμμηνορρυσιακό σύνδρομο και η γυναικεία εγκληματικότητα*, Αθήνα: Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας
- Τρωϊαννού Α.Λ., (1995) *Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων*, Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλα
- Φαρσεδάκης Ι. (1985).*Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των Ανηλίκων*, Αθήνα :Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Φαρσεδάκης Ι., (2004) *Δίκαιο Ανηλίκων*, Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη
- Φαρσεδάκης Ι., (2005) *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των Ανηλίκων*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Φυδανίδου Ε., (2004) *Έφηβοι χρήστες παράνομων τοξικών ουσιών και παραβατικότητα στην Ελλάδα*, Ρέθυμνο: (χε)
- Χάϊδου Α., (1996) *Θετικιστική Εγκληματολογία, Αιτιολογικές Προσεγγίσεις του Εγκληματικού Φαινόμενο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Futugma D., (1991) *Εξελεγκτική Ψυχολογία* Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις
- Herbert M.,(1998) *Η κακή συμπεριφορά*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Herbert.M., (1998) *Ψυχολογικά Προβλήματα Παιδικής Ηλικίας Εφαρμοσμένης Ψυχολογίας Ι^α*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Herbert.M., (1998) *Ψυχολογικά Προβλήματα Παιδικής Ηλικίας Εφαρμοσμένης Ψυχολογίας Ιβ*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Herbert.M., (1999) *Ψυχολογικά Προβλήματα Εφηβικής Ηλικίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Herbert M.,(1997) *Ψυχολογική φροντίδα του παιδιού και της οικογένειας του* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Γαλάνης Γ.,(1989) *Εγκληματικότητα και ΜΜΕ*, Περιοδικό Κοινωνική Εργασία, τ.χ. 16, Αθήνα: ΣΚΛΕ
- Γεωργούλας Σ. – Τσαλκάνης Α., (2006) *Κοινωνικοί λειτουργοί και πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας σε επίπεδο κοινότητας*, Περιοδικό Κοινωνική Εργασία, τ.χ. 82, Αθήνα: ΣΚΛΕ

- Δρίτσας Ι., (2003) *Προς μια ολιστική προσέγγιση στην κλινική θεραπεία της νεανικής παραβατικότητας*, Περιοδικό Κοινωνική Εργασία, τ.χ. 72, Αθήνα: ΣΚΛΕ
- Σπινέλλη Κ., (1987) *Κοινωνική ή εξωποινική πρόληψη των εγκλημάτων*, Περιοδικό Κοινωνική Εργασία, τ.χ. 7, Αθήνα: ΣΚΛΕ
- Βαλμά Β., (2006) *Ψυχοκοινωνικές ανάγκες των ανήλικων παραβατών* Περιοδικό Κλίμακα, τ.χ. 23, Αθήνα: Φιλελεύθερη Έμφαση
- Ξανθάκου Γ. – Γκόβαρης Χ. –Πετράκου Η. –Βλάσσης Ν., (2003) *Παραβατικότητα Ανηλίκων: Μια μελέτη περίπτωσης για τη Ρόδο*
- Τσιγκρής Α., (2004) *Οι δομές της ελληνικής Πολιτείας για την πρόληψη και την ποινική καταστολή της παραβατικότητας των ανηλίκων*, Περιοδικό Έμφαση
- Τζουμάκα –Μπάκουλα Χ., (2005) *Ψυχοκοινωνικές και βιολογικές ιδιαιτερότητες του εφήβου* τ.χ. 3, Δελτίο παιδιατρικής κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών
- Wright K.N., Wright K.E. & Wilson J.J., (1993) *Family Life, Delinquency and Crime. A Policymakers Guide. Research Summary. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention and the Bureau of Justice Assistance.*New York.

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

- www.auth.gr Γεωργούλα Α., (2005) *Η εκπαίδευση των ανηλίκων στα ιδρύματα αγωγής και στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας μας*
- www.google.gr Γιαννοπούλου Ι. -Τσομπάνογλου Γ., (2003) *Νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα*, Αθήνα:πρακτικά συνεδρίου
- www.google.gr Στυλιανάκης Α., (2006) *Ψυχολογικά θέματα εφηβείας*
- www.google.gr Ιωαννίδη Β., (1999) *Τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων στην Ελλάδα*
- www.google.gr Αδαμόπουλος Ν., (2006) *Παιδιά και βασανιστήρια στην Ελλάδα*
- www.google.gr Ιωαννίδη Β., (2006) *Νέες παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Αγωγή Υγείας: Διαφαινόμενες προοπτικές για μια άλλη θεώρηση στη νεανική παραβατικότητα*
- www.google.gr Δροσινού, (2001) *Σύνθετες γνωστικές συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες. Μια άλλη εκδοχή της Παιδικής παραβατικότητας.*
- www.google.gr Καρδαράκο Δ., (2006) *Η επίδραση των μαθησιακών δυσκολιών στη ζωή του παιδιού*
- www.systech.gr Ρομποτή Σ., (2004) *Εφηβεία*
- www.google.gr Λεμονιάδου –Μιχαηλίδη Ι., (2005) *Διαταραχές συμπεριφοράς στο σχολείο*, Εισήγηση από την Ημερίδα Χίου Από την Εταιρεία Αγωγής Υγείας και τον Ιατρικό σύλλογο για θέματα συμπεριφοράς των παιδιών.
- www.platon.gr Χρηστάκης Κ., (2005) *Η επιθετική συμπεριφορά στην παιδική ηλικία*, Στήλη γονέων

Παράρτημα Ι .

Α) ΑΙΤΗΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΙ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Τίτλος: « ΑΝΙΧΝΕΥΣΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ – ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΗΛΙΚΙΑΣ 10 – 15 ΕΤΩΝ. »

Βασικός προβληματισμός που οδήγησε στην επιλογή του θέματος:

Η εμπειρική παρατήρηση της εμφάνισης του φαινομένου της επιθετικότητας των παιδιών στους διάφορους τομείς της ζωής, μας έδωσε το έναυσμα να ασχοληθούμε κατά την διάρκεια της πτυχιακής μας μελέτης με το συγκεκριμένο θέμα. Η πτυχιακή μελέτη θα συμπεριλάβει όχι μόνον το φαινόμενο της επιθετικότητας αλλά και της παραβατικότητας καθώς είναι ένα φαινόμενο που δεν βρίσκεται ακόμη σε ανησυχητικά επίπεδα αλλά που κερδίζει αρκετή προβολή καθημερινά.

Η επιθετικότητα στην παιδική και την εφηβική ηλικία είναι ένα φαινόμενο παγκόσμιο. Υπάρχει από τότε που υπάρχει ο άνθρωπος και εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους, ανάλογα με την ηλικία, τα κίνητρα και το σκοπό που επιδιώκει. Κάθε επιθετική συμπεριφορά συνδέεται με κάποιο κίνητρο, υποκρύπτει κάποιο σκοπό και συνοδεύεται από συγκεκριμένα συναισθήματα. Άλλοτε είναι απρόσωπη και αποσκοπεί στην διεκδίκηση ενός αντικειμένου, μιας θέσης κλπ. Πολλές συζητήσεις έχουν γίνει μεταξύ ψυχολόγων, κοινωνιολόγων και παιδαγωγών, προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα «γιατί τα παιδιά εκδηλώνουν επιθετική συμπεριφορά;» και κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες από τις οποίες επικρατέστερες είναι:

α. Η παιδική επιθετικότητα είναι μια εγγενής βιολογική ορμή (Freud, Lorenz). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή το παιδί επιτίθεται για να αντιμετωπίσει τους κινδύνους που το περιτριγυρίζουν και να διασφαλίσει την επιβίωσή του.

β. Η παιδική επιθετικότητα είναι προϊόν μάθησης (Walters, Bandura). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή το παιδί βλέπει άλλα παιδιά ή ενήλικες, όπως είναι πρόσωπα που αποτελούν για το παιδί πρότυπα (π.χ. γονείς, εκπαιδευτικοί, ήρωες των σήριαλς κ.ά.), που συμπεριφέρονται με επιθετικότητα και μαθαίνει να συμπεριφέρεται και αυτό με τον ίδιο τρόπο (κοινωνική / μιμητική μάθηση).

γ. Η παιδική επιθετικότητα είναι προϊόν των αλληλεπιδράσεων με τους παράγοντες του περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τα ατομικά χαρακτηριστικά του παιδιού (Χρηστάκης, 2001). Αυτό σημαίνει ότι σε μερικά παιδιά μπορεί να υπάρχει η τάση για επιθετική συμπεριφορά, αλλά ανάλογα με τις επιδράσεις που δέχονται από το περιβάλλον τους (οικογενειακό, σχολικό, κοινωνικό), η τάση αυτή εκδηλώνεται ή περιθωριοποιείται. (Χρηστάκης, Κ. Γ., 2005)

Όσον αφορά την παραβατικότητα τα στοιχεία από τις αρμόδιες υπηρεσίες, αλλά και από τις έρευνες των επιστημόνων, δείχνουν ότι στην Ελλάδα υπάρχει νεανική παραβατικότητα, χωρίς όμως αυτή ν' αγγίζει ανησυχητικά όρια, όπως στο δυτικό κόσμο και ιδιαίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι μορφές της είναι ήπιες και όπως δείχνουν τα στοιχεία, οι πιο συχνές παραβάσεις που αφορούν ανηλίκους σημειώνονται στον Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας (ΚΟΚ), ναρκωτικά, κλοπές, επαιτεία κ.ά. ενώ οι ανθρωποκτονίες είναι ελάχιστες, αφού, σύμφωνα με τα στοιχεία του υπουργείου Δημόσιας Τάξης, από το 2001 έως το 2003 δεν σημειώθηκε καμία. Οι παραβάτες

έφηβοι είναι στην πλειονότητά τους Ελληνόπουλα αγόρια, προέρχονται από πολυπροβληματικές οικογένειες και είναι χρήστες ουσιών.

Όμως η πλήρης έλλειψη υπηρεσιών για μέριμνα των ανήλικων παραβατών στη χώρα μας είναι το σημαντικότερο πρόβλημα που υπάρχει αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα και αφορά στην παραβατικότητα των ανηλίκων, που ως πρόβλημα υπάρχει, αλλά δεν είναι τόσο σοβαρό όσον αφορά στη φύση των αδικημάτων. Θα πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι η νομοθεσία που υπάρχει στη χώρα μας δίνει τη δυνατότητα να προσφερθούν τα μέτρα μέριμνας, αλλά υστερούμε στο δίκτυο υπηρεσιών και κυρίως στο θέμα της υπηρεσίας επιμελητών ανηλίκων, στο θέμα της βοήθειας του ίδιου του ανήλικου παραβάτη και των οικογενειών του και επίσης στο θέμα πρόληψης στην πολύ πρώιμη ηλικία, γιατί γενικά στην Ελλάδα υπάρχει μια τεράστια έλλειψη στις υπηρεσίες πρωτοβάθμιας περίθαλψης σε σχέση με την πρόληψη σε θέματα ψυχοκοινωνικής διαταραχής.

Η οικογένεια είναι ο θεσμός αυτός που παίζει το σημαντικότερο ρόλο στην πρόληψη. Για το λόγο αυτό, πρέπει να υπάρχουν καλά στελεχωμένες, με κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό, κοινωνικές υπηρεσίες, κατάλληλα οργανωμένες και στελεχωμένες παιδοψυχιατρικές υπηρεσίες, οι οποίες πρέπει να συνδέονται με τις υπηρεσίες πρωτοβάθμιας υγειονομικής περίθαλψης, ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών σε θέματα ψυχοκοινωνικής υγείας του παιδιού, του εφήβου και της οικογένειας.

Γι' αυτό το λόγο πραγματοποιείται η παρούσα εργασία, για να καταγράψουμε δηλαδή το φαινόμενο της επιθετικότητας και της παραβατικότητας και να δούμε ποια η σχέση της επιθετικότητας με την παραβατικότητα και ποιες προτάσεις μπορούμε να κάνουμε για την πρόληψη του φαινομένου.

Σκοπός μελέτης:

Η μελέτη αυτή σκοπό έχει την παρουσίαση του φαινομένου της επιθετικής συμπεριφοράς παιδιών ηλικίας 10-15 ετών σε Αστικές και Ημιαστικές περιοχές της Κρήτης. Επίσης σκοπός της μελέτης αυτής είναι η παρουσίαση των καταγεγραμμένων παραβατικών πράξεων που έχουν γίνει από ανήλικους ηλικίας 10-15 ετών θέλοντας έτσι να συγκρίνουμε αν ο βαθμός επιθετικότητας είναι στα ίδια επίπεδα ανάμεσα στα παιδιά που παρουσιάζουν επιθετική και παραβατική συμπεριφορά. Επίσης μας ενδιαφέρει να παρατηρήσουμε και να καταγράψουμε τις διαφορές τόσο στις μορφές επιθετικότητας που παρουσιάζουν οι δύο κατηγορίες παιδιών όσο και στους λόγους, αν είναι δυνατόν, που τα οδηγούν σε τέτοιες πράξεις.

Επίσης με την καταγραφή αυτή σκοπό έχουμε να δούμε ποιος ο ρόλος της κοινωνικής εργασίας στο φαινόμενο αυτό, τι δομές υπάρχουν και αν καλύπτουν την έκταση του προβλήματος και ακόμη να γίνουν κάποιες προτάσεις για την πρόληψη τέτοιων συμπεριφορών ή την καλύτερη αντιμετώπιση τους.

Διάγραμμα θεωρητικού μέρους:

Το θέμα που μας απασχολεί είναι πολύπλευρο και θα πρέπει να εξετάσουμε και να αναλύσουμε όλες τις πτυχές του. Στην συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε την επιθετικότητα αλλά και την παραβατικότητα παιδιών και εφήβων που θα καταγράψουμε στο σχολείο και στο δικαστήριο ανηλίκων αντίστοιχα. Έτσι παρακάτω θα παρουσιάσουμε το προτεινόμενο σχεδιάγραμμα των κεφαλαίων της εργασίας και τους τομείς με τους οποίους θα θέλαμε να ασχοληθούμε.

Η μελέτη θα πραγματοποιηθεί σε παιδιά και εφήβους ηλικίας 10 – 15, οπότε χρήσιμο θα ήταν να δούμε ποια είναι η παιδική ηλικία και ποια η εφηβική ηλικία και ποιες οι διαφορές από την μια περίοδο στην άλλη.

Ακόμα η μελέτη πραγματοποιείται για να καταγράψουμε την επιθετικότητα και την παραβατικότητα των παιδιών και των εφήβων οπότε είναι αναγκαίο να περιγράψουμε τι είναι επιθετικότητα, με ποιες μορφές μπορεί να εμφανιστεί και ποιοι παράγοντες συντελούν στην εμφάνιση της ενώ ακόμη αναγκαίο είναι να μιλήσουμε και για την παραβατικότητα.

Τέλος η έρευνα θα διεξαχθεί στα σχολεία (δημοτικό- γυμνάσιο) αλλά και στο δικαστήριο ανηλίκων. Επομένως θα ήταν χρήσιμο να μελετήσουμε το σχολείο ως φορέα κοινωνικοποίησης, τον σκοπό του, τον ρόλο του και την επιρροή που ασκεί στο παιδί – έφηβο. Επίσης χρήσιμο θα ήταν να δούμε ποιοι άλλοι φορείς εμπλέκονται στην κοινωνικοποίηση του παιδιού και συγκεκριμένα να δούμε τον ρόλο της οικογένειας αφού αποτελεί τον πρωταρχικό φορέα κοινωνικοποίησης στη ζωή ενός παιδιού.

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

- 1.1 Παιδί
- 1.2 Έφηβος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

- 2.1 Φορείς κοινωνικοποίησης
- 2.2 Ρόλος Σχολείου
- 2.3 Ρόλος Οικογένειας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:

- 3.1 Ορισμός επιθετικότητας
- 3.2 Επιθετική συμπεριφορά παιδιών
- 3.3 Μορφές επιθετικότητας
- 3.4 Αίτια επιθετικότητας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:

- 4.1 Ορισμός παραβατικότητας
- 4.2 Μορφές παραβατικότητας
- 4.3 Αίτια παραβατικότητας
- 4.4 Δικαστήριο ανηλίκων – αίτια παραπομπής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5:

- 5.1 Ρόλος της κοινωνικής εργασίας στην παιδική-εφηβική επιθετικότητα
- 5.2 Ρόλος κοινωνικής εργασίας παιδική-εφηβική παραβατικότητα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6:

- 6.1 Μεθοδολογία έρευνας
- 6.2 Πεδίο έρευνας
- 6.3 Ερευνητικά εργαλεία

- 6.4 Διαδικασία
- 6.5 Αποτελέσματα έρευνας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7:

- 7.1 Ανάλυση αποτελεσμάτων
- 7.2 Σύγκριση θεωρητικού και ερευνητικού μέρους
- 7.3 Συμπεράσματα
- 7.4 Προτάσεις

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ**

Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων ή υποθέσεων:

- ✓ ποιος ο βαθμός επιθετικής συμπεριφοράς σε παιδιά – εφήβους στην Κρήτη;
 - ✓ ποια τα ποσοστά καταγραφής παραβατικής συμπεριφοράς στα δικαστήρια ανηλίκων;
 - ✓ σχετίζεται η επιθετική συμπεριφορά με την παραβατικότητα;
- ποια είδη επιθετικής συμπεριφοράς σχετίζονται περισσότερο με την παραβατικότητα;

Μεθοδολογία έρευνας:

Η έρευνά μας απευθύνεται σε μαθητές 10-15 ετών (Ε΄ - ΣΤ΄ Τάξης Δημοτικού-Γυμνασίου) από Ορεινές και Αστικές περιοχές της Κρήτης. Οι ερωτώμενοι θα φτάνουν τους επτακόσιους τριάντα τρεις (733) και θα προέρχονται από τους Νομούς Ηρακλείου, Ρεθύμνου, Λασιθίου και Χανίων. Ο αριθμός των ερωτώμενων ανά Νομό θα είναι ανάλογος με τον πληθυσμό του Νομού. Η επιλογή του δείγματος έχει γίνει με βάση το ποσοστό του μαθητικού πληθυσμού ανά νομό. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδας, ο μαθητικός πληθυσμός της Κρήτης, ανέρχεται στους 35.000, αφού η έρευνα θα διεξαχθεί σε παγκρήτιο επίπεδο, ένα ποσοστό της τάξης του 3% θεωρείται ικανοποιητικό, αφού παρόμοιο ποσοστό έχει χρησιμοποιηθεί και παρόμοιες έρευνες στο παρελθόν. Λαμβάνοντας υπ' όψιν μας τον πληθυσμό κάθε νομού, καταλήξαμε στα εξής ποσοστά: Το 49,8% των ερωτηματολογίων, θα προέρχεται από τον πληθυσμό του νομού Ηρακλείου, το 24,85%, από τον νομό Χανίων, το 13,2% από τον νομό Ρεθύμνου και το 12,2% από τον νομό Λασιθίου. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η έρευνα θα διεξαχθεί τόσο σε αστικές, όσο και σε αγροτικές περιοχές της Κρήτης, εξελισσόμενη, σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη γεωγραφική κλίμακα, ώστε να είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε τα αποτελέσματα, ανάμεσα σε αγροτικές και αστικές περιοχές. Έτσι έχει γίνει ήδη μια προέρευνα για την καταγραφή δημοτικών σχολείων και γυμνάσιων, στην περιφέρεια της Κρήτης. Προκειμένου λοιπόν να πραγματοποιηθεί η έρευνα αυτή, θα πρέπει να εξασφαλίσουμε την έγκριση του Υπουργείου, Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, ώστε να έχουμε την άδεια για την είσοδό μας στα σχολεία. Επίσης το δείγμα θα αποτελείται από τις καταγεγραμμένες περιπτώσεις παραβατικής συμπεριφοράς που θα έχουν καταγραφεί κατά το διάστημα Μάιος – Ιούλιος του 2006 στο δικαστήριο ανηλίκων Ηρακλείου - Ρεθύμνου.

Τα εργαλεία της έρευνας μας είναι:

Το ερωτηματολόγιο των Δημογραφικών Στοιχείων,

Το ερωτηματολόγιο Buss A.H., Warren W.L., Aggression Questionnaire (AQ) (2000).

Το πρώτο ερωτηματολόγιο, θα συμπληρώνεται από τα ίδια τα παιδιά, ενώ το δεύτερο, από τον δάσκαλο. Η προσέγγιση είναι ποσοτική και όσον αφορά τη φύση της είναι περιγραφική. Η έρευνα θα διεξαχθεί σε σχολεία και οι μαθητές, που αποτελούν το δείγμα, θα απασχοληθούν χρονικό διάστημα το οποίο δεν θα ξεπερνά τη μία διδακτική ώρα.

Η διεξαγωγή της έρευνας, θα πραγματοποιηθεί, αφού πρώτα έρθουμε σε τηλεφωνική επικοινωνία με το εκάστοτε σχολείο, ενημερώνοντας την διεύθυνση για την ημερομηνία της επίσκεψής μας, την διαδικασία, αλλά και για τον σκοπό της έρευνάς. Στην συνέχεια με την επίσκεψή μας στο κάθε σχολείο, θα ενημερώνεται ο δάσκαλος, την κάθε τάξης, καθώς και οι μαθητές για την έρευνα, την όλη διαδικασία και τον τρόπο συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων. Ιδιαίτερα στις μικρότερες ηλικίες, θεωρούμε χρήσιμο, να επεξηγούμε στους μαθητές κάθε ερώτηση, αλλά και να βοηθάμε, κατά την διάρκεια της συμπλήρωσης, όπου αυτό είναι απαραίτητο. Οπότε, κατά την συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, καλό θα ήταν να υπάρχουν δύο σπουδαστές στην κάθε τάξη.

Τέλος, αναφορικά με την στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας, αυτή θα γίνει σε Ηλεκτρονικό Υπολογιστή με την χρήση του στατιστικού προγράμματος SPSS. Θα ξεκινήσουμε με την δημιουργία βάσης δεδομένων, σε ηλεκτρονικό υπολογιστή, πέρασμα των δεδομένων των ερωτηματολογίων, στην βάση αυτή, ανάλυση τους με το στατιστικό πρόγραμμα SPSS και τέλος ακολουθεί η διεξαγωγή των αποτελεσμάτων και η καταγραφή των συμπερασμάτων και των προτάσεων.

Εκτίμηση Δυσκολιών για την πραγματοποίηση της μελέτης:

- ✓ η παρούσα έρευνα θα αφορά ολόκληρη την γεωγραφική έκταση της Κρήτης πράγμα που θα δυσκολέψει την μεταφορά των φοιτητών στις απόμακρες περιοχές.
- ✓ η στενότητα χρόνου.
- ✓ οικονομικό κόστος (έξοδα μεταφοράς)
- ✓ το γεγονός πως ο κάθε δάσκαλος θα πρέπει να συμπληρώσει ερωτηματολόγια ανάλογα σε αριθμό με τον αριθμό των μαθητών της τμήματος του.

Ηθικά ζητήματα που ανακύπτουν:

Ένα ηθικό ζήτημα που ανακύπτει με το θέμα αυτό, αφορά τη δεοντολογία που πρέπει να ακολουθεί κάθε κοινωνικός λειτουργός κατά τη διεξαγωγή μιας ερευνητικής μελέτης και συγκεκριμένα την εχεμύθεια που θα πρέπει να τηρείται. Για τον λόγο αυτό δεν θα κατονομάσουμε τις περιοχές από τις οποίες θα ληφθεί το δείγμα μας, ενώ τα ερωτηματολόγια μας θα είναι ανώνυμα, με απώτερο στόχο την αποφυγή στιγματισμού περιοχών, σχολείων και ατόμων.

Χρονοδιάγραμμα:

Η έρευνα θα πραγματοποιηθεί αμέσως μόλις μας δοθεί η άδεια από το αρμόδιο Υπουργείο και αναμένεται να ολοκληρωθεί στα τέλη του Φεβρουαρίου το 2007.

Βιβλιογραφία:

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

Άντону Σ., «Ανθρώπινη επιθετικότητα», Εκδόσεις: Γλάρος, Αθήνα
Alex T., (2003), «Παρεκκλίνουσα συμπεριφορά», Εκδόσεις: Έλλην, Αθήνα
Νέστορος Ι.Ν.,(1992), «Η επιθετικότητα στο σχολείο, στην οικογένεια και στην κοινωνία», Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
Edith L.A., (1979), «Παιδική επιθετικότητα», Εκδόσεις: Τάμασος, Αθήνα
Herber M., (1998) «Η κακή συμπεριφορά», Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Ελληνική Βιβλιογραφία:

Κάκουρος Ε., Μανιαδάκη Ε., (2004) «Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων», Εκδόσεις : Τυπωθύτω, Αθήνα
Μπεζέ Λ., (1991) «Εφηβου», Εκδόσεις: Σάκκουλα, Αθήνα
Πιανού Κ.,(1989) «Ψυχοκοινωνικές Διαταραχές και η αντιμετώπιση τους», Εκδόσεις: Α. Ε , Γιάννενα
Τζαίμς Α., (1979) «Παιδικότητα και εφηβεία», Εκδόσεις: Θυμάρι, Αθήνα
Φαρσεδάκης Ι. Ι., (1985) «Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος ανηλίκων», Εκδόσεις: Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία:

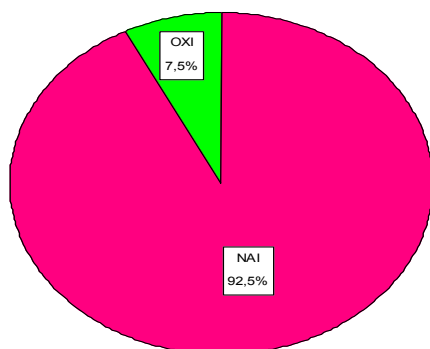
www.specialeducation.gr , Βερνάδος, Μ. (2003)
www.health.in.gr , Βαρβόγλη (2001)
www.health.in.gr , Χρηστάκης, Κ. Γ. (2005)
www.politis.com , Θεοδότου, Μ. (2006)
www.edek.org.cy , Βασιλειάδου, Μ.
www.ephebiatricw.gr , Παιδοψυχιατρική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών , (2005)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ
Α) ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Κατανομή δείγματος στον πληθυσμό των σχολείων Ηρακλείου και Ρεθύμνου.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν ο πληθυσμός μας έχει αδέρφια.

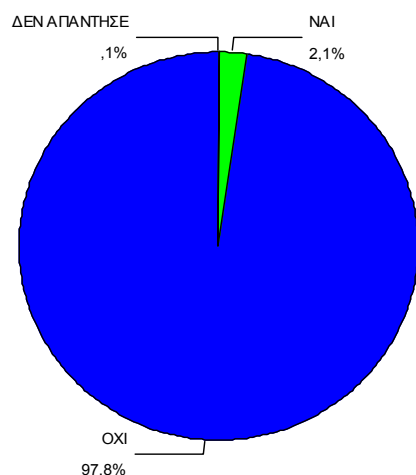
Από τις απαντήσεις του δείγματος μας βλέπουμε πως το 92,5% (825 άτομα) έχουν αδέρφια, ενώ το 7,5% (67 άτομα) δεν έχουν αδέρφια.

Γράφημα 1.1 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν ο πληθυσμός μας έχει αδέρφια.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχει αδέρφια από άλλο πατέρα.

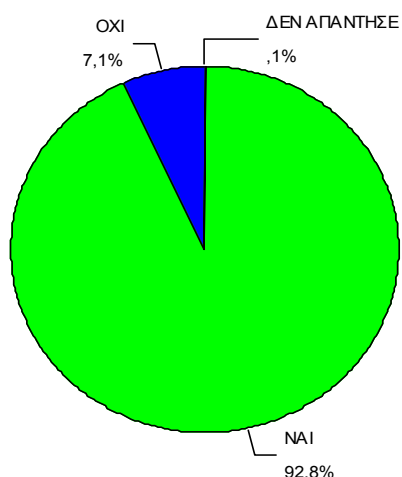
Από τα 892 άτομα, τα 872 απάντησαν πως δεν έχουν αδέρφια από άλλο πατέρα, τα 19 απάντησαν πως έχουν αδέρφια από άλλο πατέρα, ενώ ένα δεν απάντησε.

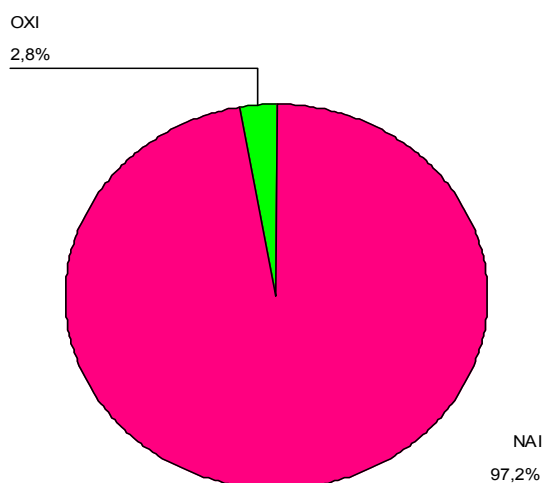
Γράφημα 1.2 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχει αδέρφια από άλλο πατέρα.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν το δείγμα μας ζει με τους γονείς του.

Από τις απαντήσεις του δείγματος βλέπουμε πως 828 άτομα ζουν με το φυσικό τους πατέρα, ενώ 63 άτομα δεν ζουν με τον πατέρα τους. Επίσης ένα άτομο δεν απάντησε. Ενώ 867 άτομα απάντησαν πως ζουν με τη μητέρα τους, ενώ 25 άτομα απάντησαν πως δε ζουν με τη μητέρα τους.

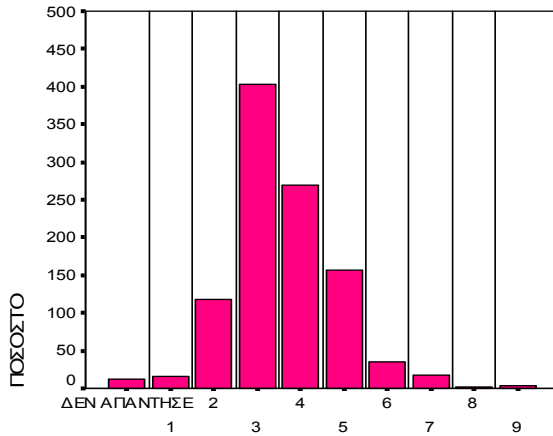
Γράφημα 1.3 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν το δείγμα μας ζει με τον πατέρα.

Γράφημα 1.4 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν το δείγμα μας ζει με τη μητέρα του.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσα άτομα ζουν στο σπίτι του δείγματος μας.

Στην ερώτηση αυτή το 39,3% απάντησε πως ζουν τρία άτομα εκτός από τον ίδιο τον ερωτώμενο στο σπίτι του, ενώ το 25,4% απάντησε τέσσερα, το 15,4% απάντησε, το 11,4% απάντησε δύο και το 4% απάντησε έξι άτομα. Το 1,6% απάντησε πως ζουν επτά άτομα στο σπίτι του και το 1,3% ένα. Πολύ μικρό ποσοστό παρουσιάζουν οι απαντήσεις οχτώ και εννιά με 0,2% και 0,3% αντίστοιχα.

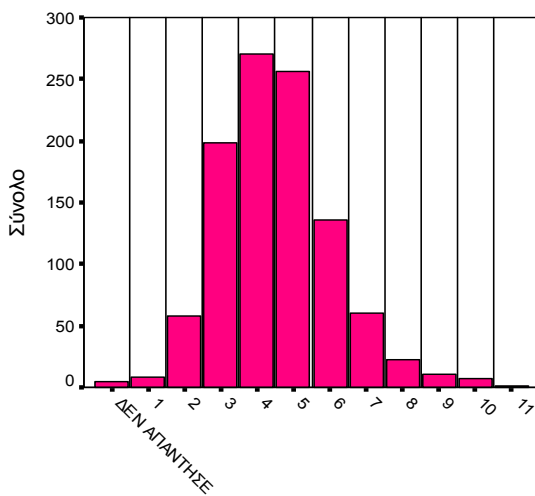

Πόσα άτομα ζουν σπίτι σου

Γράφημα 1.5 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσα άτομα ζουν στο σπίτι του δείγματος μας.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσα δωμάτια υπάρχουν στο σπίτι του δείγματος μας.

Το 27,7% απάντησε πως το σπίτι του έχει τέσσερα δωμάτια, το 25,4% απάντησε πέντε, το 17,4% τρία, ενώ το 12,7 απάντησε έξι δωμάτια. Το 6,6% απάντησε πως στο σπίτι του υπάρχουν επτά δωμάτια, το 5% απάντησε δύο και το 2,6% απάντησε οχτώ. Πολύ μικρό ποσοστό παρουσιάζουν οι απαντήσεις ένα με 0,3%, εννιά με 1,1% και δέκα με 0,8%.

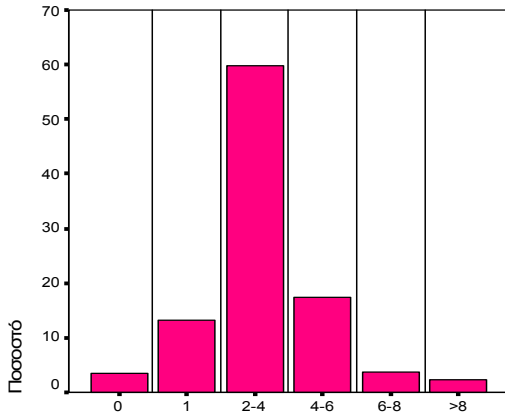

πόσα δωμάτια έχει το σπίτι σου

Γράφημα 1.6 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσα δωμάτια υπάρχουν στο σπίτι του δείγματος μας.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσες ώρες παρακολουθεί τηλεόραση.

Από τις απαντήσεις του δείγματος παρατηρούμε πως το 62,2% παρακολουθεί 2-4 ώρες ημερησίως τηλεόραση, το 18,8% παρακολουθεί 4-6 ώρες, το 11,1% από μία ώρα, το 4% 6-8 ώρες, το 2,4% πάνω από οχτώ ώρες και τέλος το 1,5% δεν παρακολουθεί καθόλου τηλεόραση.

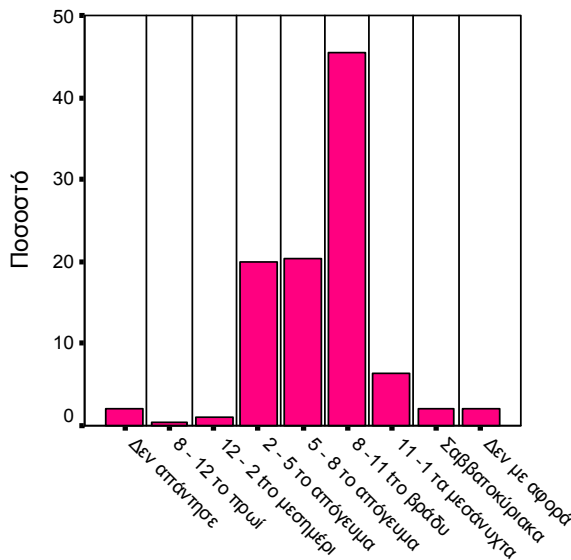

Πόσες ώρες βλέπεις κάθε μέρα τηλ.

Γράφημα 1.7 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσες ώρες παρακολουθεί τηλεόραση.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το ποιες ώρες παρακολουθεί τηλεόραση.

Στο δείγμα μας το μεγαλύτερο ποσοστό, 47,1% παρακολουθεί τηλεόραση μεταξύ οχτώ και έντεκα το βράδυ, το 22,4% παρακολουθεί τηλεόραση πέντε με οχτώ το απόγευμα. Το 20,9% παρακολουθεί δύο με πέντε το μεσημέρι, ενώ το 4,6% παρακολουθεί έντεκα με μία τα μεσάνυχτα. Πολύ μικρό ποσοστό παρουσιάζουν οι απαντήσεις: τα Σαββατοκύριακα με ποσοστό 2,4%, δεν με αφορά 1,1%, δώδεκα με δύο το πρωί 0,7% και 0,1% παρουσιάζει η απάντηση οχτώ με δώδεκα το πρωί.

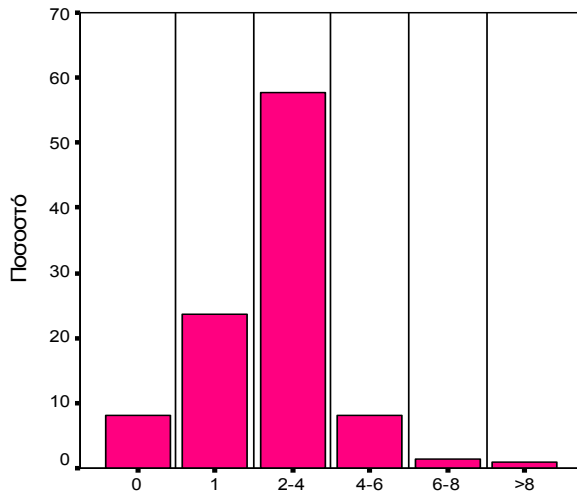

Ποιες ώρες βλέπεις πιο συχνά.

Γράφημα 1.8 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το ποιες ώρες παρακολουθεί τηλεόραση.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσες ώρες μελετά.

Από τις απαντήσεις του δείγματος παρατηρούμε πως το 61,8% μελετά ημερησίως 2-4 ώρες, το 23,8% μελετά μία ώρα, το 8,3% μελετά 4-6 ώρες, το 3,7% απάντησε πως δεν μελετά καθόλου, ενώ το 1,3 μελετά 6-8 ώρες και το 0,9% πάνω από οχτώ ώρες την ημέρα.

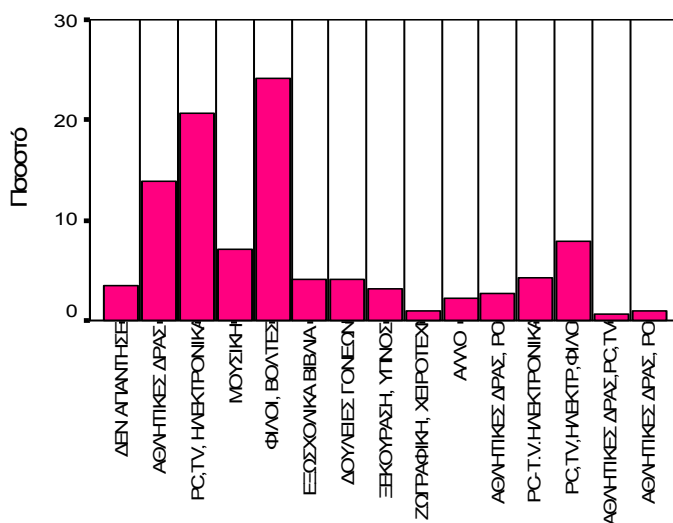

Πόσες ώρες μελετάς

Γράφημα 1.9 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσες ώρες μελετά.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πώς περνά το ελεύθερο χρόνο του.

Στην ερώτηση αυτή το 22% δηλώνει πως ασχολείται με τον Η/Υ, την τηλεόραση και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, το 21,9% προτιμά να είναι με φίλους ή να κάνει βόλτες, ενώ το 14,3% προτιμά τις αθλητικές δραστηριότητες. Το 9% ασχολείται με τον υπολογιστή, την τηλεόραση, τους φίλους και τις αθλητικές δραστηριότητες, το 7,6% ασχολείται με τη μουσική και το 4,9% ασχολείται τον υπολογιστή, την τηλεόραση, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια και τη μουσική. Το 4,4% ασχολείται με εξωσχολικά βιβλία και περιοδικά, το 3,3% κοιμάται ή ξεκουράζεται, το 3% ασχολείται με δουλειές των γονέων- σπιτιού ή δουλεύει, το 3% ασχολείται με αθλητικές δραστηριότητες, τον υπολογιστή, την τηλεόραση και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, Το 1,1% απάντησε πως ασχολείται με τη ζωγραφική και τις χειροτεχνίες, το 1% με αθλητικές δραστηριότητες, τον υπολογιστή, την τηλεόραση, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια και τους φίλους, το 0,8% απάντησε πως ασχολείται με αθλητικές δραστηριότητες, τον υπολογιστή, την τηλεόραση, τη μουσική και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, το 2,1% έδωσε άλλη απάντηση από τις προτεινόμενες και το 1,6% δεν απάντησε.

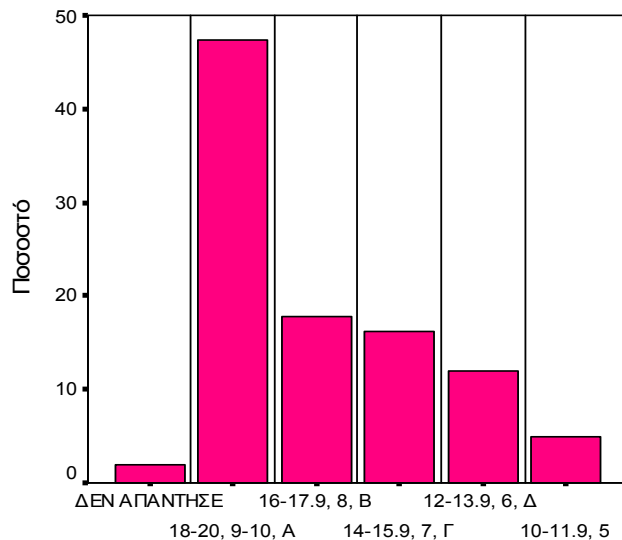

Τι κάνεις όταν δε μελετάς

Γράφημα 1.10 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πώς περνά το ελεύθερο χρόνο του.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το βαθμό που πέρασε την προηγούμενη τάξη.

Η πλειοψηφία του δείγματος μας σ' αυτήν την ερώτηση απάντησε πως στην τελευταία τάξη ο βαθμός που πήρε ήταν Α, αν πρόκειται για τα παιδιά του Δημοτικού σχολείου (συγκεκριμένα 306 άτομα από το δείγμα των Δημοτικών), και 18-20 αν πρόκειται για παιδιά Γυμνασίου και Λυκείου, με ποσοστό 54% (συνολικά 482 άτομα). Το 17,8% (159 άτομα) απάντησαν πως πέρασαν την τάξη με βαθμό 16-17,9 ή Β (49 άτομα από το Δημοτικό σχολείο), το 14,7% (131 άτομα) με βαθμό 14-15,9 ή Γ, το 9,3% (83 άτομα) με βαθμό 12-13,9 ή Δ (τρία άτομα από το Δημοτικό σχολείο) και το 3,7% με βαθμό 10-11,9 ή Ε (ένα άτομο από το Δημοτικό σχολείο). Ενώ το 0,4% δεν απάντησε αυτή την ερώτηση.

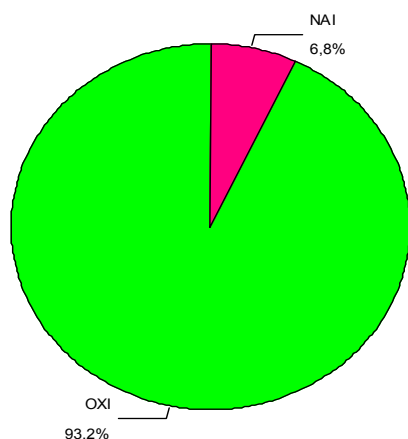

Με τι βαθμό πέρασες την προηγούμενη τάξη

Γράφημα 1.11 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το βαθμό που πέρασε την προηγούμενη τάξη.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχει χάσει ποτέ σχολική χρονιά.

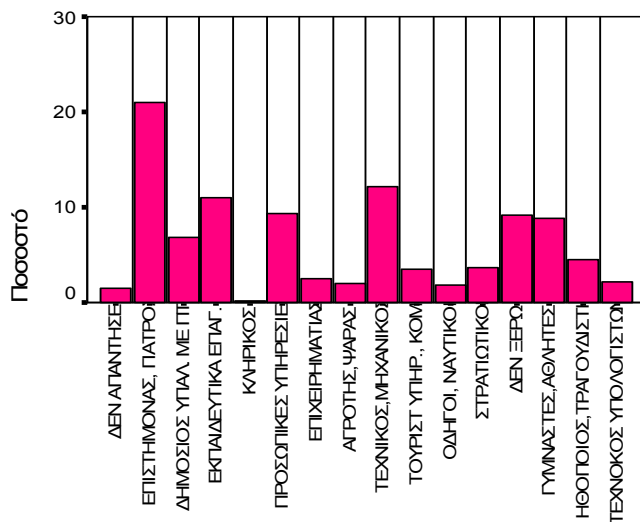
Από τις απαντήσεις του δείγματος βλέπουμε πως το 6,8%, δηλαδή 61 άτομα απάντησαν θετικά στην ερώτηση, έχουν χάσει δηλαδή μια χρονιά, ενώ το 93,2% απάντησε πως δεν έχει χάσει ποτέ καμία χρονιά. Από αυτά τα 61 άτομα, τα 9 προέρχονται από το Δημοτικό σχολείο.

Γράφημα 1.12 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχει χάσει ποτέ σχολική χρονιά.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το επάγγελμα που θα ήθελε να κάνει.

Στην ερώτηση αυτή το 23% απάντησε πως θα ήθελε να γίνει επιστήμονας-γιατρός- δικηγόρος- αρχιτέκτονας- μηχανικός. Το 12,2% δήλωσε πως θα ήθελε να ακολουθήσει εκπαιδευτικά επαγγέλματα, το 10,2% θα ήθελε να γίνει ιδιωτικός υπάλληλος ή να ασχοληθεί με προσωπικές υπηρεσίες, το 9,9% θα ήθελε να γίνει αθλητής- γυμναστής, το 9,2% τεχνικός- ηλεκτρολόγος- εργάτης- μεταφορέας, επίσης το 9,2% δεν γνωρίζει ακόμα. Το 6,5% απάντησε πως θα ήθελε να είναι δημόσιος υπάλληλος με πτυχίο, το 4,9% ηθοποιός- τραγουδιστής- καλλιτέχνης, το 3,9% στρατιωτικός, το 3,6% θα ήθελε να απασχοληθεί σε διάφορες υπηρεσίες- τουριστικά επαγγέλματα- κομμωτήρια- εστιατόρια, το 1,9% θα ήθελε να ασχοληθεί με την επιστήμη των υπολογιστών, το 1,8% θα ήθελε να γίνει οδηγός- ναυτικός, το 1,5% αγρότης- ψαράς- δασικός, το 1,5% επιχειρηματίας, το 0,2% κληρικός, ενώ τέλος το 0,6% δεν απάντησε σ' αυτή την ερώτηση.

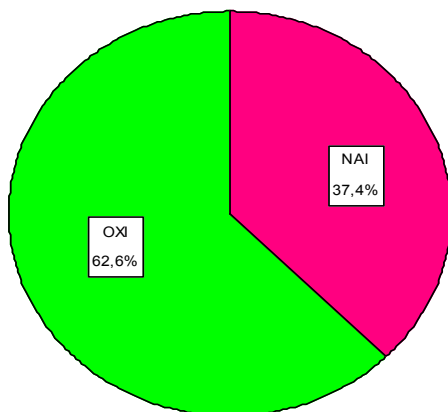

Τι επάγγελμα θα ήθελες να κάνεις

Γράφημα 1.13 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το επάγγελμα που θα ήθελε να κάνει.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχουν απευθυνθεί σε γιατρό τον τελευταίο χρόνο.

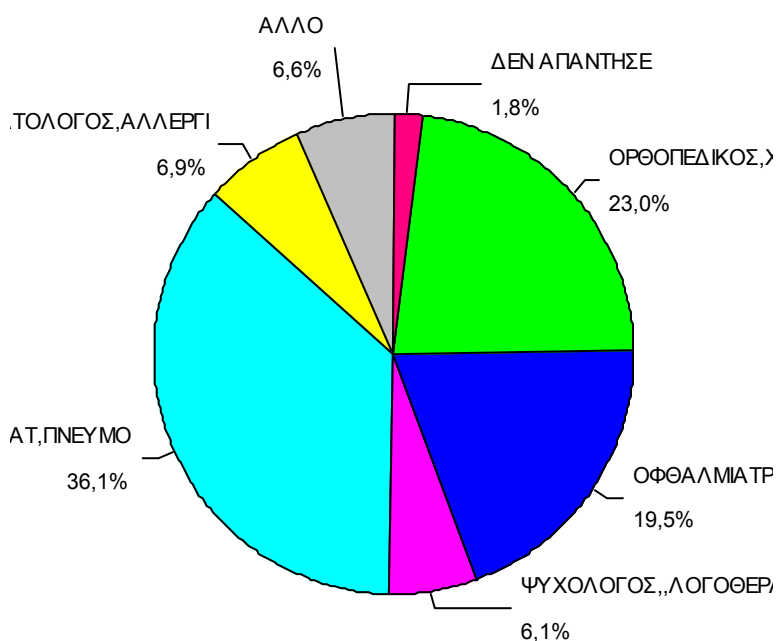
Στο δείγμα μας, το 62,6% απάντησε πως δεν έχει απευθυνθεί σε κάποιο γιατρό τον τελευταίο χρόνο, ενώ το 37,4% απάντησε πως έχει δει κάποιο γιατρό.

Γράφημα 1.14 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχουν απευθυνθεί σε γιατρό τον τελευταίο χρόνο.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με την ειδικότητα του γιατρού που επισκέφτηκαν.

Από τα άτομα που παραπάνω απάντησαν πως έχουν απευθυνθεί σε κάποιο γιατρό, το 36,1% απάντησε πως απευθύνθηκε σε παθολόγο- παιδίατρο- πνευμονολόγο, το 23% σε ορθοπεδικό- χειρουργό, το 19,5% σε οφθαλμίατρο- οδοντίατρος, το 6,9% απευθύνθηκε σε δερματολόγο- αλλεργιολόγο, το 6,1% σε ψυχολόγο- λογοθεραπευτή- υπηρεσίες ψυχικής υγείας- τμήμα ένταξης, το 6,6% έδωσε άλλη απάντηση από τις προτεινόμενες και το 1,8% δεν απάντησε.

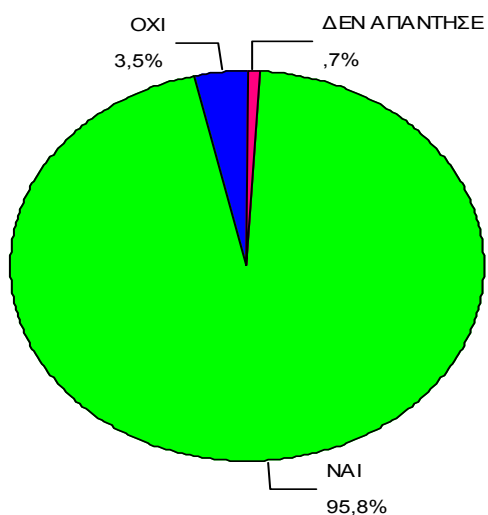

Γράφημα 1.15 Κατανομή δείγματος ανάλογα με την ειδικότητα του γιατρού που επισκέφτηκαν.

Κατανομή δείγματος στον πληθυσμό των δικαστηρίων Ηρακλείου και Ρεθύμνου.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν ο πληθυσμός μας έχει αδέρφια.

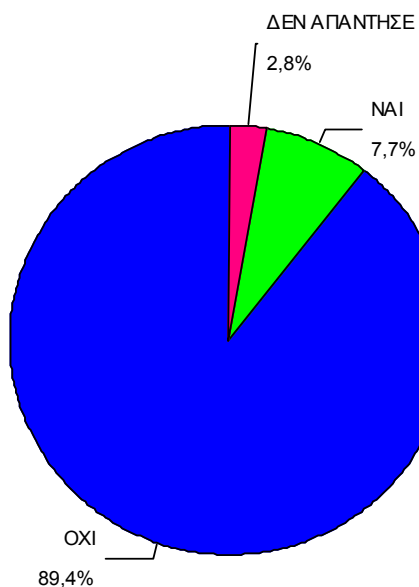
Από τις απαντήσεις του δείγματος μας βλέπουμε πως το 95,8% (136 άτομα) έχουν αδέρφια, ενώ το 3,5% (5 άτομα) δεν έχουν αδέρφια. Το 0,7% δεν απάντησαν στην ερώτηση.

Γράφημα 1.1 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν ο πληθυσμός μας έχει αδέρφια.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχει αδέρφια από άλλο πατέρα.

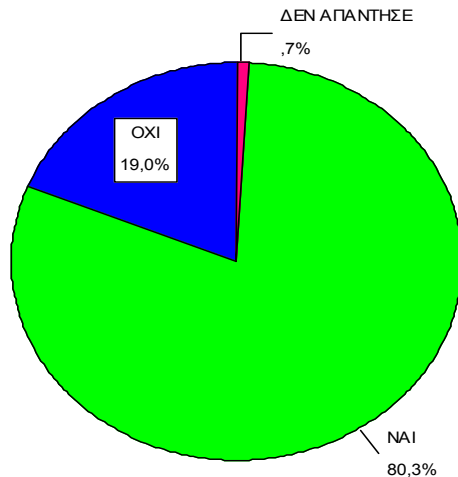
Στο δείγμα μας, το 89,4%, 127 άτομα, απάντησαν πως δεν έχουν αδέρφια από άλλο πατέρα, ενώ το 7,7%, 11 άτομα, απάντησαν πως έχουν αδέρφια από άλλο πατέρα. Το 2,8% δεν απάντησε.

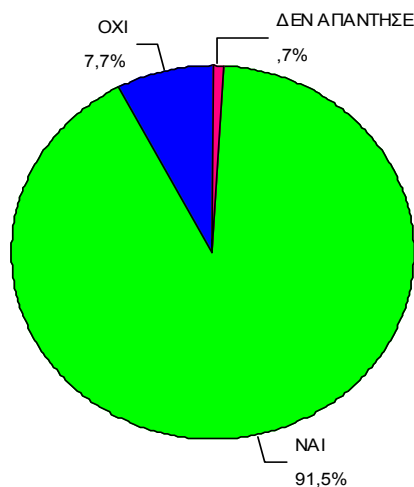
Γράφημα 1.2 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχει αδέρφια από άλλο πατέρα.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν το δείγμα μας ζει με τους γονείς του.

Από τις απαντήσεις του δείγματος βλέπουμε πως 114 άτομα, με ποσοστό 80,3% ζουν με το φυσικό τους πατέρα, ενώ 27 άτομα, με ποσοστό 19% δεν ζουν με τον πατέρα τους. Επίσης ένα άτομο δεν απάντησε. Επίσης 130 άτομα, με ποσοστό 91,5% απάντησαν πως ζουν με τη μητέρα τους, ενώ 11 άτομα, με ποσοστό 11% απάντησαν πως δε ζουν με τη μητέρα τους.

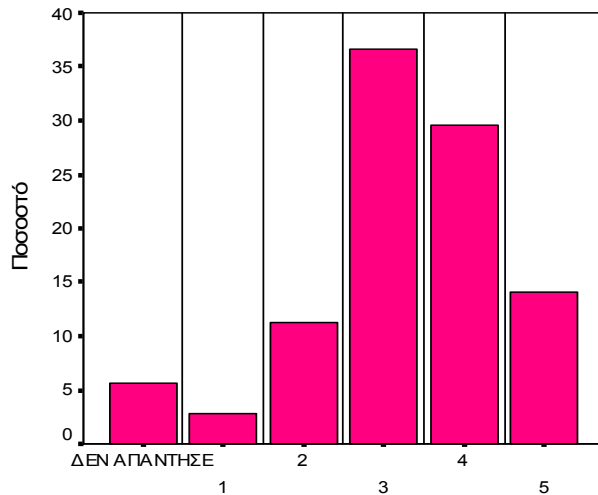
Γράφημα 1.3 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν το δείγμα μας ζει με τον πατέρα.

Γράφημα 1.4 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν το δείγμα μας ζει με τη μητέρα του.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσα άτομα ζουν στο σπίτι του δείγματος μας.

Στην ερώτηση αυτή το 36,6% απάντησε πως ζουν τρία άτομα εκτός από τον ίδιο τον ερωτώμενο στο σπίτι του, ενώ το 29,6% απάντησε τέσσερα, το 20% απάντησε πέντε, το 11,3% απάντησε δύο άτομα, το 2,8% απάντησε πως ζει ένα άτομο στο σπίτι του και το 1,4% δεν απάντησε στην ερώτηση.

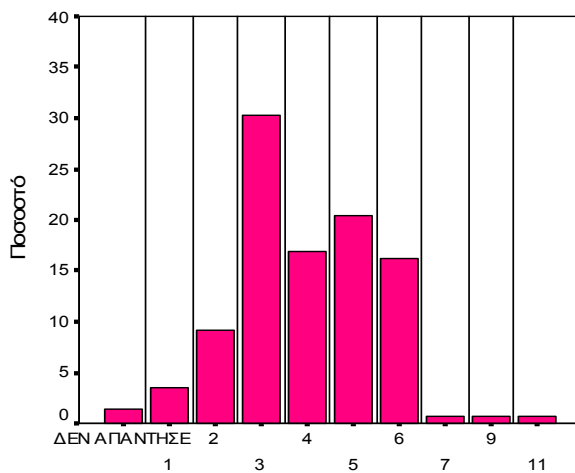

Πόσα άτομα ζουν σπίτι σου

Γράφημα 1.5 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσα άτομα ζουν στο σπίτι του δείγματος μας.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσα δωμάτια υπάρχουν στο σπίτι του δείγματος μας.

Στην ερώτηση αυτή το 30,3% απάντησε πως το σπίτι του έχει τρία δωμάτια, το 20,4% απάντησε πέντε, το 16,9% απάντησε τέσσερα, ενώ το 16,2 απάντησε έξι δωμάτια. Το 9,2% απάντησε πως στο σπίτι του υπάρχουν δύο δωμάτια, το 3,5% απάντησε ένα ενώ το 1,4% δεν απάντησε στην ερώτηση. Πολύ μικρό ποσοστό παρουσιάζουν οι απαντήσεις επτά, εννιά και έντεκα με ποσοστό 0,7%.

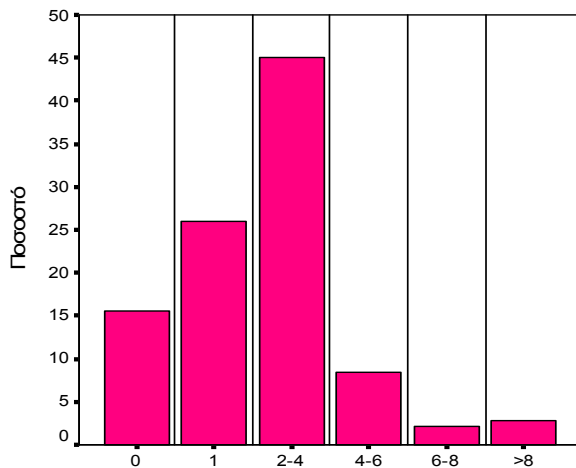
Πόσα δωμάτια έχει το σπίτι σου

Γράφημα 1.6 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσα δωμάτια υπάρχουν στο σπίτι του δείγματος μας.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσες ώρες παρακολουθεί τηλεόραση.

Από τις απαντήσεις του δείγματος παρατηρούμε πως το 45,1% παρακολουθεί 2-4 ώρες ημερησίως τηλεόραση, το 26,1% παρακολουθεί μία ώρα, το 15,5% δεν παρακολουθεί καθόλου τηλεόραση, το 8,5% παρακολουθεί 4-6 ώρες την ημέρα, το

2,8% πάνω από οχτώ ώρες και τέλος το 2,1% 6-8 ώρες ημερησίως.

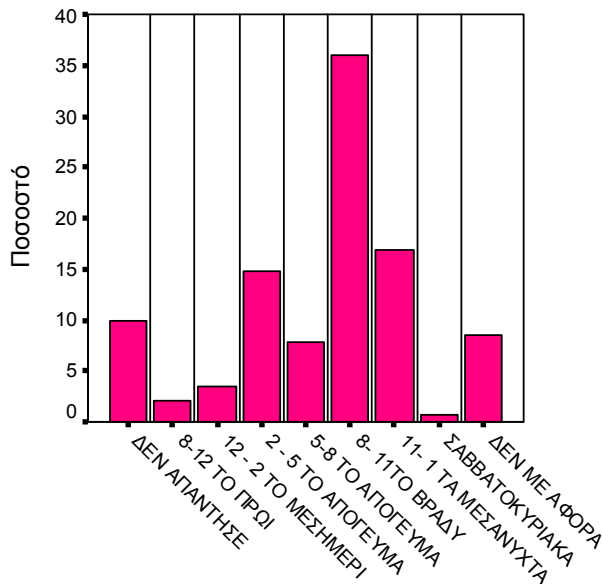

Πόσες ώρες βλέπεις τηλ. κάθε μέρα

Γράφημα 1.7 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσες ώρες παρακολουθεί τηλεόραση.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το ποιες ώρες παρακολουθεί τηλεόραση.

Στο δείγμα μας το μεγαλύτερο ποσοστό 35,9% παρακολουθεί τηλεόραση οχτώ με έντεκα το βράδυ, ακολουθούν οι ώρες έντεκα με μία τα μεσάνυχτα με ποσοστό 16,9%. Στη συνέχεια με ποσοστό 14,8% παρακολουθούν δύο με πέντε το απόγευμα, ενώ το 8,5% δεν παρακολουθεί καθόλου τηλεόραση. Το 7,7% παρακολουθεί τηλεόραση πέντε με οχτώ το απόγευμα, το 9,9% δεν απάντησε στην ερώτηση. Πολύ μικρό ποσοστό παρουσιάζουν οι απαντήσεις: δώδεκα με δύο το πρωί με ποσοστό 3,5%, 2,1% παρουσιάζει η απάντηση οχτώ με δώδεκα το πρωί και τα Σαββατοκύριακα με ποσοστό 0,7%.

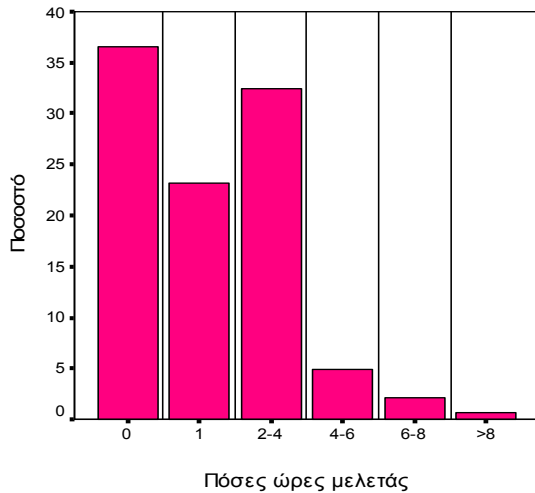

Τι ώρες βλέπεις πιο συχνά τηλ.

Γράφημα 1.8 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το ποιες ώρες παρακολουθεί τηλεόραση.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσες ώρες μελετά.

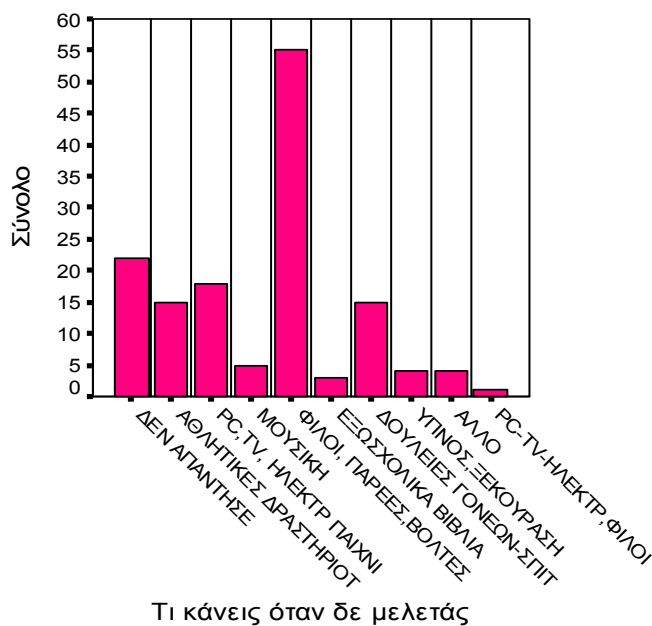
Από τις απαντήσεις του δείγματος παρατηρούμε πως το 36,6% δεν μελετά καθόλου κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το 23,2% μελετά μία ώρα, το 32,4% μελετά 2-4 ώρες, το 4,9% απάντησε πως μελετά 4-6 ώρες, ενώ το 2,1% μελετά 6-8 ώρες και το 0,7% πάνω από οχτώ ώρες την ημέρα.

Γράφημα 1.9 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πόσες ώρες μελετά.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πώς περνά το ελεύθερο χρόνο του.

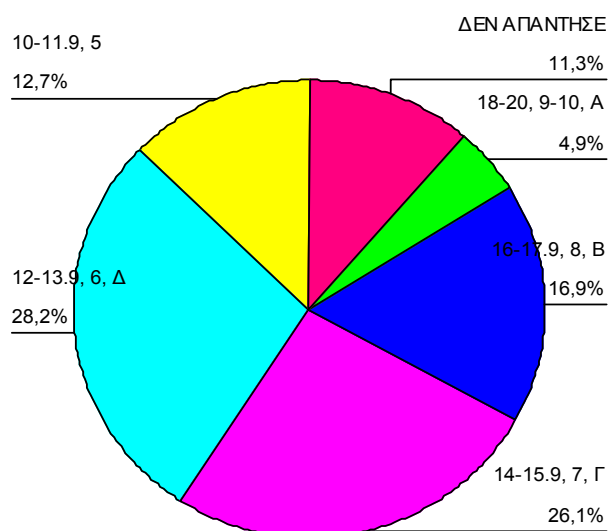
Από τις απαντήσεις του δείγματος παρατηρούμε πως το 38,7% προτιμά να περνά τον ελεύθερο χρόνο με φίλους ή βόλτες, το 15,5% δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση, το 12,7% απάντησε πως προτιμά να ασχολείται με τον υπολογιστή- την τηλεόραση- τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, το 10,6% προτιμά να ασχολείται με αθλητικές δραστηριότητες, το 10,6% επίσης ασχολείται με δουλειές γονέων- σπιτιού είτε δουλεύει, το 3,5% ασχολείται με τη μουσική στον ελεύθερο χρόνο του, το 2,8% προτιμά να κοιμάται ή να ξεκουράζεται. Το 2,1% ασχολούνται με εξωσχολικά βιβλία, ενώ το 0,7% με τον υπολογιστή- την τηλεόραση- τα ηλεκτρονικά παιχνίδια και τους φίλους. Τέλος το 2,8% έχει δώσει άλλη απάντηση από τις προαναφερθείσες.

Γράφημα 1.10 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το πώς περνά το ελεύθερο χρόνο του.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το βαθμό που πέρασε την προηγούμενη τάξη.

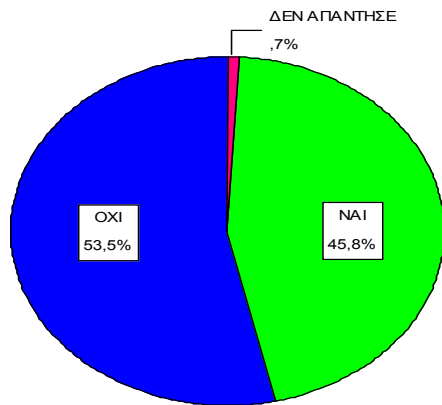
Στην ερώτηση αυτή το 28,2% (40 άτομα) που προέρχεται από το Γυμνάσιο και το Λύκειο προβιβάστηκαν στην επόμενη τάξη με βαθμό 12- 13,9. Το 26,1% (37 άτομα) που αφορά μαθητές που προέρχονται από το Γυμνάσιο και το Λύκειο απάντησε πως ολοκλήρωσαν την προηγούμενη τάξη με βαθμό 14 – 15,9. Το 16,9% (24 άτομα, εκ των οποίων τα δύο προέρχονται από το χώρο του Δημοτικού Σχολείου) απάντησε πως ολοκλήρωσε την προηγούμενη τάξη με βαθμό 16 -17,9 ή Β. Το 12,7% (18 άτομα, εκ των οποίων 1 φοιτά στο Δημοτικό Σχολείο) απάντησαν πως στην προηγούμενη τάξη ο βαθμός που πήραν ήταν 10 – 11,9 ή 5. Τέλος το 4,9% (7 άτομα, δυο από τα οποία φοιτούν στο Δημοτικό Σχολείο) απάντησαν πως αξιολογήθηκαν με βαθμό 18 – 20 Το 11,3% (16 άτομα) δεν απάντησε.

Γράφημα 1.11 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το βαθμό που πέρασε την προηγούμενη τάξη.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχει χάσει ποτέ σχολική χρονιά.

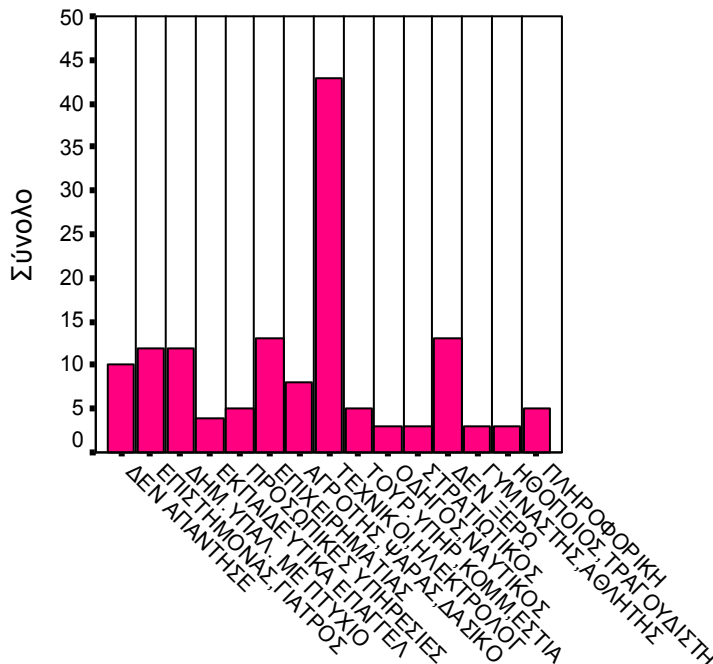
Από τις απαντήσεις του δείγματος βλέπουμε πως το 45,8% απάντησε θετικά στην ερώτηση, έχει χάσει δηλαδή μια χρονιά, ενώ το 53,5% απάντησε πως δεν έχει χάσει ποτέ καμία χρονιά. Το 0,7% δεν απάντησε την ερώτηση.

Γράφημα 1.12 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχει χάσει ποτέ σχολική χρονιά.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το επάγγελμα που θα ήθελε να κάνει.

Το μεγαλύτερο ποσοστό στην ερώτηση αυτή συγκεντρώνει η απάντηση τεχνικός, εργάτης, ηλεκτρολόγος, μεταφορέας, μηχανικός, υδραυλικός με ποσοστό 30,3%. Αμέσως μετά έρχεται το επάγγελμα του επιχειρηματία με ποσοστό 9,2%, ενώ επίσης 9,2% εμφανίζει και η απάντηση δεν γνωρίζω. Μετά είναι το επάγγελμα των επιστημόνων- γιατρός- δικηγόρος- μηχανικός- αρχιτέκτονας με ποσοστό 8,5%. Επίσης 8,5% συγκεντρώνει το επάγγελμα των δημόσιων υπαλλήλων με πτυχίο, 5,6% παρατηρούμε στο επάγγελμα αγρότης- ψαράς- δασικός, 3,5% στα τουριστικά επαγγέλματα- κομμωτήρια- εστιατόρια, αλλά και στην επιστήμη των υπολογιστών και στις προσωπικές υπηρεσίες. Ποσοστό 2,8% παρουσιάζει η απάντηση εκπαιδευτικά επαγγέλματα, ενώ 2,1% παρουσιάζουν οι απαντήσεις: στρατιωτικός, ναυτικός-οδηγός, αθλητής-γυμναστής, ηθοποιός-τραγουδιστής. Τέλος το 7% δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή.

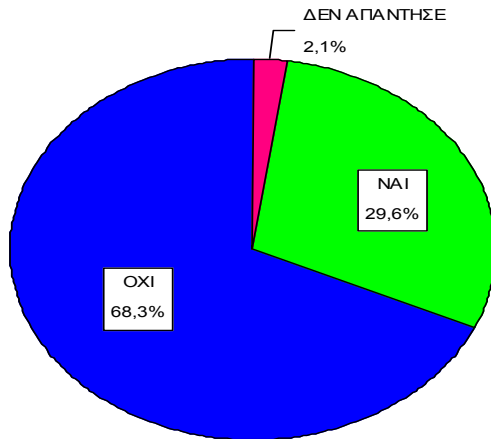

Ποιο επάγγελμα θα ήθελες να κάνεις όταν μεγαλώσεις

Γράφημα 1.13 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το επάγγελμα που θα ήθελε να κάνει.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχουν απευθυνθεί σε γιατρό τον τελευταίο χρόνο.

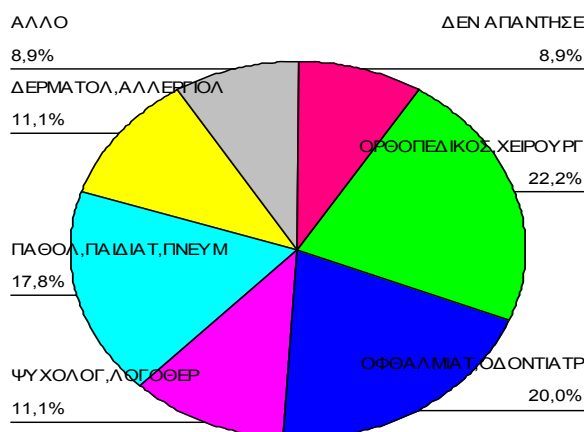
Στο δείγμα μας, το 68,3% απάντησε πως δεν έχει απευθυνθεί σε κάποιο γιατρό τον τελευταίο χρόνο, ενώ το 29,6% απάντησε πως έχει δει κάποιο γιατρό. Το 2,1% δεν απάντησε στην ερώτηση.

Γράφημα 1.14 Κατανομή δείγματος ανάλογα με το αν έχουν απευθυνθεί σε γιατρό τον τελευταίο χρόνο.

Κατανομή δείγματος ανάλογα με την ειδικότητα του γιατρού που επισκέφτηκαν.

Από το 29,6% που απάντησε παραπάνω πως έχει απευθυνθεί σε κάποιο ιατρό τον τελευταίο χρόνο, το 17,8% απάντησε πως η ειδικότητα του γιατρού ήταν παιδίατρος- παθολόγος- πνευμονολόγος, το 22,2% απάντησε πως ήταν ορθοπαιδικός- χειρουργός, το 20,0% οφθαλμίατρος- οδοντίατρος, το 11,1% δερματολόγος- αλλεργιολόγος, το 11,1% απευθύνθηκε σε ψυχολόγο- λογοθεραπευτή- υπηρεσία ψυχικής υγείας- τμήμα ένταξης, το 8,9% έδωσε άλλη απάντηση από τις πιθανές και το 8,9% δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή.

Γράφημα 1.15 Κατανομή δείγματος ανάλογα με την ειδικότητα του γιατρού που επισκέφτηκαν.

